

Эҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди...

Инсон умрида кексалик даврининг ёшлик янглиғ ўзига хос гашти бор. Хотира ва хаёлга бой бўлади бу давр ва у кишига ортда қолган саркаш ҳаёт йўлига тийран назар ташлашга, қувончидан қувониб, армонидан ўртаниб яшашга беҳад кўп имкон беради. Гоҳида кексаларнинг кўнгли болаларники каби нозик тортиб қолади. Шу беғубор истак боисми, улар ёшлик кезларини қўмсаб, соғиниб яшайди ва хаёлан ўша олис хилқатга қайтмоқчи бўлишади ҳам. Айниқса, уларнинг кўнгли доимо ёшларга айтадиган ўй-фикр, ўғит-насиҳатлар билан лиммо-лим бўлиб туради.

Азиз жўрналхон!

Биз шунини инобатга олиб, жўрналимиз саҳифасида "Эҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди..." деган янги рух ташкил этдик. Ушбу рух остида, сиз, азизларни ўз вақтида сермашаққат меҳнати боис шуҳрат қозонган ва айни дамда кексалик гаштини сураётган адибу шоир, ҳофизу муҳандис, артисту муаллим ва бошқа соҳа вакилларининг қимматли фикрлари билан мунтазам равишда таништириб бориш ниятидамиз.

Қуйида эса, оқсоқол адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси МИРМУҲСИН домланинг фикр-мулоҳазалари билан танишишингиз мумкин.

МИРМУҲСИН
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

"ЯХШИ КУН ВА ЯХШИЛИК АБАДИЙДИР"

Биринчи галда ёшларни, ортимда қоладиган ижодкор ёш авлодни соғ-саломат, бахтли, мустақил, келажаги улуғ мамлакатимизга муносиб кишилар бўлиб вояга етишини кўриш орзуйимдир. Бу жуда муҳим гап. Ёшлар биз қилолмаган ишларни (гап ижодиёт ҳақида кетяпти) қилиш, ўзбек халқи ва унинг шаънашавкатини кўтарадиган, она тилимиз қудратини кўрсатадиган асарлар яратишларини умид қиламан. "Умид" романимда ҳам шундай гапни айтганман. Манманликка, гуруҳ-гуруҳ бўлиб бир-бирларини мақташ каби иллатларга қарши анча йиллардан бери курашиб келаман. Сузонғич ҳўкизни олдиан тепонғич отнинг ортидан ўтиб бўлмайди. Лекин худбин, ёмон ниятли кимсанинг тўрт томонидан ҳам ўтиб бўлмас экан. Турткилар, тепкилар еб, "чиникиб" кетдим. Аллоҳ умр берган экан, шукр қилиб, ишлайве-

раман. Мир Алишер Навоий ҳам, Темурийлар замонининг энг улуғ мутафаккирлари дини Исломга ҳамда ҳазрат Баҳовуддин Нақшбандийнинг "Дил ба ёру даст ба кор" фалсафий таълимотига амал қилиб, асарлар яратганлар, яъни кўнгил ёлғиз Аллоҳга, қўл меҳнатда бўлсин, деганлар. Кор, яъни иш, ҳалол меҳнат кенг маънода тушунилади, бу ҳозир кўча-кўйда курси қўйиб, устида тўртта ароғу коньяк, сақичу сигарет, хотин-қизларнинг хорижий ички либосларини сотиб ўтириш деган гап эмас! Бу, халқ қурилишларида муҳандислик, деҳқончилик, кимёгару математика, катта санъату адабиёт, ҳарбий билим демак! Мустақил ва қудратли Ўзбекистон учун ҳар томонлама етук ва муносиб ўғил-қизлар керак, жуда керак! Вақтни ўтказмай, пулнинг кетига тушмай, эртанги кунни ўйлаган фарзанд ютиб чиқади ва

у чин фарзанддир!

Энди укаларимга бир-икки оғиз қандай меҳнат қилмоғлик хусусида ҳам гапирмоқчиман. "Темур Малик", "Меъмор", "Мовароуннаҳр" романларим устида қандай ишлаганим хусусида фикр юритсам, менимча, фойдалиқ бўлади, деб ўйлайман.

Асар учун танлаган мавзу юракни жиз этгач, ўйлайсан, чамалайсан, хуллас, ўзингни шу ишга чоғлаб кўрасан: саломатлик ва чидам етадими? Ярим йўлда қолдириш, оғир жараёндан ҳатлаб ўтиб кетиш, юзакичилик содир бўлмайдими? Эрта билан юз юваётганда ҳам ўйлайсан, тушингга ҳам киради бундай ўйлар. Бир ой-ярим ой бошқа ишлар билан шуғулланиб, ўзингни синаб кўрасан: бу шайдолик юракка қаттиқ ўрнашганми ёки шунчаки ҳавасми?! Агар шунчаки ҳавас бўлса, шу бир ой, ярим ой ичида ундан совийсан, узоқ асрларда яшаган, тупроқ қатламларидан овози келиб турган одамлар кўзингга хиралашиб кўриниб, охир ёддан кўтарилади. Демак, тайёргарлик йўқ. Иш бошланмайди. Агар шу мавзу уйқу бермаса, асрлар қаъридан садо келиб турса, қаҳрамонларнинг жамоли яққол кўрина бошласа, демак, пишибди, ишга тушса бўлади. Иншооло, тангри йўл берсин.

Тарихнавис олим мוזийдан хабар беради, адиб тарихни қайтадан тирилтиради, култепага айланган шаҳарларни ўз китобида аслига келтириб, обод этади. Оллоҳнинг инсонга ато этган бебаҳо неъматини — тафаккур ва хаёлот мўъжизалар яратишга қодир.

Кейинги пайтда Имом ат-Термизийнинг "Шамойили ҳидоя" китобини, "Қиссаи Рабғузий", замондошимиз Алихонтўра Соғуний ҳазратларининг "Тарихи Муҳаммадий" ҳамда академик Зиё Бунёдовнинг "Хоразмшоҳлар давлати" китобларини ва яна бир неча тарихнавис олимларимизнинг асарларини ўқиб чиқдим: омонлик бўлса кейинги мақоламда ва романга ёзилган кириш сўзда азизларимнинг муборақ номларини, асарлари сарлавҳаларини айтурман. Асарда қадимий туркий қавмлар вакиллари иштирок этади: қипчоқ, арғин, дўрмон, сирғали, қанғли, манғит, найман, қиёт, уймовут. Бу қавмларга тааллуқли ҳужжатлар ҳам тўпланган. Хуллас, тарихнавис адиб олдида иш кўп. Узоқ вақт қунт, кифтини офтобда куйдириб кетмон чопаетган деҳқонларимиздек меҳнат қилмоқ зарур.

Амир Темур, Навоий, Бобур, Улуғбек ҳақида кўп асарлар ёзилган. Каминани эса номи кам тилга олинган тарихий шахслар ўзига жалб этади. Теша тегмаган мавзунини қидираман, деярли қўриқ очаман. Ишнинг оғирини олишга интиланман. Камситмоқчи эмасман, ҳар қалай, XI-XII асрга нисбатан XV-XVI аср кишилари хусусида манба ва ҳужжатлар кўп. Такрор айтаманки, осон-қийин ёзиш йўқ, ҳамма мавзуда ҳам севиб, иқтидор билан ёзмоқ муддао. Афсус, баъзан чанги чиқса ҳам донғи чиқмайдиган асарлар туғилмоқда, уларни ҳа-ҳалаб кўтарган билан фойда йўқ.

Тўғри, тарихий жараённи чуқур ўрганиб, янги қаҳрамон яратиш ҳуқуқи ҳам адибга берилган.

Зол, Сиёвуш, Тахамтан (Рустам), Рудоба, Фаридун, Фарҳод, Қайс, Лайли, Зулайҳо, Ширин... сиймолари ҳам буюк қалам соҳиблари томонидан яратилган қаҳрамонлардир. Афросиёб, Хорун ар-Рашид, Жамшид, Соҳиб Доро, Искандарлар... узоқ тарих намояндаларидирки, айрим ҳолларда уларнинг сиймолари ҳам адиб қалами ила улуғланган, афсонавий шахс даражасига кўтарилган. Бу каминанинг шахсий фикридир. Хотиранингизда бўлса, "Меъмор" романимда буюк шоир, маликул калом Лутфий сиймосини тасвирлашга ҳаракат қилдим, ваҳоланки, бу улуғ шоир ҳақида манба деярли йўқ эди. Ҳеч қандай ҳужжат топиб бўлмасди. Унинг бебаҳо газалларига мурожаат этиб, қайта-қайта ўқиб, Лутфий киёфасини тасвирладим. Роман чиққач, Лутфий ижоди бўйича доктор бўлган Е.Э.Бертельснинг шоғирди, марҳум профессор Эргаш Рустамов бир кунини эрта билан уйимга кириб келди. У гоётада ҳаяжонланарди. Лутфий сиймосини чизишда фойдаланилган манбаларни қаердан олганимни сўради. Мен унга, манба — Лутфийнинг ўз газаллари, дедим. У мени қучиб ўпди-да, менинг қўлимда бўлганда сизга докторлик даражасини берардим, деди. Камина, азизим, докторлик ўзингизга буюрсин, унга муҳтожлигим йўқ, дедим.

Баъзан кексалик туфайлими, киши ўз-ўзига шундай савол билан мурожаат этади: мўъжиза рўй берса-ю, ёшлиқ қайта насиб этса, ҳаётингизни қай тартибда бошлаган бўлардингиз?

Бу ва шунга ўхшаган аъъанавий савол асрлар мобайнида дунёдаги жуда кўп арбобларга берилган ва ўз ижоди, дини, эътиқоди ҳамда инсоний ҳуқуқини ҳурмат қилган деярлик барча арбоблар бир хил жавоб қилганлар. Қандай ижодий ва илмий йўлни босиб келган бўлсам, яна шундай йўл босардим, деганлар. Аллоҳга минг қатла шукрки, менга умр берди, ақлу лаёқат берди, тунларда ҳам, кундузларда ҳам, хасталикда ҳам, шоду хуррамликда ҳам ёлғиз Аллоҳни унутмай ишлайман. Иншоолло, бундан буён ҳам шукр қилиб, камтарона меҳнатимни давом эттиравераман. Ёмон кунлар ва ёмонликлар ўткинчи, яхши кунлар ва яхшиликлар абадийдир. Суҳбатлардан бирида бир япон олими Япония ҳамма томондан ўсиб, дунёдаги энг мураккаб электроника ва компьютерлар, роботлар мамлақати бўлиб олгани билан маънавият жиҳатидан жуда ҳам ғариблашиб қолди, инсонийликни, маънавиятни пулга сотиб олиб бўлмайди, деб куйиниб гапирди. Биринчи галда, мустақиллигимиз жарчилари — қалам аҳли ҳазрат Мир Алишер Навоий наслу насабидир, мансабдорлар, савдогарбаччалар қатори уларга ҳам эътибор бермоқ лозим, ҳар бир адиб ўзи бир назарқарда, Ҳизр қўллаган инсонлардирки, кимда-ким уни ноҳақ турткиласа, омади кетади, касри бола-чақасига уради. Буни тарихдан яхши биламиз. Мана, каминанинг укаларимга айтадиган баъзи гапларим шулардан иборат. Энг муҳим ўғитим: камтарлик, заҳматқашлик, ёши катталарни ҳурмат қилмоқ, пок юрмоқдир.

Чоршамъ

ҚАЛБИНГДА ИШҚ ГУЛИ

1955 йил Бухоро вилоятининг Когон туманидаги Миёнқул қишлоғида туғилган. Тошкент Давлат дорилфунунида таҳсил олган. "Шарқий қутб", "Маҳактош", "Иккинчи нафас" китоблари муаллифи. Айни пайтда "Севги сеҳри", "Афанди алдамайди" шеърини тўпламлари чоп этилиш арафасида.

Чоршамнинг шеърларида гўзал бир самимият балқиб туради. Вазмин оҳанг ўзанида ҳам бу самимият дард орқалаб, кенгликлар нафаси-ю, адирлар жилосига кўнглини чўлғайди. Бошқаларга ўхшамас ранглари билан эътиборни тортади.

Муаллиф дейдики:

Ҳар бир шеърнинг ўз ошёни бор. У туйғулар шамоилида гулдўн гулга қўниб юрган оппоқ капалакдай зоҳир бўлиб бораверади. Рух ва ҳаёт тўқнаш келганда, уйғунлашганда, мунозара этганда яралиш содир бўлади. Бу яралиш гоҳ бор бўйича, гоҳо бир-икки мисра ҳолида юз беради. Сўнг узоқ муддат, баъзан ўн йиллар мобайнида қалбда айланавериш англаниш даражасига етади. Шу сония яна ўша ошёнда қайта қанот ёзилади. Бунга на фақат замон ва маконнинг, балки замину-осмон жисмларидан тортиб инсондаги ва ғойибдан келувчи кучларнинг-да таъсири бўлади, албатта. Интиҳо топган манзумаларини шоир ҳар бир шеърхонга қалб маҳатошидан ўтказар дея ҳавола этади. Сўнг яна ва яна янги ошёнлар оғушига борган сари соғинчлироқ кириб бораверади. Сўнг... ҳазрат Навоий айтганларидай: "Ҳар киши уни ўқуса бўлурким, назм мулкида менинг тасарруф ва иқтидорим не мартабада экандур"...

БУХОРОНИНГ ЙЎЛЛАРИДА

Йўлга чиқиб йўлларимда
Бухорога етолмасман.
Қолиб ўнгу-сўлларимда
Бухорога етолмасман.

Чорлаб чиқай дўсту-ёрлар
Ўзим каби ҳокисорлар.
Кўравериш ҳур баҳорлар
Бухорога етолмасман.

Дилни чўлғар ҳою-ҳавас
Турай дейман яна бир пас.
Ул муқаддам, ул муқаддас
Бухорога етолмасман.

Тонг отганда кун бор дейман,
Кун ўтганда тун бор дейман,
Тун қайтганда ночордирман
Бухорога етолмасман.

Қўлим чўзсам етгудайин
Бағрим тўлиб кетгудайин
Оҳ, найлайин, мен бетайин
Бухорога етолмасман.

Этагидан тутайин деб,
Лойиқ шеърлар битайин деб,
Сирларига етайин деб
Бухорога етолмасман.

Дуо қилиб турган онам,
Кўзлари йўл кўрган онам
Меҳрин туйиб турсамки ҳам
Бухорога етолмасман.

Тамом адоси бўлмайин,
Силдай сарғайиб сўлмайин,
Мен ўлмайин, мен ўлмайин
Бухорога етолмасман.

1979 й.

* * *

Банд бўлибдур бу умр
Ҳуснинг-ла ҳур бошдин оёғ.
Ишқ майин ичсам кўнгил
Ошиқ эрур бошдин оёғ.

Сигмайин қолғум бу дам
На еру, на осмонига.
Жисму-тан, руҳу-бадан
Сархушланур бошдин оёғ.

Икки дил шайдоланиб
Этса муҳаббат ихтиёр.
Бўлғуси беихтиёр
Дунё асир бошдин оёғ.

Бу фалакда кўп малак
Лек ул гўзал танҳо, нетай.
Ой демай, юлдуз демай
Зебо бўлур бошдин оёғ.

Қолдим-эй, мен тун аро
Кетмай хаёлдин ул пари.
Ёрни кўргандан бери
Чоршамъ ёнур бошдин оёғ.

* * *

Баҳор — ҳис-туйғулар ҳалинчаклари
Бир у ён, бир бу ён юксалар тўйиб.
У ёни висолдир, бу ёни ҳижрон,
Ҳаётда бошланар азалий ўйин.

Йигитлар уйқуси қочади бу кеч,
Қизлар тош ойнага солар бўйини.
Баҳор, сен уларни ёлғизлатма ҳеч,
Жимгина тинглатгин вафо куйини.
Вужудим, сен ташна бўлганинг етар,
Яшил водийларга чиқиб кет энди.
Гулдан либос кийган адиру-қирлар
Бағрига бир умр ошно эт мени,

Қўйиб бер, хумордан чиқсин юрак-эй,
Энтикиб-энтикиб, тин олиб кезсин.
Ғубору доғлари ювилиб, озод
Ўзини ёшликда сезгандай сезсин.

Баҳор — ҳис-туйғулар ҳалинчаклари
Бир у ён, бир бу ён юксалар тўйиб.
У ёни висолдир, бу ёгин... қўйинг,
Боғларда бошланди азалий ўйин.

* * *

Юрак дук-дук уришидан
Тинмайди, ёр.
Тиллоданми сабр косанг
Синмайди, ёр?

Синай дейди ойналар
Чертганимда.
Нетай, бунга сира парво
Қилмайди ёр.

Хуш ёқарми бизни шунча
Ёндиргани?
Ё назарга энди асло
Илмайди ёр?

Йиллар десанг йиллар кутай
Аммо кел-эй.
Наҳот қалбингда ишқ гули
Унмайди, ёр?
Чоршамъ бўлиб, чор тарафда
Шамлар ёқиб.
Парвонадай куйганимни
Билмайди ёр.

* * *

Рауф Парфи шеър битиш олди
Бирам сокин бўлиб қолади.
Кулбасида оҳиста юриб
Ҳамма ёққа разм солади.

Жой-жойини топар китоблар,
Кийим-кечак, идишу-тавоқ.
Остона-ю йўлақларгача
"Ўзим" дея супирар узоқ.

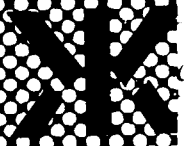
Сўнг бекиниб тор хонасига
Курсисига чўқади ёлғиз.
Гарддан халос бўлган гўшада
Гардли дўст-ла келар юзма-юз.

Ёлғиз ила қоғозни олиб
Силаб-сийпаб кўради бир-бир.
Сиқиб келган безовта туйғу
Кўкси бўйлаб ўрмалар оғир.

Ва Туркистон дардини туйиб
Туни билан қалқиб туради.
Покланган руҳ, покланган қалбга
Сўзлар озод оқиб киради.

1979 й.

ЖАМОЛ КАМОЛ

ШОИР ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА МАЪЛУМОТ

Жамол Камол 1938 йил Бухоро вилояти, Шофиркон туманидаги Читкарон қишлоғида туғилган. Ўрта мактабни тугаллагач, Бухоро дорилмуаллимининг тарих-филология куллиётида ўқиди. Шу йилларда унинг илмий-ижодий фаолияти бошланди. "Бухоро ҳақиқати" рўномаси маданият бўлими мудири, 1969-1970 йиллар Ўзбекистон фанлар академияси Адабиёт олийгоҳи аспиранти, 1970-72 йиллар Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Бухоро вилояти бўлими котиби, 1972-1986 йиллар Адабиёт институти катта илмий ходими, 1986-1988 йиллар Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти бош муҳаррири, 1989-1991 йиллар Таржима маркази хорижий тиллардан таржима қилиш бўлимининг мудири вазифаларида хизмат қилди. Айни пайтда Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси биринчи котибидир.

Шоирнинг тўнғич шеърий китоби — "Олам кирар юрагимга" (1968) тўпламидан кейин унинг шеъринг мухлисларига манзур бўлган ўндан ортиқ китоблари нашр этилди. Қуйидагилар шулар жумласидандир:

- Чўққиларга ёғилди ёғду — 1971;
- Тош тугён — 1973;
- Қуёш чашмаси — 1975;
- Достонлар — 1978;
- Тафаккур — 1979;
- Қадаҳ — 1980;
- Сувайдо — 1983;
- Умидли дунё — 1988;
- Варахша, Ражаб Ашуrow достони — 1989.

Ж.Камол серқирра ижодкор ҳисобланади. Унинг адабиётшунослик борасида тортган заҳматлари ҳам таҳсинга лойиқ. Ўзбекистон фанлар академияси нашрга тайёрлаган "Адабиёт назарияси" (икки жилдди) ҳамда "Ўзбек адабиёти танқиди тарихи" (икки жилдди) китобларининг муаллифларидан бири. Бундан ташқари унинг "Лирик шеъринг", "Тарихий драма" рисоалари бор. Айниқса, унинг бадиий таржима соҳасидаги ишлари баракали ва ибратлидир. Жамол Камол Вильям Шекспирнинг 9 драмасини аслиятдан, "Муҳаммад алайҳиссалом, Мусо алайҳиссалом, Исо алайҳиссалом, Будда қиссалари"ни инглиз тилидан ўғирди. Радий Фишнинг "Жалолиддин Румий", Сотим Улуғзоданинг "Фирдавсий" романлари, А.Пушкиннинг "Моцарт ва Сальери", Ян Райниснинг "Олтин тулпор", Бартолт Брехтнинг "Сичуандан чиққан меҳрибон", Николо Буалонинг "Шеърий санъат", Баҳриёр Ваҳобзоданинг "Шаби ҳижрон" шеърий драмаларини рус тилидан, Умар Хайём, Ибн Сино, Абдулла Ансорий, Ҳаким Саной, Адиб Собир Термизий, Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Румий, Хисрав Деҳлавий, Мирзо Абдул Қодир Бедил ғазал ва рубойларини форс-тожик тилидан тилимизга ўғирган. Шоир шеърлари ҳам инглиз, француз, араб, турк, рус тили каби дунёнинг ўндан ортиқ тилларига таржима қилинган. Жамол Камолнинг юртимиз, миллатимиз истиқлоли истиқболи кўзланган, унинг долзарб муаммоларига бағишланган публицистик чиқишлари ҳам ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Бунга "Миллатнинг кўрғони", "Абадиёт остонасида", "Марҳаболар Афандим — бу раси Истамбул", "Шакарпарёнда экилган чинор", "Тил халқнинг номуси, тарих унинг қомуси" каби кўплаб мақолаларини айтиш мумкин.

Жамол Камол Ўзбекистон халқ шоири фахрий унвони соҳибидир.

Ўрта мактаб адабиёт дастурида истеъдодли шоир, моҳир таржимон, етук адабиётшунос олим Жамол Камол ижодини ўрганишга ҳам муайян жой, дарс соатлари ажратилган. Буни ҳисобга олиб, журнализмнинг ушбу сони "Жажжи дарслик" рукин остида ул ижодкорнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги мухтасаргина маълумотларни ҳукмингизга ҳавола этаётимиз. Қуйида ўрин олган муҳим хотира ва лавҳалар шоирнинг ўз оғзидан ёзиб олинди.

Жажжи
дарсликни
Вафо
ФАЙЗУЛЛО
тайёрлаган

УМРИМ ҲАЙРАТ БИЛАН ҚАЙЛАРГА ЕТДИНГ

Ажаб мен армонсиз юра билмадим,
Шу буюк, мунаввар юртга муносиб.
Отам дийдорини кўра билмадим
Ота меҳри менга бўлмади насиб.
...Кимдир у отамни юлиб бошимдан
Мени аламларга гирифтор этган?
Мени маъносликка дучор этган ким?
Тарихнинг қўлими, қисматнинг қули?

Ўттиз тўққиз йил оша юрагимдан ситилиб чиққан бу сатрлар умрим тонготаридаги фожиалар қонли ёшидан кўкарганлиги ўзимга аён. Онам Ҳожабегим Муллохўжа қизининг ҳикоя қилишича, мен туғилган паллада отам Камол Ҳусанхўжа ўгли Самарқанд педагогика институтининг (ҳозирги А.Навоий номидаги Самарқанд дорилфунуни) да таълим олар эканлар. Нима бўлибди-ю, НКВД ходимлари у кишини ҳам ҳибс этишибди. Ва шундан қайтиб отам ёруғликка қайтмаганлар. Ушанда мен 3 ойлик чақалоқ эканман. Узоқ йиллардан кейин маълум бўлдики, бир муносабат билан педагогика институтининг Файзулло Хўжаев ташири буюради ва ўқув даргоҳининг бир гуруҳ ўқитувчи ва толиблари буюк арбоб билан шунчаки, қимматли эсдалик маъносида суратга тушилади. Сталин қиличи қонсираган, зўравонлар салтанатида айна ур-сур авжга чиққан, Файзулло Хўжаев қон қақшаб турган бир паллада бу сурат НКВДнинг қўлига тушиб қолади ва бундаги суратга тушганларнинг барчаси ҳибсга олинади ва Ф.Хўжаевнинг маслаҳотлари деган айб билан судсиз-сўроқсиз отиб ташланадилар.

Отасизлик, етимлик тақдирда бўлса-да, онажоним мени еру кўкка ишонмасдилар. Ҳеч раъиймини қайтармасдилар. Шу боис ҳам улғайганимда эришган барча муваффақиятимда онамнинг муносиб ҳиссалари бор деб биламан. Ҳеч ёдимдан кўтарилмайдиган болалик хотираларимдан айримларини айтиб ўтаман. Мен онамни олти ёшимгача эмганман. Ўзим катта-калон бўлиб қолсам-да, қайдаки кўкракнинг хумори тутиб қолса, тўй-маъраками, ҳеч бирига эътиборсиз онамнинг олдиларига югуриб борардим. Хотин-халажнинг "Айирсангиз бўлмайди" луқмасига онам парвосиз эмизаверардилар.

Беш ёшларда эдим чоғи, ҳали ёзиш-чизишни билмайман, ҳарф ҳам танимайман. Онам эса негадир бир жилд (латта папка) тикибдилар-да, ичига "Равшанхон" достонини солиб, бўйинимга осиб қўйдилар. Бу сирли жилдни таққанимдан қувониб, ўзимни қаерга қўйишимни билмайман. Бир-бир қўшнилари билан болалигимда, тенгдошларимга кўрсатиб чиқдим. Кўплар нега жилдни таққанимга, ичидаги китобга қизиқади. Жавобни эса онам айтадилар: "Менинг болам шоир бўлади, шу боис". Ҳали-ҳали онамнинг бу калималарини эслаб, ҳаяжонга, титроққа тушаман. Наҳотки, онажоним менинг тақдиримни, танлагувчи йўлимни олдиндан ушандаёқ аниқ кўра билган эканлар.

Мактабга ҳам бордим. Лекин унда ҳам қизиқ, мўъжизавий воқеалар кам бўлмади. 2-синфда фақат "5" баҳога ўқиганимдан бирдан 4-синфга кўчиришди. Интилишим ҳамманикидан баланд бўлса-да, ёшим ҳаммадан кичик бўлиб қолди. Бизга гаройиб адабиёт фани ўқитила бошлади. Лекин синфда бор-йўғи иккитагина адабиёт китоби берилди. Унинг ҳам бири ўқитувчимизнинг ўғли Ҳошимга, иккинчиси мактаб илмий муdiri Аъзамқул тоғанинг Ҳакима исмли қизига насиб этди. Бутун синфнинг кўзи шу икки китобда эди. Бироқ Ҳакимани фанга қизиқиши суст, қўлида китоби бўла туриб адабиётни бошқалар қатори ўзлаштиролмади. Ҳакиманинг адабиётга бепарволигию иккичилиги Аъзамқул тоғанинг қўлига китоб борди. Дарвиштабиат Аъзамқул тоға бир кун синфга кириб, антиқа мусобақа эълон қилди: "Кимки уйига бориб, томорқасидан биринчи бўлиб кади узиб келса, Ҳакиманинг китобини ўшанга бераман". Бир лаҳзада синф тўс-тўполон бўлиб кетди. Ҳамма оёғини қўлига олиб уйи томон чопди. Ахир ким истамасди адабиёт китобига эга бўлишни?

Мен ҳам мактабдан отилиб чиқдим. Бироқ мактабга биринчи бўлиб қовоқ олиб келолмаслигимни ҳис қилиб бошим қотар, нима қилишни билмасдим. Ахир бизнинг уй мактабдан анчагина узоқ, бунинг устига синфда ёши кичиги мен бўлганимдан кўпларга эпчил ва чаққонликда, югуришда бас келишим қийин эди.

Шу хаёллар билан атрофга умидсиз боқдим. Ҳали ҳеч қаерга бормабман. Уйи мактабнинг ёнида жойлашган Ҳакима исмли Аъзамқул аканинг ҳаёти (томорқаси) ёнидан ўтардим. Қарангки, томорқанинг четларида экилган қовоқ палакларини йўлга ҳам ўтган, пушталарда эндигина сарғайиб келаётган бўлиқ қовоқлар ётарди. Англовсиз бир шуурда қўлимга базур сигадиغان биттасини юлиб олдим-да, орқа-олдимга қарамай синфга югурдим. Хайриятки, ҳали ҳеч ким қайтиб келишга улгурмабди. Мудирнинг қўлидан китобни олдим муваффақиятимга ҳеч ишонмай кўкрагимга босдим. Бир оздан кейин синфхона қовоқларга тўлиб кетди, гўё қовоқхонага айланди. Бироқ олгирдан олгирларга насиб этмаган китоб аллақачон меники бўлганди.

Адабиётга муҳаббат шундан кейин менда янада кучайди. Мактаб кутубхонасида биронта бадиий китоб қолдирмай ҳаммасини ўқиб чиқдим. Ҳамон эсимда: етими, саккизинчи синфда эдим Қўлимга Шекспирнинг Шайхзода таржимасидаги "Ҳамлет"ни тушиб қолди. Бошлаганимча ҳайратнинг зўридан бош кўтаролмай қолдим. Кеч тушганини ҳам билмабман. Онам хонамга хира чироқ қўйиб кетганларини ҳам сезганим йўқ. Гўё Ҳамлет дунёсида юардим. Бир пайт асарнинг қаеридадир "Арвоҳ кирди..." деган жойига келиб, чўчиб тушдим-да, атрофга алангладим. Чироқнинг хира ёруғида уйнинг бир четига қандайдир шарпа тургандай бўлди. Мен бундан қаттиқ даҳшатга тушган бўлсам керак, чопиб туриб онамлар ўтирган нариги уйга қочиб бордим. Улар қалтирашим боисини оғир, қайдаги китобларни ўқишим сабаби деб менга анча дашном бердилар. Лекин... китобсеварлигимдан қайтара олмадилар.

Мактабдаги адабиёт ўқитувчим Маҳмуджон Мухторов эса адабиётга ҳавасимни ишққа айлангирди. У руҳан шоир, маълум маънода тенгсиз артист эди. У совет мактабида адабиётни ўрганишга қўшимча ўлароқ, бизни ота-боболардан қолган анъана асосида фанни ўргатди. Навоийларнинг талаби асосида сабоққа ёндошди. У шеър ва

...Сўз давр қийинчиликларига дош бера олгандагина, шу қийинчиликлар тўфонда ҳам ўз кучини сақлай олгандагина сўз бўлади. Шундагина унинг ортидан ҳақиқий эргашин, унга ишониш мумкин. Жамол Камол шеърятда Сўз — ўзининг ана шу улкан вазифасини оқлайди.

Шукрулло,
Ўзбекистон халқ шоири

газалларни битта қолдирмасдан ёдлатар, борган сари хотира қувватимизни ошириб, нутқ-ҳофизамизнинг ўсишига, талаффузимиз юксалишига ҳам алоҳида эътибор берарди. Биз ёдлаган газалларни гоҳида ашула қилиб бутун синф куйларди. Шунда менинг юрагимга Навоий оқиб кирди, Бобур жонфизолик оҳангларида ўрнашди.

*Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир.
Яхши киши ёмонлик кўрмагай ҳаргиз
Ёмон киши албат жазо топқусидир.*

Бу рубойнинг санъат эканлигини ўшандаёқ менга Маҳмуджон ака англаган ва аруз вазида битилган бу каби классик адабиётимиз дурдоналарининг ўзига хос хусусиятларини ипидан-игнасиғача шундай тушунтирганларки, ўрганишда ҳеч қийинчилик бўлмади. Ҳолбуки, ўшанда миллий қадриятларимиз билан бирга бой меросимиз аруз вазида битилган шеърятимизни камситишга, замондан йироқлатишга ҳаракатлар, зимдан адоватлар бўлган. Бу қилган хизматлари учун мен Маҳмуджон Мухторовдан бир умр миннатдорман.

Қизилги, мактабда ўнинчи синфга кўчганимча рус тилини ўрганиш ҳаминқадар ҳолга ташланганди. Бир татар муаллимимиз бўлар, синфга кириб "Израствуετε" дегач, уёғини ўзбекчалаб ўтказарди. Ва бу лисон ўрганиш таҳсили "До свидания" гача шундай давом этарди. Бахтимизга битирувчи синфдалигимизда Нина Анатольевна Сальникова деган аёл муаллималикка Тошкентдан келди. Болалик ҳайратлари билан уни кузатамиз, кутамиз. Ҳаммадан менда унинг сочлари галати ҳайронлик уйғотарди. Одамнинг сочларини қизил бўлиши мумкинми-а (кейин билсам у сочларини ҳинога ювиб бўяб юраркан). Бу галати ўрис тили ўқитувчимизнинг қалби, меҳри, дарс ўтиши янада галати чиқиб қолди. Дарсларни тушунтирар, асосан ёдлатишга зўр берарди. Мабодо синфда биров айтганини қилмаса ёки тўполончилик қилса, уйга вазифани тайёрлаб келмаса, ўқувчига ҳеч бир оғир гапирмас, досканинг бир четига ёнига қараб, дув-дув кўз ёшларини оқизарди. Биз унга шунчалик муҳаббат боғладикки, ўқитувчимиз биров учун азият чекаётганда айбдор ўқувчига синфдошлари дакки беришга тушишарди:

— Эй, Ҳақима, ёдлаб келсанг нима бўларди?

— Тинмасаклигингни бас қилсанг-чи, Мурод.

Бу самимий муҳаббат боис мен ўрис тили фанини "А"дан "Я"сигача ёдлаб олдим, ҳатто олийгоҳга қабул имтиҳонини "аъло"га топширдим. Эвоҳки, ўшанда ўзим бу тилда сўзлашишни ҳам билмасдим, тушунмасдим... Лекин барибир бу қориликнинг кейинчалик менга кўп фойдаси тегди.

Биринчи шеърини қачон ёганим эсимда қолмаган. Лекин матбуотда илк чиқишим ҳамон кўз олдиди. Илмгоҳнинг учинчи босқичида ўқийётганимда (1958 йил) Зулфия опа биз — талабалар билан учрашдилар. Бухородан кетар чоғларида ийманибгина "Жамила" деган кичик достонини қўлларига тутқаздим. Достонда ўша пайтларда газетларда тилдан тушмай қолган французларнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши курашаётган жазоирликлар қаҳрамонлиги қаламга олинганди. Кўп ўтмай достон "Ёш ленинчи" (ҳозирги "Туркистон") газетиде босилди. Яна бутун бир саҳифасини эгаллаб денг. Бухорода бўлган шов-шув, менинг адоқсиз қувонганларим ўзи бир ширин достон бўлгулик...

1962 йилнинг кузида Дўрмонда ёш ёзувчиларнинг кенгашида иштирок этдим. Шеърларимни Миртемир ака кўриб чиқиб, китоб қилса арзийди дедилар. Бошқалар унинг фикрига қўшилишди. Соддалигимни қаранг, энди шеърларим китоб қилиниб босиларкан, катта шоирлар унга зўр баҳо беришди дея дўппимни осмонга отиб, Бухорога қайтиб кетдим. Ва сабрсизлик билан китобим чиқишини кута бошладим. Бир йил ўтсин, дарак бўлмади, икки йил ўтиб кетди — жимжит. Бу орада кенгашга мен билан бирга қатнашган, асари нашрга тавсия этилган ҳамюртим Аҳад Ҳасаннинг китоби босилиб чиқди. Адабий жамоатчиликда гап бўлди. Бир вақтини топиб, Аҳад акани топдим-да, дардимни тўкиб солдим. У ҳайрон бўлиб китобни қайси нашриётга қолдирганимни суриштирди. Мен эса буни билмаслигимни, Дўрмонда қолдирганимни айтдим.

— Бўлмаса Дўрмонда ўша туришича қолиб кетган-да. Э, содда.

Суриштирсам, чиндан шундай бўлиб чиқди. Лекин бу кенгашда бир бахтли ҳодисанинг ўзи юзта чалкашликнинг олдидан ўтаверсин. Ушанинг ўзи менга бир олам гурур беради.

Шеърларим муҳокама бўлган кун тушдан кейин ёш ижодкорлар Мақсуд Шайхзода билан учрашадиган бўлди. Мақсуд оға машинадан тушар-тушмас у кишини қаршилаган Миртемир домлага: "Бу куннинг қаҳрамони ким?", деб ҳайқирдилар. Миртемир домла ҳозиржавоблик билан менга ишора қилиб: "Тушгача мана бу бухоролик ёш шоир Жамол Камол куннинг қаҳрамони бўлди, тушдан кейин шубҳасиз ўзингиз бўласиз", дедилар.

Шайхзода дарров менинг қишлоғимгача суриштириб, Бухоро тарихидан жўшиб сўйлаб кетдилар ва мендан "Нега Вобкент минораси Бухородаги Минораи Калондан баланд ва гўзал", деб суриштириб қолдилар. Билмаслигимни бўйнимга олдим. Вобкентдагининг муаллифи Минораи Калонни тиклаган устанинг шогирди экани, шогирд устоздан ўтмаса, шогирд ҳисобланмаслигини айтиб, устоз даврадаги ёшларга қарадилар...

Биринчи китобим — "Олам кирар юрагимга" олти йил ўтиб чиқди. Эҳтимол, кечиккани бир томондан дуруст ҳам бўлди, деб ўйлайман. Қанча машқлар сараланди, ороланди, йиллар синовидан ўтиб, ўқувчилар қўлига етиб борганининг баҳоси бўлачча бўлар экан.

Омадим юришиб йиллаб орзу қилган ниятларим бир кунда рўёбга чиққан пайтлар ҳам бўлди. 1970 йилнинг 23 сентябри. Тушгача академияда номзодлик илмий ишимни ҳимоя қилган бўлсам, тушдан кейин Ёзувчилар уюшмаси сафига аъзоликка ўтказишди. Ва эртасига пайдар-пай уюшманинг Бухоро вилояти бўйича масъул котиблигига тайинландим.

Бу воқеалар кечагина юз бергандек. Кечагина ёш бир йигит не-не эзгу ишлар орасида дунёга рўпара турарди. Бугун гоҳида тўхтаб нимага эришдим деб кўп ўйланиб

қоламан. Кўнглимдаги дардларни тўкиб неча-неча шеърлар ёздим, уларга сиғмагани дostonларга жойланди, илмий қарашларим рисола бўлди, Шекспирнинг ортидан кетиб инглиз тили билан ошно бўлди, Хайёму Румийлар уммонига чўмиб, қанча-қанча дуру гавҳарлар топдим. Йиғиб сеvindим. Бироқ ўзбек адабиёти учун ҳали қилиниши керак фидойиликларни, очилмоғи шарт кўриқларни ўйласам, эришганларим ўзимга жуда оз кўринади. Ахир бизнинг авлод ўрис мустамлакачилиги шароитида қанчалар тўсиқ ва говларни айланиб, қанчалар вақти сарф бўлди. Бу авлод ўз миллий қадриятларидан узоқлаштирилган, миллат, юрт тўғрисидаги чинакам ҳақиқатлар яширилган бир замонда ижод қилди. Лекин бу авлоднинг энг илгор вакиллари барибир мозий ҳақиқатларидан даракчилар, истиқлол истиқболининг ишорачилари бўлиб кунлари ўтди. Тунлари қуёш кўрди. Шулар орасида менинг ҳам озми-кўпми баётларим борлиги юрагимга таскин беради. Истиқлол шарофати билан эртадан кутган орзуларим, режаларим бир олам. Худо умр берса...

— Жамол ака, шеърни ҳар ким ҳар хил тушунади ва ҳар бир ижодкор учун унинг бош омили — юрак томири бўлакча бўлиб чиқади. Айтайлик, кимдир унинг қулай гоёкашлигини муҳим деб билади. Ёхуд айримларга унинг ҳаддан интимлиги, ҳеч нарсага аралашмай, кўнглини қазиб ётгани маъқулдир. Уттиз беш йилдан буён қалам тебратаётган бир ижодкор сифатида Сиз қандай ўйлайсиз?

— Шеърятга ҳар ким турлича қараши табиий бир нарса. Шундан у сероҳан ва сержило бўлади. Бунисини қўллаб, унисини камситиш, хато дейиш билан кўнгли ҳузурланиши қийин. Менинг ўзим эса шеърят бу гўзаллик тажассуми деб биламан. Ҳар бир шеъримда аввало шу таомилдан туриб ёндошаман. Илк китобимнинг илк шеърдан ҳам буни ҳис қилиш мумкин:

*Олам кирар юрагимга минг жилва билан,
Дарё, кўшиқ, оқшом, шафақ, ой, шувъа билан...*

Гўзаллик, гўзалликни севиш ҳисси ҳаммада бўлади. Бироқ шоирда у бошқалардан кучли бўлмаса, у шоирми?.. Менинг назаримда, кейинги пайтларда ёшлар машқларида гўзаллик тарануми, топилмаси оқсаётгандек. Масалан, яқинда бир ёш шоирнинг шундай мазмундаги сатрларига кўзим тушиб қолди: Кўзларимни ўйдим, чайнадим кейин, энди тупуришнинг навбати...

Буни ўқиган шеърхоннинг кўнглида нима кечар экан. Менимча шоирнинг қайғуси ҳам гўзал бўлиши, ўқиган унга ҳамдард, маҳлиё бўлиши, бироқ ҳеч ҳам ундан кўнгли аллатовур бўлмаслиги керак. Яъники, шеърдаги гўзаллик кўнгли гўзаллигини бойитса, яхши. Шоир табиатнинг бетакрор манзараларини чизиб, инсоний кўҳликнинг янги қирраларини топиб, оламни — оллоҳни мадҳ этади, ўшанга топинади деб биламан. Илҳом сўзининг илоҳ каломи ўзагидан яралгани ҳам бежиз эмас-да.

"ТОМОШО" — 1971

— Ёзувчи Алексей Толстойнинг бир иқрори ҳеч эсимдан чиқмайди: "Мен столга ўтирганимча нима ёзишимни ҳали билмайман". Бунга қарши фикрларни ҳам эшитиш мумкин. Токи ҳаёлимда асар ёки шеър мағзи, пишиб етилгунча, ёзишга ўтирмайман, дейишади. Бир-бирига зид қарашлар...

— "Томошо" номли мўъжаз шеъримнинг қандай яралганини айтиб бера қолай. Нима воқеа биландир, Бухорои шариф театрида бўлдим. Директори ўртоғим эди. Гурунглашиб алламаҳалгача унинг хонасида қолиб кетдим. Директор хонаси сахнанинг бир четида бўлиб, унга бўлиш учун сахнани кесиб ўтишга тўғри келарди. Ўртоғимнинг хонасидан чиқиб кетар эканман, сахнадан ўтаётганимда бўм-бўш, ўлиқдай томошо зали эътиборимни тортиди ва бир неча лаҳза нигоҳимни унда муҳрлаб қўйди. Ва ҳаёлимда бир-бирига қарши, ҳам бир-бирини қўлловчи ҳаяжон-ҳайратлар ўтаверди. "Томошо" тугилди.

"УЛУҒБЕК" — 1979

— Мен жуда кўп марта чет эллик илму маърифат намоёндаларини Самарқандга шод-хурсанд, фахр туйғуси билан олиб борганману ҳамиша бир қайғу, изтироб билан ортага қайтганман. Бу дунё билган Улуғбегимизнинг фожиали умри адоси, падаркуш ўғли ҳақида эслашга тўғри келишининг залвори. Ахир тарихий ҳақиқатдан қаерга қочиб, бош олиб кетиб бўлади. Шарқнинг буюк ўғлонлари билан бирга унинг қаттол, худбин, тож-тахт, бойлик учун ҳамма нарсадан кечган, улуғ маънавиятимизни оёқости қилган хунхўрлари бўлганлигидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Худди шулар касофатида биз қанчадан қанча қуллик-мустамлакачилик азоби ва хўрликларига қолиб келдик:

*Тарихий Турон бу, яшнаб кўкарган,
Боғида битгани нуқул низолар.
Акалар укани тупроққа қорган,
Мирзолар устига юрган мирзолар.
Бу ерда отани ўлдирган ўғил,
Ота ҳам этмаган ўғлига шафқат.
Биз ўз қонимизни тўкканмиз нуқул,
Биз ўз пайимизни қирққанмиз фақат.*

"Улуғбек"да қонимиздаги бу қусурлардан ёниб, изтироб алангасида ёзганларимни шоҳ мағзига бугунги кун ўқувчиси ҳам тушунишини жуда-жуда истардим. Негаки, ўша жоҳиллик, ўша худбинлик бугун ҳам орамизда йўқми? Шўро замонида баттар авж олган, атайин кучайтирилган маҳаллийчилик балосини айтмайсизми? Аввал бизни жумҳуриятга бўлиб, буюк, ҳаммамизга тенг Туркистондан жудо этишди. Кейин

вилоятларга ажратиб, бу оғунинг таъсир кучи янада юқорилатилди. Энди бу шарқлик, ўзбекман деган номга ярашмас, доғ бўлиб тушувчи туйгулардан халос бўлиш вақти етди:

*Ўзинг мададкор бўл, мунаввар Идрок,
Ўзинг мададкор бўл, қодир Ақду ҳуш.
Қонларда Улуғбек яшайверсин пок,
Лекин руҳимиздан кетсин падаркуш.*

*Судси фахри саҳни юлдузга тўлиб,
Гумбазлар устида ёнабер кўеи.
Биз ҳам улуг бўлиб, Улуғбек бўлиб,
Улуғлар ёнида кўтарайлик бош!..*

Қардош-қондошларимиз учун ҳам бу дард долзарб бўлса керак. "Улуғбек"нинг ёзилганига бир ой ўтмай шеър Озарбойжонда босилди, икки ойга етмай Туркияда чоп этилганлигининг хабари келди.

"КЛУБАТРА" — 1979

Дунёнинг яралиши қизиқ-да ўзи. Унинг тўрт тарафини бир-биридан айрича тасаввур қилиш мумкинмас. Қозоқ шоири Ўлжас Сулаймон айтгандек:

*Шарқ йўқ, Ғарб йўқ,
Бор бир отанинг икки ўғли.*

Дунёни забт этган жаҳонгир Искандар Зулқарнайн (Ғарбда Александр Македонский) Самарқанд подшоҳининг қизи Равшанака уйланади. Қарангки, Шекспирнинг "Антоний ва Клеопатра" фожиасини аслиятдан таржима қилишда турфа тадқиқотлар қуршовида завқланиб, Клеопатра, шарқда Клубатра номи билан машҳур қиз Равшанақ авлодидан эканлигига дуч келиб қолсам бўладими?! У ҳақида унча-мунча олим эмас, Беруний бобомиз маълумот берадилар. Дунёга донги кетган, афсус, сугд-она тупроқдан узоқларга итқитиб ташлаган, лекин биз-ла қони бир бу табаррук момомиз тақдири мени ҳаяжонга солди ва...

"ҲАМЛЕТ" — 1979

Буюк санъаткор Олим Хўжаевга ихлосим баланд, интилишларим унинг назарига тушишини, мен тилда қайта яратган таржима асарларим ёки ўз ижодимдан намуна унинг лисонида янграшни хоҳлардим. Бу манзара тушларимга ҳам кирганлари бўлган. Шу боис бир сафар ўтирганим Шекспирнинг "Венеция савдоғари"ни Олим акага қолдириб келдим. Кўп ўтмай фикрларини билиш мақсадида Ҳамза театрига бордим. Бўш бормай бу сафар Шекспирнинг "Макбет" фожиасини олиб бордим. Олим ака "Венеция савдоғари"ни ўқишга ҳали қўллари тегмаган экан. "Макбет"ни ҳам ола туриб Шекспир — бизнинг пир дея сўз ўйини орасида унинг ўгиришда ҳам ниҳоятда моҳирлик лозимлигини қистириб ўтдилар... Анчагача таржималарим у кишига маъқул бўлармикан, дея мажҳул ўйлар гирдобида чўчинқираб театрга боролмай юрдим. Бахтимга энди ўзлари йўқлаб қолдилар. Таржима у кишига маъқул келибди, айниқса, "Макбет"га кўпроқ мойиллик билдирдилар. Уни саҳнага олиб чиқишларини айтдилар. Кутилмаганда эса бизга "Ҳамлет"ни таржима қилиб беринг деб қолдилар.

Мен Олим акага "Ҳамлет"нинг менгача ҳам эски таржималари бор, Чўлпон насрда, Шайхзода назм йўлида ўтирган-ку, дедим. У киши бўлса бизга аслиятдан ўтирилгани керак, бу сизнинг қўлингиздан келади, деб туриб олдилар. Кўнмасдан бошқа иложим қолмади. Бунинг масъулияти залвори остида тўрт йил қолди. "Ҳамлет"га муҳаббат, инглиз тилига муҳаббатга айланди. Фожианинг сўнгги кўринишларини ўгириб, адогига етай деб қолгандим. Ўлим олдида Ҳамлетнинг Ҳорациога қарата тилидан отилган сўнгги ҳасрати — армони:

*Сизга эса, эй ҳалокатли шу хотимага
Тилсиз, унсиз гувоҳ берган қадрдонларим.
Эвоҳ яна бир озгина фурсат бўлсайди,
Лекин ўлим унамайди, мени қистайди,
Сизга яна кўп гапларим айтмоқчи эдим... —*

сатрлари тўрт йил давомида Ҳамлет ҳақида мен ўйлаган, орзулаган, гўё у айтолмай кетган сир-асрорларга йўл очди. "Ҳамлет"ни мен устоз Шекспир билан кечган узоқ рўхдошлик меваси деб биламан.

"БОҚСАЛАР ЖОНИМГА ЖОНО..."

Ғазал жанрида ёзганларимдан биттаси. Арузда битилгани ҳам рост. Негаки, кейинги 40-50 орасида бу вазнга отилган "маломат тошлари" шеърятимизнинг бир қўлини оқсоқ қилиб қўйганига иқроримиз. Ҳа, шўро замонасида бизнинг қадриятларимизга қарши кураш миллиятимизни камситишга бўлган уриниш калтаклари аруз вазнидаги ғазал устида неча бор синди. Уни чекланган вазн деб, аруз қонуниятларига бўйсунган ижодкор фикрлашда бир рамкага тушиб қолади, бунда маънавият, мазмун оламида янгилашни, ўсиш бўлмайди, деб кўришди. Бундан ташқари уни динга, ўтмишда қолган "нуқсон"ларимизга улаб, багтар ерга уришди. Шунга кўра мактабу олий ўқув юртларида ғазали ўрганишга юзаки ёндошилди, у ташлаб қўйилди. Бунга билиб-билмай ўзимизнинг "ҳайбаракаллачилар" пишанг беришди. Ҳолбуки, ғарбда — қизил империя

хоқонлари тили-адабиётида бунақа гўзал жанр йўқлигидан куйинишган, газални бизнинг кўнглимиздан ҳам юлиб олмоқчи бўлдилар.

Газал — биргина сўзлар гулшанидан иборат эмас, мусиқа карвони ҳам у. Бир қасрга яширинган сирлар хилватгоҳи деса ҳам бўлади. Гўзал газал мислсиз санъаткорлик, ақл бовар қилмас яратиб намунасидир.

Газал санъатини мен шахмат санъатига ўхшатаман. Иккисида ҳам қонун-қоидалар тугал ва аниқ. Юришлар ва тузилишларда чегарадан чиқиб бўлмайди. Бироқ шахматда тенгсиз ақл соҳиби шу чегара ичида қанчалик юксак муваффақиятларни қўлга киритса, газалда ҳам буюк мутафаккирларимиз ўшанчалик даражадаги гўзаллик саройини тиклаганлар. Инсоният бор экан у саройлар йиқилмасдир. Ўшаларга ҳавас мени бу гулшанга ҳамisha чорлаб туради. Фикримга ҳазрат Навойнинг ушбу байти ёрқин мисол бўлади:

*Неча эл уйқусида, кўнглим биров қайғусида,
Улки мен қайғусида, осуда ноз уйқусида.*

АРМОН (достон) — 1973

— Шеър, газалларнинг туғилишини бир лаҳзалик ҳаяжон, ҳайратнинг пўртанасига боғлаш мумкин. Аммо достоннинг яралиши азим руҳий тайёргарликсиз муваффақиятсизликка учраса керак. Ўзини кўрсатмоққа уриниб, "достон" ёзган, аммо бўғзини йиртиб қўйган айримларнинг кейинги ижодлари... буни тасдиқлайди. Сизнинг ҳам ўнга яқин достонларингиз бор. Ёзиш жараёни Сизда қандай кечади?

— Тўғриси, биронта достонимни олдиндан бу достон бўлади деб ўйламаганман. Кўнглим истаганча ёзавериб, 2-3 кунлик бедорликдан сўнг кўрсамки, достон қоралабман. Достон деганларим шеър даражасини ёрган, унинг қозонидан тошиб-ошиб кетганлари ҳисобланади. Бу фақат ҳажм жиҳатидан эмас, жанр хусусиятидан келиб чиқиб қараганда ҳам шундай. "Армон" ҳам шулардан бири. Унда Ширин кампир тақдирини тўқимаганман. Қишлоғимизда шундай кампир бор эди. Достондагидек жангта кетган уч ўғлидан ҳам қора хат олади. Бироқ ҳеч бўлмаса бири тирикдир, кўрарман дея бирон йил жон узолмай тўшақда михланиб ётади. Бир куни одамлар кўрсаки, остонада ўша учта қора хатни бағрига босганча ўлиб ётибди...

"Армон"ни ёзганимдан кейин биринчи бўлиб ўқишга Миртемир домлага берганман. Домла қўлёзманинг сўнгги бетида ўз фикрлари сифатида қуйидагиларни ёзиб қайтардилар: "Гўзал, гўзал! Миртемир". Устознинг бу лутфи ҳамон менда сақланади. Бу баҳо менга жуда қимматли эсдаликдир.

АДАБИЁТ БОҚИЙДИР

Инсоният карвони йўл босиб боради. Худонинг даргоҳидан чиқибмиз. Худонинг даргоҳига етамиз... Бу йўлда не-не маънавий манзиллар, не-не машаққатлар... Адабиёт — ана шу сафар китоби, инсоният руҳий изланишларининг ҳисоби... Сафар давом этар экан, у ҳам давом этаверади.

Бу адабиёт боқийлигига биринчи далил.

*Жаҳонда неки қилди
Одамзод,
Тафаккур бирла билди
одамизод, —*

демишлар бобомиз Алишер Навоий.

Тафаккур — инсоннинг инсонлиги. Тафаккур — инсоннинг тириклиги... Адабиёт — бадий, тимсолий тафаккур. Инсоният тирик экан, у тафаккурдан, фикрлашдан тўхтамайди. Демак, адабиёт ҳам давом этаверади.

Бу — адабиёт боқийлигига иккинчи далил.

Асоратга тушган халқнинг ёлғиз бугуни, эртаси эмас, кечаги куни, кечмиши ҳам асоратга тушади. Асоратдан қутулган халқнинг ёлғиз бугуни, эртаси эмас, тарихи ҳам асоратдан озод бўлади.

Биз мустахлак асоратидан қутулдик, мустақил бўлдик. Ёлғиз бугунимиз, эртаминизни эмас, кечмишимизни ҳам янгича куч билан янгидан бадий идрок этишимиз даркор. Буюк вазифа буюк куч бағишлайди ва келажакда буюк адабиёт пайдо бўлади.

Бу адабиёт боқийлигига учинчи далил.

Азиз шеърят мухлиси!

Мана, Жамол Камолнинг кечмиши, қимматли хотиралари, гўзал шеърларининг яратилиш тарихи билан бир қадар танишдингиз. Биламиз, энди шоирнинг шеърлари билан ошно бўлишни кўнглингиз қўмсаб турибди. Шу эҳтиёжни биз ҳам ҳис қилибми шоир ижодидан (албатта имконимиз етганича) гулдаста мисол бир туркумни сизга тутмоқдамиз. Улар ажиб шеърлар, нажиб ва янги газаллардан иборат. Ўқинг, баҳосини ўзингиз берасиз.

ОЧДИНГ ЯНА КЎКСИМДА КЎНГИЛНИНГ КЎЗИНИ...

СУВАЙДО

Буюк Навойининг бош лугатида
Не-не тушунчалар пинҳону пайдо,
Уша олам-жаҳон сўзлар қатида,
Аломат бир сўз ҳам келар: сувайдо...

Юрак ўртасида нуқта эмиш у,
Қора нуқта эмиш, куйик бир нуқта.
Хаттотнинг хатидек пухта эмиш у,
Кимларда жизганак, кимларда сўхта.

Ҳижрондан туғилса — қонли бўлармиш,
Армондан туғилса — дардли қорачиқ.
Ҳамиша кўз каби жонли бўлармиш,
Ҳамиша кўз каби оламга очиқ...

Одамлар бировни буюк деганда,
Балки шу жиҳатни назарга илган;
"Хусрав кўксидаги куйик" деганда —
Саъдий сувайдонини шараф деб билган...*

Ҳай, инсон, йўлингда ёр бўлсин омад,
Ёр бўлсин азалдан адамгача то.
Эндиги ҳамма гап шундадир фақат:
Қалбингда жой олмиш қайси сувайдо?

Куйгансан шам каби ё машғал мисол,
Куйикдир кўксингга "дард" деб уйганинг.
Лекин сен ўртаниб-куйганда алҳол,
Юртим, Ватаним деб борми куйганинг?

Ёнгансан, ёндирган қанча муаммо,
Муаммо ечгансан ёниб эрта-кеч.
Яшамоқ азмида ёнаркан аммо,
Элим деб, тилим деб, ёнганмисан ҳеч?

Ёнингдан бепарво ўта билмадим,
Бенасиб эмасман дардиндан башар.
Менинг ҳам юрагим жазиллар, балким
Менинг ҳам қалбимда сувайдо яшар...

Бағримга доғ қўймиш қайси бир алам?
Бу қайси аламининг муҳри, касрати?
Ўғлини тупроққа қўймишди оғам,
Балки бу ўшанинг доғи-ҳасрати.

Дўст ҳам йиғлар эмиш ҳабиб олдида,
Юзимда кўз ёшим изи шашқатор.
Юртидан айрилган ғариб олдида
Менинг ҳам бош эгиб йиғлаганим бор...

Сувайдо жонларда яшайди мутлақ,
Биз билан келгандир, биз билан кетар.
Сувайдода мардлик акс этади, ҳақ,
Лекин номардлик ҳам унда акс этар...

Оқшомлар юраман хаёлга тўлиб,
Бошимда юлдузим бўлур ҳувайдо.
Мен унга ҳар сафар боқсам термулиб,
Шаффоф сийнасида — қора сувайдо...

КЛУБАТРА

Башар тарихида ажиб бир хилқат,
Малоҳат баҳрида олмос қатрасан.
Аммоки мен учун шарқона сифат
Мужжасам хаёлан... Клубатрасан!..
Шундоқ деб ёзибди Беруний бобом,
Шундоқ деб ёзишлар боболар бари.
Балки гулгин эдинг, балки гуландом,
Лекин не бўлса ҳам самовий пари...
Фотиҳ Искандарни бир нигоҳ билан
Бир ажиб ҳисларга солган Равшанак.
Сен ўша оташдан унган ниҳолсан,
Сен ўша равазда етишган данак.
Аввал Машриқ сари, кейин басма-бас
Мағрибга эсибди тақдир ҳавоси.
Пойингда Нил ўйнар Зарафшон эмас,
Маконинг бўлибди Миср маъвоси.
Сен шунда малика, маликул башар,
Сеҳрлар жо бўлиб ётар исмингда.
Искандар шиддати жонингда яшар,
Равшанак жамоли яшар жисмингда.
Лекин билармисан, эй жонга офат,
Лекин билармисан, эй жаҳонга жон.
Минганинг тахт эмас, санги қабоҳат,
Кийганинг тож эмас, савдои жаҳон!
Кимга тарихдурсан, кимга томоша,
Мен учун эмасан тақдиримдан чет.
Тақдир насиб этиб, минг йиллар оша,
Учрашиб турибмиз, мана, бетма-бет.
Сенинг қисмати-ку шундай беқарор,
Мен ҳам чок этайин энди ёқони:
Сенинг-ку бир қадар сугдийлигинг бор,
Менинг ҳам қалбимда сугдийлар қони.
Ҳолинга куяман, куймасам бўлмас,
Ҳолинга куяман, пари пайкарим.
Рим деган менга-ку таҳдид этолмас,
Ва лекин сенга кўп таҳдид этар Рим.
Нилда тўлқин турса Римдан дарақдир,
Наҳанг қорни очса, билмайди шафқат.
Римга ғалла керак, тилло керақдир,
Араз ҳам, ғараз ҳам унга шу фақат.
Рим текин сўрайди, фақат сув текин,
Текин бермаганга етади зарби.
Ўзини улуг деб улуглар лекин,
Ўзини боқишга етмайди қурби...
Шунинг-чун Мисрининг ранги қаҳраб,
Шунинг-чун у маҳрум шону шарафдан.
Римдан офат келур... лекин ажабо
Ошиқ ҳам келармиш ўша тарафдан.
Кўйингда Антоний гадоқдир буткул
(Ёрлақа, Муҳаббат, уни ёрлақа!)
Амаллар, унвоилар шу оташда кул,
Ғаразлар, аразлар бари бир чақа.
Оқибат сеҳрини айлади зоҳир,
Севгига сажда қил, буюк Осмон.
Номардлар наслидан мард чиқди охир,
Қотиллар қавмидан чиқди қаҳрамон...
Майдонга тикилмиш жаҳоннинг кўзи,
Майдонга ёғилур жаҳоний шараф.
Майдонда бир тараф — Антоний ўзи,
Буюк қўшин билан Пезарь — бир тараф...
Агар минг йилларни қилмоқ бир қадам
Имкони бўлсайди ушбу нафасда —
Мен ҳам шу майдонга тушардим санам,
Ботир Антонийга бўлиб сафбаста!..
Улар Антонийни аяшди ҳайҳот,
Лекин аяшмасди мени ҳеч қачон.
Номинг, номусинга тикардим ҳаёт,
Номинг, номусинг деб берар эдим жон...

*Шайх Саъдий: "Ҳар ким у дунёда бир нарса билан
фахрланиши керак, мен мана шу турк(шоир Хусрав
Дехлавий)нинг кўксидаги куйи билан фахрланаман", деган.

Нажот етиб келди заминдан, ёху!
Илон оғиз солди кумуш сийнангта,
Гулбарг лабларингта таралди оғу.
Жаҳондан кетдинг муродга етдинг,
Жаҳон ҳам қолди-ку сендан айрилиб.
Сен-ку Антонийнинг ортидан кетдинг,
Ортингда турибман, қара қайрилиб...
Сенга заҳар қуйиб қадаҳ тутди ҳақ,
Билмадим, менга не тутаркин соқий.
Лекин биламанки, Гўзаллик барҳақ,
Лекин биламанки, Муҳаббат боқий!
Руҳинг омон бўлсин дунёда санам,
Муҳаббат кўкида қилабер парвоз.
Машиқдан Мағрибга сабо эсган дам
Қулогингта етсин сугдиёна соз...

ОШИҚОНА

Қошингта ўсмалар қўйма,
кўзингта сурмалар сурма,
Ва лекин шўх табассум этмайин
сен турма, ўлтирма...

Азалдин қошу кўзинг
ўсмалидир, сурмали, жоно,
Чизилганни чизиб, ўзни
хижолат кўйига бурма...

Бу оқшом англадимки,
ҳам вафоинг, ҳам жафоинг бор,
Вафо қилмоққа улгургил,
жафо қилмоққа улгурма.

Йўлингта икки йўлчи —
ё мурувват, ё итobatдир,
Мурувват сўзига юргил,
итобат сўзига юрма.

Аё жоно, бу дунёда
сенинг лутфингча эҳсон йўқ,
Қиёлаб боқ, табассум қил,
гапимга кирмасанг, кирма...

Менинг жонимни истаб
икки жоду наргисинг кулсин,
Ва лекин йиғлатиб бечорани,
душманни кулдирма.

Жамолинг жон чекиб,
васлинг тилаб, доим адойингдир,
Тирилганни тирилтир, севгилим,
ўлганни ўлдирма...

КАЪБАТУЛЛОҲ ҚАРШИСИДА...

Бу ерда айтганинг ҳар сўз
жондин хитоб ўлур,
Кўнгилга тушган ҳар шуъла
оғтоб ўлур...

"Оллоҳи акбар"инг бергай
бирмас, минг садо,
Сендин савол эса, жоним,
ҳақдин жавоб ўлур...

Мажнун бу даргоҳга келиб,
чекмишди нолалар,
Сен ҳам энди бу ҳалқага
кирсанг, савоб ўлур.
Сўрдим саволки, ошиқмен,
Бўлгайми бир самар?
Келди жавобим: ишқ аро
Минг бир азоб ўлур.

Сўрдим саволки, йўлчиман,
етгайми матлабим?
Келди жавобим: шошмагил,
боб-боб ўлур...
Фарёд солиб дедимки, оҳ,

Келди садо: ҳар порасидин
бир китоб ўлур...

Даргоҳингта қай юз билан
боргайман, эй Хўжам? —
Десам, деди: кўз ёшларинг
сенга ҳижоб ўлур...

Тошига бош уриб, Жамол,
этдим илтижо,
Шояд дуоларим бир кун
мустажоб ўлур...

НАҚШ АЙЛАГИЛ

Дилга Оллоҳ номини
нақш айлагил,
Ишқини, илҳомини
нақш айлагил...

Армуғон келтирди
Пайгамбар сенга,
Сен унинг пайғомини
нақш айлагил.

Еру кўкка ҳокими —
қодир Худо,
Ҳукмини, аҳкомини
нақш айлагил.

Тангри бермиш сенга
жаннатдек Ватан,
Сабза, гул андомини
нақш айлагил.

"Дил ба ёру даст ба кор"
дейди Хўжам,
Бу ҳақиқат жомини
нақш айлагил.

Меҳнату иймон била
ўтсин умр,
Субҳи бирла шомини
нақш айлагил.

Ҳур Ватанда сен —
нақшбандий бўл,
Тангрининг Исломини
нақш айлагил...

Бу тарона келди
қисматдин, Жамол,
Қисматинг инъомини
нақш айлагил...

ФАЙЗУЛЛО ХЎЖАЕВ КЎЗЛАРИ

Ажаб бир суврате, дўстлар, боқиб мен ҳар сафар дилсўз,
Ажаб бир чақнаган сиймо, ажаб бир порлаган юлдуз,
Бу кўзлар мунчалар шахло, бу кўзлар мунчалар маъюс,
Бу кўзлар айласа ҳар неки ошқору ниҳон айлар,
Бу кўзлар имтиҳон айлар, бу кўзлар имтиҳон айлар...

Бу кўзлар таърифида лабларим қурғаб, тароват йўқ,
Бу кўзлар оташида ўртаниб жоним ҳаловат йўқ,
Бу кўзларсиз оламда сарват йўқ, саодат йўқ,
Бу кўзлар айламиш ҳолимни андоққим, ҳамон айлар,
Бу кўзлар имтиҳон айлар, бу кўзлар имтиҳон айлар...

Бу бир маъвоки, мен кўнгили узиб, ташлаб кетолмасман,
Бу бир дарёки, мен поёнига ҳаргиз етолмасман,
Бу бир маъноки, мен такрор ўқиб, талқин этолмасман,
Ва лекин тоғ этиб кўксим, умидим осмон айлар,
Бу кўзлар имтиҳон айлар, бу кўзлар имтиҳон айлар...

Гурур бу, эътиқод бу, жабҳаларда шонли нусрат бу,
Мунаввар ораулар йўлида етган ранжу касрат бу,
Ватан бу, баъзи бир кўзларга чўккан мангу ҳасрат бу,
Булар бирликда гоҳи қуйдириб, бағримни қон айлар,
Бу кўзлар имтиҳон айлар, бу кўзлар имтиҳон айлар...

Гулом Карим

ТУРОН ЭЛЧИСИ

Эрамининг олтинчи асрида. Олтой ва Ўрта Осиё ҳудудидан Турон тарихидаги энг қудратли давлатлардан бири бўлган турк хоқонлиги ташкил топди. Асрнинг сўнгги чораги бошларида хоқонлик шарқда Буюк Хитой девори ва Қуриягача, шимолда Ўрол тоғларигача, ғарбда Каспий денгизи ва Эдил (Волга) дарёсигача бўлган ерларни ўз ичига олиб, жанубда сосонийлар Эрони билан чегарадош эди. Ўтроқ ва кўчманчи қабилалардан иборат бўлган бу давлат фуқаросининг асосий қисмини турклар ва сўғдлар ташкил қиларди. Хоқонликда давлат ишларини идора этиш яхши йўлга қўйилган, ички савдо ва вилоятлараро иқтисодий ва маданий алоқалар кучайган эди. Тарқоқлик давридаги низолар ва ўзаро урушлар барҳам топиб, карвон йўлларининг бехатарлиги таъминланди. Бу ҳол иқтисодиёт ва маданиятнинг ғоят юксалиши учун замин яратди. Турон шаҳарларида ҳунармандчилик ва нафис санъат, қишлоқларида зироатчилик ва боғдорчилик тараққий этди. Кўчманчи аҳоли кўп миқдорда чорвачилик маҳсулотлари етиштирарди. Кўчманчи ва ўтроқ аҳоли орасида товар айирбошлаш ички савдонинг асосини ташкил қиларди.

Бундай улкан ва бой мамлакат яқин-узоқда жойлашган бошқа давлатлар билан ўзаро иқтисодий, маданий, ҳарбий ва бошқа муносабатлар ўрнатмаслиги мумкин эмас эди. Тарихий маълумотлар мозийда ўтган буюк турк давлат арбобларидан бири бўлиши хоқон Истами ўз замонасида кўшни давлатлар билан тинч-тоғув савдо алоқаларини йўлга қўймоққа интилганини, турк хоқонлигининг бутун фуқароси бундан манфаатдор бўлганини тасдиқлайди. Ўша пайтда Хитой давлати туркларга қарам бўлиб, ўлпон тариқасида ҳар йили катта миқдорда ипак етказиб бериб турарди. Бундан ташқари савдогарлар ҳам Хитойга Турон молларини етказиб пуллаб, ўрнига ипак, чинни ва бошқа Хитой товарларини келтиришарди. Хитойнинг савдо шаҳарларида сўғд ва турк савдогарларининг ўз истиқоматгоҳлари бор эди. Минглаб чақиримга чўзилган буюк ипак йўлининг ҳам асосий қисми турк хоқонлиги ҳудудидан ўтарди. Мазкур халқаро савдо-сотиқ йўли Хитойнинг ўша даврдаги пойтахти Чанъан шаҳридан бошланиб, Наншань тоғлари ёнбағирлари бўйлаб кўплаб водийлардан кесиб ўтарди. Лўлон шаҳридан кейин Лобнор саҳросининг шимолий қисмидан ўтиб, Турфон воҳасига келарди. Торим дарёси ҳавзасида йўл икки тармоққа бўлинарди. Бир тармоғи Қарашар, Кучу, Оқсувдан ўтиб, Тангритоғ ёнбағирлари бўйлаб Иссиққўл ёнидан Чу дарёси воҳасига келиб, Талас орқали Исфарага ўтарди. Эрамининг иккинчи асридан қатнов йўлга қўйилган шимолий тармоқ эса Турфон воҳасининг шимолидан бошланиб, жанубий Жунгория, Урумчи, Манасдан ўтиб, Или водийсига келарди. Иккала тармоқ Ўрта Осиёда қайта бирлашар ва Туроннинг Чоч, Хўжанд, Самарқанд, Бухоро, Пайканд, Марв каби йирик савдо шаҳарларидан ўтарди. Узоқ йўл босиб келган карвонлар ушбу шаҳарларда дам олиб, ғарбга томон сафарни давом эттиришга ҳозирлик кўрардилар. Турк хоқонлари мамлакатни ободонлаштириш ва давлат хазинасини бойитиш учун савдо йўлининг ғоят муҳимлигини тушуниб, уни обод қилишга, янги карвонсарой ва работлар қуриб, уларни вақти-вақти билан таъмирлаш ва зарур жиҳозлар, соқчилар билан

таъминлаб туришга катта аҳамият берардилар. Шу тариқа Турон бойиб борди. Хоқон хазинасида Хитой ипаги тоғ-тоғ бўлиб уюлиб қолган, савдогарлар дўконлари ҳам Хитой товарларига лиқ тўла эди. Аммо тижорат соҳасида Машириқда шундай муваффақиятларга эришувга қарамасдан, Магриб билан бўлган савдо алоқалари анча суст эди.

Бунинг эса бир қанча сабаблари бор эди. Турон сарҳадидаги Марв вилоятидан ғарбга томон давом этган ипак йўли Шимолий Эрондан ўтиб, Рай ва Ҳамадон каби шаҳарлар орқали сосонийлар давлати пойтахти Тайсафунга келарди. Эроннинг Ғарбдаги мулклари тугаган жойда Византиянинг Низиб чегара қалъаси жойлашганди. Бу ердан савдо карвонлари Сурия ва Византия пойтахти Константинопол томон кетарди. Ундан ҳам ғарбда жойлашган ўлкалар билан савдо-сотиқ алоқаларини эса ўша пайтда Византия деярли бутунча ўз қўлига киритиб олган эди.

Византия ва Эрон давлатлари чегара вилоятларни талашиб, доимо ёвлашиб турардилар. Уруш вақтинча тўхтаб, тинч давр бошлангач, яна савдо-сотиқ алоқлари тикланарди. Эрон савдогарлари шарқдан келтирилган ипакни ғоят қиммат нархда византияликларга сотишар, улар гинг демай олишга мажбур эдилар. Чунки Византияга ипак ниҳоятда зарур, бунинг учун олтинни аяшмасди. Византия императорлари кўшни варвар қабидаларга камёб ипак буюмларни совға қилиб юборар, бунинг эвазига улардан Эронга қарши урушиш учун ҳарбий мадад олиб турарди. Демак, Византия қанча кўп ипак сотиб олса, унинг ёлланма кўшини шунчалик кучаярди. Табиийки, Эрон бундан манфаатдор эмас эди. Шунинг учун Эронда ипак билан савдо қилиш давлат назоратига олинган, кўшни Туронда Хитой ипаги мўл-кўл ва арзон бўлса-да, эронликлар фақат ўз эҳтиёжларига ярашасини сотиб олишар, сўғд ва турк савдогарларига Византияга ипак олиб ўтишга рухсат этишмасди. Натижада Византия ипакка катта танқислик сеза бошлади. Мамлакатдаги ипак буюмлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган қатор корхоналар хароб бўлди. Византия савдогарлари ипак келтириш учун бошқа йўللар излашга мажбур бўлдилар. Аммо Эрон панжаси етолмайдиган йўл топиш мушкул эди. Византияликлар араб ва ҳабаш савдогарлари ёрдамига таяниб, денгиз йўли орқали ипак келтиришга ҳаракат қилдилар. Ўша пайтда Ҳабашистон Византия иттифоқчиси эди. Ҳинд океанида устунлик форслар қўлида бўлса-да, лекин ҳабаш савдогарлари ҳам ўз кема-ларида Ҳиндистон ва Сейлонгача боришарди. Улар зирвор, марварид, фил суяги каби ҳинд товарлари билан бирга Хитойдан келтирилган ипакни ҳам юклаб, Арабистонга элтишарди. Араб савдогарлари эса қуруқлик йўли билан Византияга ўтказишарди. Лекин эронликлар Византияга ипак сотишни ўзлари хоҳламаганидек, бошқаларга йўл беришни ҳам исташмасди. Византияга қарши тўла "ипак муҳосара"сини ўрнатиш мақсадида Эрон лашкари Яманни босиб олди, Ҳинд океанида сузаётган савдо кемалари ҳам форслар томонидан назорат қилиниб, ипак мусодара этиларди. Шу тариқа Византия денгиз йўли орқали келадиган ипакдан ҳам маҳрум бўлди.

Эроннинг жон-жаҳди билан давлатлараро ипак савдосига тўсқинлик қилиши унинг шимоли шарқдаги кўшнисини Туронда

ҳам норозилик уйғотди. Турон хоқони ўлпон тариқасида ҳар йили Хитойдан карвон-карвон ипак олар, мамлакатнинг ички эҳтиёжлари тўла қопланиб, қўшни ўлкаларга сотилганидан таъқари ҳам яна кўплаб ипак ортиб қоларди. Вақоланки бу ипакни Византияга ғоят катта фойдага пуллаб, эвазига ғарб молларини харид қилмоқ мумкин эди. Ушбу муаммони ҳал этиш, яъни Эрон ҳудудидан ипак олиб ўтишга розилик олиш учун турк хоқони Истами Эрон шоҳи Хусрав Ануширвон ҳузурига ўз элчиларини йўллайди. Сўғд савдогари Мониёҳ элчибоши қилиб тайинланади. Савдогарлар орасида доворак, тадбиркор, билимдон, ватанпарвар одамлар кўплаб топиларди. Чунки узоқ ўлкаларга сафар қилиш довораклик ҳамда қийинчилик ва машаққатларга матонат билан бардош беришдан ташқари жуғрофия, иқтисодиётни, турли тилларни билишни талаб этарди. Тарихий маълумотларнинг гувоҳлик беришича, бўлажак савдогарлар тўрт ёшидан бошлаб махсус мактабларда тарбияланишган. Жуғрофия ва ҳисоб каби фанларни пухта эгаллашган. Шуларни ҳисобга олсак, сўғд савдогари Мониёҳнинг хоқон олдида обрў-эътибор қозониб, элчибошилик лавозимига эришгани ҳеч бир ажабланарли эмас. Аммо Эрон шоҳи билан олиб борилган музокаралар бирон натижа бермайди. Эронликлар рақиб давлат Византия бозорларига ипак элтилишига рози бўлолмас эдилар. Бенаतिжа қайтиб кетишни истамаган Мониёҳ олиб келишган ипакни эронликларнинг ўзига сотиб олишни таклиф қилади. Улар хоҳласалар арзонга олиб, Византияга қимматга сотишлари мумкин. Эрон икки томон фойда кўради шунда. Эрон шоҳи Турон элчисининг бу қадар тиниб-тинчимаслиги, қандай қилиб бўлмасин ўзига юклатилган вазифани уддалашга интилганидан ғазабланади. Лекин элчилар дахлсиз бўлиб, уларни жазолаш қудратли Турон билан адоват келтириб чиқарарди. Хусрав Ануширвон туронликлар олиб келган барча ипакни сотиб олиб, пулини ўз хазинасидан тўлайди. Сўнгра элчиларнинг кўз ўнгида ипакка ўт қўйиб ёқиб юборишни буюради. Бу билан уларга Эрон ипакка муҳтож эмаслигини, Византияга ўтказишга эса мутлақо рухсат бермаслигини англатади. Элчилар ноилж Туронга қайтиб келадилар. Ғазабланган Истами фақат туркларнинг ўзидан иборат элчилар карвонини иккинчи бор узатади. Бу гал ҳам музокаралар муваффақиятсиз тугаб, мурод ҳосил бўлмайди.

Шунда Мониёҳ хоқонга дадил, аммо амалга ошириш мушкул бўлган бошқа бир режани: Эрон орқали эмас, балки Каспий денгизининг шимолий соҳили ёқалаб ва Кавказ орқали Византияга элчилар узатишни маслаҳат беради ва ўзи яна элчибоши сифатида боришга истак билдиради. Бу йўл нотаниш ва хатарли бўлиб, карвонлар мунтазам қатнамас, сувсиз чўллар, жангари қабилалар яшайдиган ерлардан, баланд тоғлар ёнбағри, тор даралардан ўтарди. Элчиларнинг омон бориб, эсон қайтиши эҳтимоли кам эди. Аммо бошқа йўл қолмаганидан Истами бу тадбирга рухсат этади. Кўп сонли қуроли соқчиларни элчиларга ҳамроҳ қилиб узатади. Элчилар узундан узоқ нотаниш йўлдан биринчи бор ўтиб, кўплаб хатар ва машаққатларни бошдан кечириб, ниҳоят Византия пойтахти Константинополга етиб келадилар. Турон элчиларининг ташрифи империянинг сиёсий ҳаётида ғоят муҳим воқеа эди. Элчилар император Юстин II саройида тантана билан қабул қилинадилар. Сарой солномачиси Менандрнинг ёзишича, Истамининг "скиф"* хати билан ёзилган номасини императорга ўқиб беришади ва таржимонлар мазмунини юнончага ўгириб туришади. Император элчиларга бир қанча саволлар беради, уларнинг жавобини эшитгач, турк хоқонининг куч-қудратига ишонч ҳосил қилади. Савдо-сотиқ ҳақида ҳам музокара боради. Хоқоннинг шоҳона совға-саломлари, айниқса ипак ва ипак буюмлар ғоят манзур бўлган Юстин II элчиларга Византия пойтахтида бож тўламасдан савдо қилиш ҳуқуқини беради. Туронликлар олиб келишгани ипак ва бошқа молларни катта фойдага сотишади,

*Уша даврларда юнонлар осийлик кўчманчи халқларни кўпинча умумий ном билан "скифлар" деб аташган. Истами хоқон номаси қадимги туркий ёзувда битилгани эҳтимолга яқиндир.

ўрнига совут, мўйна ва бошқа Туронда камёб рум товарларини харид қилишади.

Шундан кейин Константинополда Византия ва Турон ўртасида ўзаро битим имзоланади. Битимда савдо-сотиқ алоқалари ва ўзаро элчилар узатиб туришдан ташқари икки давлат ўртасида ҳарбий иттифоқ ўрнатиш ҳам кўзда тутилганди. Бу иттифоқ албатта биринчи навбатда Эронга қарши қаратилган эди. Аммо бу иттифоқ Эронга қарши биргаликда уруш очишдан кўра кўпроқ унга таъйиқ ўтказиш, савдо карвонларининг Эрон ҳудудидан монесиз ўтишига йўл очиш мақсадида тузилган эди. Шартнома имзолангач, румликлар ва туронликлар унга содиқ қолишларини айтиб қасамёд қиладилар.

586 йил август ойида Мониёҳ ва ҳамроҳлари удаларига юклатилган вазифани аъло даражада бажариб юртларига кетишаётганида, Византия императори ҳам ўз навбатида шарқий вилоятлар саркардаси кликиялик Земархни турк хоқонига элчи қилиб узатади. Элчилар биргаликда узоқ ва машаққатли йўлни босиб ўтиб Туронга келишади. Истами Мониёҳнинг ҳисоботини диққат билан тинглаб, хизматини муносиб тақдирлайди. Византия элчиси шарафига хоқон ўрдасида катта тантана ўтказилади. Истами серҳашам олтин саропардадаги мунаққаш олтин тахтда ўтириб рум элчиларини қабул қилади. Бир неча кун давомида тўкин-сочин зиёфат ҳамда байраму хурсандчилик қилинади. Константинопол саройидаги мислсиз зеб-зийнат ва ҳашаматга ўрганган византияликлар ҳам Турон хоқони хазинасини кўргач, ҳайратдан ўзларини тиймайди. Элчиларга ҳар бир борган ерларида иззат-икром кўрсатилади. Византия ва Туроннинг яқинлашувида қаттиқ ташвишга тушган ва ўз мамлакатини учун катта хавф туйган Эрон шоҳи ҳам хоқон ҳузурига шошилинч элчи узатади. Аммо Истами румликлар олдида Эрон элчиларига кўпол муомала қилиб, уларни ошқора камситади. Чунки у Эрон шоҳига нисбатан ҳамон кўнглида кек сақлаб келарди.

Земарх ва ҳамроҳлари юртларига қайтишаётганида турк хоқони яна ўз элчиларини қўшиб юборади. Элчиларга хоқоннинг эътиборли аъёнларидан Тағма тархон бошлиқ этиб тайинланади. Собиқ элчибоши Мониёҳ бу гал сафардан қолган бўлса ҳам, аммо элчилар орасида унинг ўгли бор эди. У даврларда юмушлар, жумладан савдогарлик касби ҳам кўпинча отадан болага мерос бўлиб ўтарди. Шубҳасиз Мониёҳ ўғлига яхши маълумот ва тарбия бердириб, ўзига муносиб издош етиштирганди.

Византияга навбатдаги элчилар карвони узатилаётгани мамлакат ҳаётида муҳим воқеа бўлиб, бу хабар бутун Туронга тарқалади. Алоҳида вилоятлар ҳам Константинополга ўз элчиларини узатмоқни истаб, бунга рухсат олиш умидида хоқон ҳузурига вакиллар узатишади. Уларни Византия билан бевосита савдо алоқаларини ўрнатиш, ўз бозорларида ғарб молларини кўпайтириш қизиқтирарди. Лекин Истами фақат хоразмликларгагина алоҳида элчи жўнатишга ижозат этади. Бу ҳол албатта муҳим карвон йўлида жойлашган мазкур вилоятнинг аҳамиятини ва хоразмликларнинг хоқон олдида катта маънавиятга эга бўлишганини кўрсатади. Чунки азал-азалдан Хоразм Туроннинг ғарбий ва шимолий ғарбий мамлакатлар билан олиб борган муносабатларида катта рол ўйнаб, ўзига хос кўприк вазифасини бажариб келган.

Византия императори элчилари қайтиб кетишаётганида эронликлар уларни қириб ташлаш учун йўлларига пистирма қўйишади. Лекин кўчманчи турк қабилалари дўст мамлакат элчиларини бундан ўз вақтида огоҳлантиришади. Карвон пистирмани четлаб ўтиб, Византия чегарасига эсон-омон етиб келади.

Буюк элчи Мониёҳ кўп ўтмай вафот этади. Аммо Рум ва Турон ўртасида у ўрнатиб кетган дўстлик алоқалари анча узоқ давом этади. Кейинги бир неча ўн йиллар ичида ҳам Византия императорлари ва Турон хоқонлари ўзаро элчилар алмашиб туришади. Олтинчи аср охирларида турк қўшинлари Эдил дарёси бўйларидан ғарбга томон силжиб, Шимолий Кавказ ва Қримни, Қора денгизнинг деярли бутун соҳилини эгаллагач, турк хоқонлиги бевосита Византияга чегарадош бўлиб қолди.

Қамбар Ота

ЮРАК ИЗМИДА БЎЛАРМАН

Қамбар Ота от йилида таваллуд топган. Киндик қони томган гўша — Самарқанднинг Каттақўрғонида. У адабиётга ажабтовур лўнда, фикрчан, қувноқ шеърлари билан кириб келган, йиллар ўтган сари бу фазилятлар қаторига шарқона руҳ билан суғорилган, халқ донолигини ўзида жамлаган, илдири мустақкам шеърлар қўшилди. Ёзганлари хоҳ катталар хоҳ кичикларга аталган бўлмасин, ўқувчи меҳрини қозонди, тилга тушди-ю, тилдан тушмади... Фикримизни унинг "Ватан тупроғи", "Дийдор", "Юзлар", "Чавандоз орзуси", "Қуёшли дунё" каби номларда нашр этилган ўндан ортиқ китоблари ҳам тасдиқлайди.

Муаллиф дейдики:

Авалло шуни айтмоқчиманки, "Ёшлик" жўрнали ҳар бир ижодкорга ўзи ҳақида гапириш имконини бериб жуда яхши иш қилган. Бу ерда ўқувчилар кўпдан ўрганиб қолган (тўғрироғи, матбуот томонидан ўргатилган) ҳолат бузилган. Авваллари барча турдаги матбуотнинг бир гуруҳ "пир"лари бўлар, ана шу "пир"лар минбарни бошқа бир ижодкорга бўшатай демасди. Бирон бир қаламкашнинг улар сафига келиб қўшилиши кўпинча қандайдир каромат ёки амал тугайлигина содир бўларди. Ҳар бир дарднинг табиби, ҳақиқат мезони — вақт, давр экани эндиликда кундай равшан...

Лекин бугунимиз ижод соҳибларидан айримлари ўзларини Мир Алишер Навоийга тенглаштиришса бу ҳам кам дегандай юрадилар. Ажаб! Навоий киму, бошқалар ким? Ҳар ким ўзига ўхшагани тузук. Ҳар ким ўз баҳосини билгани яхши-да! Менинг мумтоз адабиёт соҳибларига ихлосим баланд. Аммо катта ижодкорлик даъвойим йўқ. Мен эзгулик йўлида ҳаётнинг минг бир гулидан зарра бол талаб заҳматкаш асалари — шеърчиман, холос.

Олма дарахти

Бу олма дарахти
Қаранг, қандай бой,
Тунлар тепасида
Ёғду сочар ой.
Эрта тонгда
Қуёш салом беради.
Кечгача нуруни
Тўкиб туради.
Эгаси ёнида
Гиргиттон бўлиб
Олмаларин узар
Завқ-шавққа тўлиб.
Кеч куз... тўкилади
Сўнгги барглари...
Меваларин қўмсар,
Оғир дардлари.
Шохлари қуриқшаб,
Маънос ўй сулар.
Қушлар ҳам қўнмасдан
Йўлини бурар...
Ой истар-истамас
Ташлайди назар.
Қуёш аввалгидай
Сарф этмайди зар.
Аянч! Гўё йўқдай
Ўтиндан фарқи.
Наҳот сариқ чақа
Умрнинг нархи.

Ажаб дунё

Ўйласанг дунёнинг
Ишлари ажиб.
Ярми ранж, ярми-чи
Ҳайрат, таажжуб.
Гарчи инсон зоти
Ҳаёт гултожи.
Аммо у одамдай
Яшаш муҳтожи.
Тақдирнинг тожи бор,
Тақдирнинг тоши.
Чора йўқ қисматга
Бўлмасдан рози.
Билмайсан, чекингга
Қай бири тушар.
Ҳаёт насибанга
Нималар қўшар.
Тасодиф эзганда
Тақдирнинг тоши,
Қутқаролмас ҳатто
Жаҳоннинг божи.
Тож қўнса бошингга
Мисоли ҳумо,
Шошасан измингда
Тургандай дунё.
Дейманки, эй фалак
Неъматинг кўпдир.
Кароматинг кўпдир,
Ҳимматинг кўпдир.
Четлаб ўтган бўлса
Бошимни тожинг,
Олақол ўзингга,
Буюрсин тошинг!

* * *

Ишқда ёниб ўйга ботсам,
Ким ичидан пишган деди.
Муҳаббатда шамдай қотсам,
Нақ димоғи шишган деди.

Қанотимни эркин ёзсам,
Бу, ҳаддидан ошган деди.
Ёрни дилда қўмсаб ётсам,
Э, шаштидан тушган деди.

Ёлғон, даъволари ёлғон!
Ошиқ далли девонаман.
Аждодлардан мерос қолган
Муҳаббатга парвонаман.

Севги давридан ўтганлар
Ҳайрону лол ҳолатимга.
Ошиқликни унутганлар,
Аралашманг ҳаётимга.

Хоҳ шодон, хоҳ чекарман ғам,
Юрак измида бўларман.
Ўзимга ҳам, ўзгага ҳам
Бир инсоний ишқ тиларман.

* * *

Бу жаҳонни билмассан
Бўлмагунча ҳамхона.
Тақдирдан қутилмассан,
Ҳаёт — бир ҳайратхона.
Синовни ниначадир,
Сийлови тоғларча бор.
Эркалар сохта қадр,
Қайдадир пинҳона дор.
Гадода шоҳлик ори,
Шоҳда гадолик кўрдим.
Айниб содиқнинг ёри,
Ишқда жудолик кўрдим.
Кимлардир ўздан кетиб,
Ҳалол луқмангни юлар.
Бу дунё борар ўтиб:
Секин мийиғда кулар.
Ҳаммасидан қўл силтаб,
Ёр, сенга ёна-ёна
Қалбимни қилай офтоб
Ишқимдан ошиқона.

Муҳаббат

ИТОАТКОРЛИК МЕВАСИ

ФРИДРИХ НИТШЕ ҲИКМАТЛАРИДАН

Ўлим шунчалар яқинки, ҳаётдан қўрқмаса
ҳам бўлади.

* * *

Кечиримсиз кишилардан нафратланаман.

* * *

Ҳар қандай ғалабада ҳаётдан нафрат уфуради.

* * *

Бировни юракдан қаттиқ севиш — уни
тўхтовсиз қийнаш демақдир.

* * *

Ҳамма ошиқлар маъшуқаларидан мумкин
бўлмаган нарсани талаб қилишади.

* * *

Мен одамларга меҳр қўйгим келади, одам
билан одам ўртасидаги азалий йироқлик мени
улардан қочишга ундайди.

* * *

Ҳақгўйлик ҳақиқатга олиб борувчи восита,
биноқ зина эмас.

* * *

Тақдири азални туйган одам — руҳий касал,
уни тан олмаган — аҳмоқ.

* * *

У ўз фикрларини ифода қилишни ўрганди,
шундан бошлаб унга ишонмай қўйишди. Фақат
дудуқланаётганларга ишонишади, холос.

* * *

Муҳаббат итоаткорлик меваси... муҳаббатнинг
меvasи эса — эрк.

* * *

Ҳақгўй одам бир кун келиб доим ёлғон
гапириб келганлигини тушуниб етади.

Ўрис тилидан
Жамолитдин Турдимов
таржимаси

Асомиддин Ҳақназар ўғли

АҲМАД ЯССАВИЙ МАЪРИФАТИ

Ислом маърифати, аниқроғи, тасаввуф тариқатида ўзини таниган ва алалхусус Ҳақни таниган мусулмон ҳали ўзини билмаган, Ҳақдан ғофил бўлган, "ётса — қўбса шайтон билан ҳамроҳ" бўлган, нафснинг қули бўлган гумроҳларни, осийларни тўғри йўлга, Яратувчини таниш, унинг қаҳридан қўрқиш, уни севишга чақирувчи ва бу йўлда жиҳод қилувчи сўфий учун ҳам бажарилиши шарт амал саналади. Бу Аллоҳнинг талаби, Расул Акрамнинг ундови. Шунинг учун буни фарзу суннат деб айтиш мумкин. Хусусан, Яссавий (раҳимаҳуллоҳ) тариқати шартлари баёнига бағишланган "Фақрнома" рисоласида ҳам дарвишликнинг қирқ мақоми ҳақида гапирилганда: "Тўққизинчи — амри маъруфни бажо келтурмак турур. Унинг — наҳи мункар турур", дейилади. Амри маъруф — шариат қонун-қоидаларини тарғиб қилиш, наҳи мункар — ёмонликдан, ёмон нарсалардан қайтариш демак. Аҳмад Яссавий ҳам ўз ҳаёти, ҳам ижодий фаолиятида мана шу талабларни бажарган. Жумладан, бу икки амални ўз ҳикматларида бевосита тилга ҳам олган:

*Оқил эрсанг, эранларга хизмат қилгил,
"Амри маъруф" қилганларни иззат қилгил,
"Наҳи мункар" қилганларга ҳурмат қилгил.*

Ҳазрат Яссавий "ёзуқлардан қайтқон", "Худойи таъоло зикри бирлан" бўлган, Ҳақни таниган зот сифатида, чинакам мусулмон сифатида Ҳодий бўлиб, адашганларни тўғри йўлга бошлайди ва шеър йўли билан "оят, ҳадис маъноси туркий бўлса мувофиқ" дея арабу форс тилларини билгани ҳолда туркий тилда ҳикматлар айтадилар. Саккиз ёшида "ҳикмат айт, деб" бошларига нур сочилган Аҳмад Яссавий ўзининг айтишича, 34 ёшида ҳикмат айтиб "гўё" бўлади:

*Ўттиз тўртда олим бўлиб доно бўлдим,
Ҳикмат айт, деб Субҳон айди гўё бўлдим,
Чилтон бирла шароб ичдим, ҳамроҳ бўлдим,
Ичу тошим Ҳақ нурига тўлди, дўстлар.*

Аҳмад Яссавий ҳикматларининг асосида ислом ётади. Буни Хожа ҳазратларининг ўзлари ҳам очиқ айтадилар:

*Мени ҳикматларим кони ҳадисдур,
Киши буй элтмаса, билгил хабисдур.*

*Мени ҳикматларим фармони Субҳон,
Ўқуб билсанг ҳама маънони Қуръон.*

*Худойим сўзидин чиққан бу ҳикмат,
Эшитганга ёғар борони раҳмат.*

"Қуръон" оятлари, ҳадислар Аҳмад Яссавий ҳикматларининг ич-ичига сингиб кетган бўлса-да, баъзан улар шундайлигича ҳам келтирилади. Масалан: "Фазкуруллоҳ касиран" ("Бас, Аллоҳни ёд этинглар!"). "Фал адҳаку калилан" ("Бас, оз кулсинлар!"). "Вал ябку касиран" ("Кўп йиғласинлар!") каби оятлар; "Куллу аявмин батар" ("Кун-қундан баттар"), "Ал ҳаёмин ал имон" ("Ҳаё имондандир"), "Муту қабла ан тамуту" ("Ўлмасдан бурун ўлинглар"), "Ал каззобу ло уммата" ("Ёлғончи умматим эмас") сингари ҳадиси шарифларнинг Яссавий ҳикматларида учраши бунинг далили.

Тасаввуфни исломдаги бир оқим десак, Яссавий ҳикматларида ислом ғоялари билан бирга тасаввуфнинг ўз ғоялари ҳам тарғиб қилинган.

Аҳмад Яссавий ўзи ваҳдат шароби (пок бирликнинг тажаллий нури)ни ичган зот:

*Тўртдан еттига еттим, тўққизни гузар этдим,
Ваҳдат шаробин ичдим, туштум майдон ичинда.*

*Уч юз олтмиш сув кечтим, тўрт юз қирқ тўрт
тоғ оштим,
Ваҳдат шаробин ичтим, туштум майдон ичинда.*

Шунинг учун ҳам ҳазрат Яссавий "Анал Ҳақ"нинг маъносини тушунганлардан, шу сабабли ул зот Мансур Халлож (раҳимаҳуллоҳ)нинг сўзлари "бажо эмас"лигини айтади:

*Шоҳ Мансурни "Анал Ҳақ"и бежо эмас,
Йўлни тобқан, бизга ўхшаб гумроҳ эмас.*

*Ҳар ножинслар бу сўзлардин огоҳ эмас,
Огоҳ бўлиб, бўйи Худо олдим мано.*

Инсоннинг Ҳаққа яқинлашувида унга энг катта тўсиқ, душман — нафс бўлганлиги учун ҳам Ҳазрат Яссавий "нафсни тебкил, нафсни тебкил, эй бадқирдор" дея нафсни ўлдиришга, ўлмасдан бурун ўлишга — фано бўлишга чорлайди. Зеро, ўзликни ўлдириш, фано бўлиш бандани тавҳид томон, дийдор томон олиб боради:

*Дийдор тилаб тарк айласанг мусувони,
Ўлмас бурун вужудингни айла фоний...*

*Ошиқ бўлсанг ишқ йўлида фано бўлғил,
Дийдор излаб ҳасратида адо бўлғил.*

Ошиқ ишқда куйиб, ёниб ўзини покласа,
Ҳақдан ўзгани унутса, у "ваҳдоният (бирлик)
дарёси"га кирази. Бу бирликдан мақсад Ҳақ
дийдори. Ошиқ "ваҳдоният дарёси"га жондан
кечиб кирар экан, висолга — Худога етишади:

*Аё дўстлар, ишқ гавғоси бўлмагунча,
Ваҳдоният дарёсига кирса бўлмас,
Ул дарёни гавҳаридур Ҳақ висоли,
Жондин кечиб кирмагунча кўрса бўлмас.*

"Тавҳидни меваси" — Ҳақ дийдорига эришиш
учун бирлик (ваҳдоният) сирри, ишқ, Ҳақиқат
асроридан хабардор бўлиш, тажрид — халқдан
ажралиш, тафрид — ёлғизланиш, яккаланиш
амалга оширилиши лозим:

*"Ваҳдоният" кемасини сиррин билмай,
Ишқу асрор сўзларидан хабар олмай,
Тажрид, тафрид ишларини адо қилмай,
Ул тавҳидни мевасидан олса бўлмас.*

Сўфийларни Ҳақнинг хос қуллари деб айтиш
мумкин. Улар Оллоҳнинг амрига итоат
қиладилар. Уни севадилар, бутун фикру ёдлари
унда бўлади. Оқибатда улар Ҳақнинг меҳрига
мушарраф бўлади:

*Бандам дегай куйганларни суйиб Аллоҳ,
Ҳақ кўрсатгай дийдорини, валлоҳ биллоҳ...
Ишқ йўлида жон берганлар жоннадаур,
Жондин кечмай, жондин хабар билманг, дўстлар.*

"Ўлмасдан бурун ўлинглар!" ҳадисига амал
қилган солиқ фано бўлиб, лохут — илоҳиёт
оламига кириб боради. У бунда фанонинг
иккинчи босқичи бўлмиш олий фано — "фано
филлоҳ" (Аллоҳда йўқолиш)да Аллоҳнинг чексиз
борлиги олдида гўё йўқ бўлади. Шунда сўфий
"ли маъаллоҳ" мақомига етишади. У "ли
маъаллоҳ"да Аллоҳ билан бирга бўлади. Бундай
бирликка эришган сўфий Аллоҳнинг илтифоти
билан абадийликка — "бақо биллоҳ"га (Ҳақ
билан боқийликка) дохил бўлади:

*"Ли маъаллоҳ" мақомига бормагунча,
"Ан тамуту" саройига кирмагунча,
"Фано филлоҳ" дарёсига чўммагунча,
"Бақо биллоҳ" гавҳаридан олса бўлмас.*

*Қул Хожа Аҳмад, лохут аро мақом тутмай,
"Фано филлоҳ" мақомидан олиб ўтмай,
Пири муғон қатрасидан журға ютмай,
"Ли маъаллоҳ" мақомига етса бўлмас.*

Сўфийлар Ҳақ эмаслар, лекин Ҳаққа яқинлар.
У билан биргалар, суюкли банда — дўстдирлар.
Буни қуйидаги ҳаётий воқеадан ҳам билса
бўлади.

Бир куни Шайх Мансур (раҳимаҳуллоҳ)
Жунайд (раҳимаҳуллоҳ)нинг эшигини қоқди. Жу-
найд сўради:

— Кимсан?

Деди:

— Ҳақ.

Жунайд деди:

— Ҳақ эмассан, аммо Ҳақ билансан.
("Ҳувайдо қилди ишқ", "Қалб кўзи" газети,
1992 йил, октябр сони.)

Тасаввуфни исломдан айрича тасаввур қилиб
бўлмайди. Зеро, бизда ана шу мавзу
кўтарилаётган дастлабки пайтда тасаввуфни
исломга зид қўйиш, ҳатто уни алоҳида бир янги
дин сифатида талқин қилиш ҳоллари учради
(бундай ҳодиса ҳозир ҳам бор). Аслида тасаввуф
исломнинг маҳсули. Тасаввуф исломдаги бир
оқим, Ҳаққа етишиш ҳақидаги таълимот. Сўфий
эса ҳақиқий мусулмон. Бундай қарашни сўфий
Яссавий ҳикматларида ҳам кўрамиз. Хожа
айтадилар:

*Шариатдин, тариқатдин баён қилди,
Ҳақиқатдан Қуръон сўзи калом бўлди.*

Бу билан Хожа ҳазратлари тасаввуф ҳақиқати
ҳам "Каломулло"да эканлигига ишора қиляпти.
Ёки:

*Тариқатга раҳнамо, иродатлиғ Муҳаммад,
Ҳақиқатга раҳнамо, ижозатлиғ Муҳаммад...*

Ҳақ Расул сўфи бўлиб, дунё молин суйғон
эмас...

*Биҳамдуллоҳ, пири муғон май ичурди...
Пири муғон Ҳақ Мустафо, бешак бўлинг.*

Ушбу мисраларда Муҳаммад алайҳиссалом
пайғамбар ва сўфи сифатида тилга олинаиб, ул
зот тариқатга раҳнамо, "ҳақиқатга муқтадо",
"пири муғон" эканлиги айтиляпти. Демак,
мусулмон сўфийлари албатта у кишининг
шоғирдларидир. Улар олий даражага ўз пайғам-
барлари раҳнамолигида эришишлари
шубҳасиздир.

"Фақрнома"да ҳазрат Султон Аҳмад Яссавий
дарвишга мурожаат қилиб, тасаввуфнинг тўрт
босқичда айтиладиган тўрт калимани: калимаи
шариат, калимаи тариқат, калимаи маърифат ва
калимаи ҳақиқатни билиш кераклигини айтади.
Бу калималарнинг ҳаммасида Оллоҳдан бошқа
илоҳ йўқлиги, Муҳаммад унинг элчиси эканлиги
қайд этилади, бу ҳам пайғамбаримизнинг ўз
умматларининг етакчиси эканига далолатдир.

Маърифат ўлмайди, иншоаллоҳ, маърифат
тарғиб қилинган Аҳмад Яссавий ҳикматлари
маърифат машғаллари сифатида доимо барҳаёт
бўлади. Ота-боболар маънавиятига қайтилаётган
ҳозирги даврда шайхлар шайхи Яссавий бобо
маърифатини ўрганиш фақат маънавий камолот
калитларидан бири бўлиши мумкин.

Озод Мўъмин

КЎНГИЛНИНГ БИР ХОҶИШИ

Озод Мўъмин 1952 йил Тошкентда туғилган. 1975 йил ТошДУнинг физика факультетини битирган. Физика-математика фанлари номзоди. Шеърлари ilk марта 1977 йил "Ўзбекистон маданияти" газетасида chop этилган. 1987 йил "Хиёбондаги уч учрашув", 1990 йил "Мен — робот" фантастик ҳикоялар тўплами нашр этилган. Баъзи ҳикоялари чет тилларга таржима қилинган. Ҳозирда "Фарангис" нашрий ташкилоти раҳбари.

Муаллиф дейдики:

Ушбу шеърлар "социалистик" ҳаётимиз фақат мақталиши, ҳисларимиз фақат кўтаринки руҳда ифодаланиши шарт бўлган даврда, 1973-76 йилларда ёзилган. Улар, табиийки, матбуот юзини кўрмаган. Мен эса руҳиятим буюрмаган сатрларни битиб, қалбимни алдашни истаманман. Зеро, ўзини, юрагини алдаганлар кейин барибир афсус қиладилар.

* * *

Кўк осмон қорайиб, кўринди унда
Юлдузлар чарақлаб, оймўма кулиб.
Бир парча парқудек булутча шунда
Ойга тез ўралди рўмолча бўлиб.
Ҳаётим осмони қорайиб маъюс
На юлдуз, наки ой кўринди бир бор.
Бир парча юрагим севгиси ҳануз
Ўралмай қолгандир қалбингга дилдор.

5.07.73

* * *

Тун.

Атроф — нофармон, манзара ажиб,
Дарахтлар, жисмлар ялтирар хиёл.
Ғалат бир мусиқа келади оқиб —
Шохлар — тор ипи-ю, камонча — шамол.
Гўёки кумушга айланган ҳар ёқ,
Ойнинг сут нуруни ичар табиат.
Менинг-чи, кўнглимни ёритмас чироқ,
Кумушдек ялт этмас жажжи бир ниёт.
Олис юлдуз фақат жило таратиб,
Қандайдир бир умид солмоқ бўлади.
Лекин бир булутнинг танаси этиб
Юлдузни тўсганда шу ҳам сўлади.
Маъюслик қалбимни қамради бу тун,
Яна оғирлашди кўнгилдаги тош.
Ким ҳам ишонтирар, ким ахир бу кун
Эрта тонг саҳарда чиқади қуёш...

28.07.73

* * *

Олча қийғос гуллади, сўнг қилди мева.
Аммо афсус шохлари жуда ҳам баланд.
На иложким, болалар тошлар отишди
Ва синдириб бўлишди ундан баҳраманд.

14.09.73

* * *

Ёмғир аста тинди,
Тинчиди шамол.
Булутлар қочдилар, нур сочди қуёш.
Айт менга эй дўстим, келмаса малол,
Не учун қочмади кўнгилдаги тош.
Дарахтлар баргидан томчилар томар,
Табиат чўмилди — тортди у енгил.
Не учун қалбимда мавҳум ҳис ётар,
Қачонким покланар маъюс бу кўнгил.

9.10.73

Вақт ўтди,
Кун ботди,
Тушди қоронғу.
Атрофдан қувилди
Охирги ёғду.
Илжайди самонинг тўқ юлдузлари,
Кўринмади аммо ойнинг юзлари.
Коинот ишига қарадим беун —
Хайрли тун, дўстларим, хайрли тун.

Ҳаво ҳам унчалар
Совуқмас,
Илиқ.
Шаббода уфурар умидли, тиниқ.
Узун сўқмоқ бўйлаб
Кетяпман якка.
Бир мавҳум ғам ботар
Кўнгил, юракка.
Лекин қувонч бордир оламда бутун,
Хайрли тун, дўстларим, хайрли тун.

Ўйлайман,
Хаёлга нелар келмайди...
Дунёда сабабсиз ишлар бўлмайди.
Кимнингдир гоҳида
Келар омади,
Кимнингдир амалга ошар мақсади.
Арзимас ишлардан
Бўлманг жигархун,
Хайрли тун, дўстларим, хайрли тун.
Мана, бу сўқмоқ ҳам бўляпти тамом,
Энди катта йўлдан кетгумми мудом?
Ёруғлик, буюклик йўлнинг охири
Биламан, йўқ унинг ҳеч қандай сири...
Шунақа ишлардир, шунақа қонун —
Хайрли тун, дўстларим, хайрли тун.
Бу ажиб табиат яшайди сокин.
Сезилмас
Ҳеч қандай қудратли тўлқин.
Хушҳол мўлтирайди олис бир чироқ,
Биламан,
У мендан
Анча кўп йироқ.
Умидим йўқолмас, балки шунинг-чун
Хайрли тун, дўстларим, хайрли тун.

14-17.10.74

Бугун сен хурсандсан —
Кўзларинг чақнар!
Юзингда акс этар мамнун ифода.
Булутлар кўринмас, қуёш жилмаяр,
Табиат тутмоқда бахт тўла бода.
Бугун сен мамнунсан —
Юксалмоқдасан!
Қоляпти марралар ортда кетма-кет.
Кўзлаган чўққинга сен чиқмоқдасан,
Қандингни ур, майли кўнглингни шод эт.
Бугун сен мағрурсан —
Ишларинг аъло!
Кўринар ўзгалар кўзингга ғариб.
Лекин ҳеч эсингдан чиқарма асло —
Ҳаммаси эртага
Қолар ўзгариб.

29.08.75

Ҳаво булут,
Қуёш хира —
Мумкин ёмғир ёғиши.
Шамол эсар намхуш, совуқ,
Шудир унинг қилмиши.
Наҳот энди кечикадир нур фаслининг
келиши?

Шунинг учун кулмасми бу кўнглининг
хоҳиши.

Дунё кенгдир.
Ғар бу ерда ёмғир ёғса ушбу пайт,
Бошқа жойда мароқ билан роса қувнар
табиат,
Ҳамма ишлар ўз ўрнига тушар албат келса
вақт.
Турли истак тиниқ тунда мумкин юлдуз
тақиши,
Чиндан бунга эришарми кўнглининг бир
хоҳиши?

Мана, бирдан чақмоқ чақди,
Яшин тушди қайгадир.
Кучли шамол бу борлиқни титратиши
қоидадир,
Чунки ҳаёт, табиатда яшаш фақат пойгадир.
Бу курашда вужудимдан кучларимнинг оқиши
Қандай лаззат!
Қонмаса ҳам кўнглининг бир хоҳиши.
Балки эрта-индин туман қамрар
яқин-йироқни,
Кундуз кун ҳам кўриб бўлмас беш қадамдан
узоқни,
Фойдаси йўқ ҳар қанча сен ёқсанг ҳар хил
чироқни.

Нечун бундай?
Қандай қонун, табиатнинг бу иши?
Наҳот мақсад сари етмас кўнглининг
бир хоҳиши.

Майда, майда...
Тинмай сокин
Ёга берса момиқ қор —
Оҳ, қанчалар жозибали,
Аммо унинг музи бор!
Қайноқ қалбни шошилмасдан эркалаб
у қилар хор.

Бу совуқда ҳеч гап эмас
Орзуларнинг тўзиши,
Шунда кўзин юмар мангу кўнглининг бир
хоҳиши.

14.12.75

ФАЗОВИЙ ҚЎШИҚ

Юрагимни алдамаганман,
Юрагимни этганман мажбур.
Ўз устимдан ҳеч кулмаганман
Мен доимо юрганман мағрур.
Қидирганман фазовий қўшиқ,
Оддийларин ўтганман четлаб,
Турли ҳисга бўлса ҳам тўлиқ
Юрганман мен самони куйлаб.
Юлдузлар ҳам тортган домига,
Фазо ранги уйғотган туйғу.
Боқиб унинг оҳанг-торига
Сезиб қолдим —
Оддий экан у.

18.09.77.

Сайди Умиров

СУҲБАТДАН САЧРАГАН ФИКРЛАР

"Ёшлик"нинг шу йилги 4-6 сониди "Қалб манзаралари" рукни остида "Армонлар, умидлар сўзлашуви" сарлавҳали суҳбат эълон қилинган эди. Ҳассос, қалби дарё шоирлар — Гулчеҳра Нуруллаева ҳамда Қутлибекаларнинг дил розлари кўпчилик муштарийларимизнинг армон ва умидлари туғёнини туғдирибди. Таҳририятимизга оқиб келаётган мактублар, телефон қўнғироқлари шундан далолат беради. Ушбу сонда "оқ йўл" олаётган "Акс садо" рукни остидаги мазкур мақолада муаллиф — таниқли олим ва журналист Сайди Умиров икки шоира суҳбатидаги муштарийларнинг дил торларини чертган омиллар хусусида баҳс юритади.

Анча вақт бўлди бир дилбар, ҳузурбахш суҳбатни ўқиб, кўп ва хўп мутаассир бўлиб юрганамга. Бу — истеъдодли шоирларимиз Гулчеҳра Нуруллаева ва Қутлибека Раҳимбоеваларнинг "Ёшлик" журналининг 4-6 сон(лар)ида "Қалб манзаралари" рукни остида берилган "Армонлар, умидлар сўзлашуви".

Суҳбат (интервью) кейинги йилларда бадий мақоланавислигимизнинг анча жонланган, ривожланаётган жанрларидан. Қайта қуриш, демократия, ошкоралик, ҳур фикрлик бу жанрнинг кучайишига муайян туртки, рағбат берди. Тоталитар тузум, маъмурий-қўмондонлик тизими омманинг дардини ичига ҳайдаган, бир олам алам, армон, орзу, умид дилларнинг тўрида қолиб, қотиб келаётган, асаб томирларини кемираётган, тобора газак отиб бораётган эди. "Искандарнинг шохи бор!" дея қудуққа нола айлаб, юрагини бўшатмагунча кўп абгор бўлган саргарош ҳолига тушиб қолган эди кўпчилик. Аввал демократия, ошкоралик эпкинни, кейинчалик мустақиллик, эркинлик насими дилдагини

тилга чиқариш имконини берди. Бобур мирзо дўстларнинг суҳбатини энг улуғ неъматлардан деб билди, шоир Машраб дилда дарди бор одамга сардафтарини кавлашга изн берди, "суҳбат айлайлик, келинлар, жўралар, ўртоғлар" деб хитоб қилди Муқимий.

Эркин Воҳидов ва Қулмон Очилнинг "Эгалик ҳуқуқи", Ҳалима Худойбердиева билан Икром Отамуроднинг "Юрагимнинг оғриқ нуқталари", Ғайбулла Саломовнинг "Ўзим билан суҳбат"и бу жанрнинг энг яхши намуналаридан бўлди. Носирлардан Саид Аҳмад ва Ўткир Ҳошимов, шоирлардан Абдулла Ориф, Рауф Парфи, мунаққидлардан Озод Шарафиддинов, Иброҳим Ғафур, давлат арбоблари, уламо, фузалоларнинг мазмундор, мароқли суҳбатлари хотираларимиздан бирма-бир ўтди. Публицист Анвар Жўрабоевнинг сайъ-ҳаракати, топқирлиги туфайли Михаил Шолохов, Чингиз Айтматов, Расул Ҳамзатов, Гарсия Маркес, Ўлжас Сулаймонов сингари машҳур адиблар билан ҳамсуҳбат бўлдик, юртимиз, халқимиз ҳақидаги илиқ фикрларини ўқидик.

Икки истеъдодли шоирамизнинг сўзлашуви бир неча жиҳатлари, фазилатлари билан ўзига мафтун этади. Биринчидан, у икки шоиранинг шунчаки гурунги, "элакка чиққандаги эллик оғиз гапи" эмас, балки эътиқодли аёлларимиз, таниқли ижодкорларимизнинг "кўпдан бери юракдан суҳбатлашиш" истак-иштиёқи, ҳаёт, ижод ҳақида баҳслашуви, дардлашуви. Иккинчидан, суҳбат бениҳоя табиий, равон кечади, унда бирор сохта оҳанг, носамимий сўз, ибора учрамайди. Учинчидан, таомилга, айниқса, шарқона удумга кўра, хизмат кичикдан бўларди. Бу сафар бошқачароқ: Гулчеҳра атайин, хоҳлаб, ташаббусни қўлига олади, опа бўлиб синглиси — ҳамкасбини гурунгга чорлайди. Таклиф, кутган-

кутмаган саволлар Қутлибекага ҳам маъқул тушади: "сизнинг катта, менинг кичик шоирлигимдан қатъий назар, икки шоир суҳбати — армонлар, умидлар сўзлашуви бўлмоғи керак". Гулчеҳра, устоз ўрнида бўлатуриб, буни сездирмай, ёши кичик Бека билан тенгма-тенг суҳбат қуриши, ҳамкасби ижодини бошдан синчиклаб кузатиб келаётганлиги, шеърларидан намуналар, ҳаётидан мисоллар келтиргани, айрим назмларини яратилаётган янги адабиёт дарсликларарида кўришни хоҳлагани, "оппоқ хаёл, кенг туғёнларни қаро тундан тортиб олган", "оппоққина яралган" синглисига атаб махсус шеър битгани — бу ибрат олишга арзигулик тантилик, бу валломатлик ҳар кимнинг ҳам қўлидан келмайди, балки, келса ҳам қилмайди. Гулчеҳра Қутлибеканинг истеъдодига тан берар экан, фақат ўзининг кузатиш, фикр, кечинмаларигагина таяниб қолмайди, бошқа ибратли мисоллар, далиллар ҳам келтиради. Масалан юқори лавозимларда ишлаган, қатағон азобларини кўп чеккан, ёши улуғ аллома инсон Сулаймон Азимовнинг "мен Қутлибека шеърларини излаб юрувчи ўқувчилариданман, ташаккур ва таъзимимни етказинг", — деган дил сўзларини келтиради. Камина ҳам марҳум адиб, публицист Йўлдош Шамшаровдан Қутлибеканинг таъриф-тавсифини кўп эшитган эдим, "учликларини ўқиб ҳузур қилдим, кичик шеър бағрига шунча маъно жойлаганига қойил қолдим, бу қизимиз сўзини яхши ҳис этади", деган эдилар. Қутлибеканинг ўзи Зулфия опа, Матёқуб Қўшжоновнинг фикрларини айтиб туриши, ўртоқлари кўнғироқ қилиши, бир аскар боладан жиддий мактуб олганини эслайди. Хулоса: халқ чин шоирларини билади, истеъдодларни ардоқлайди.

Шеърини сатрлар кўчиб улгурмаган қалб манзаралари, ижодкор қувончларининг, дардларининг мингдан бири ҳам унинг қоғозига тушмаса керак, дейди суҳбат бошида Гулчеҳра. Бу гап публицистикага, унинг жанрларидан бири суҳбатга ҳам тегишли. Шеър ила публицистикада муштарак жиҳатлар, туташ томирлар кўп — иккиси ҳам дарддан, армонлар, умидлардан яралади. Шоирлар суҳбатидан, айниқса, аниқ, нозик, тағдор саволлардан ҳаёт ва ижод муаммолари, асарнинг юзага келиш жараёни, инсоний дард, орзу, армонлар ҳақида рўй-рост, самимий жавоблар олади. Масалан, бошқа ҳақиқий шоирлар сингари, Қутлибека ҳам шеърни қийналиб ёзаркан, олий, шиддатли илҳом қуюлиб келган сатрлар йўқ экан. Яхшиси, шоиранинг фикрларини эшитайлик, унинг туйғуларини, сатрлари тарихини ўзидан ҳам ўтказиб тушунтириш қийин: "аввал оғриқ, узоқ-узоқ оғриқ, сўнг айрим сатрлар, сўнг шеър, шеърни ёдимга ёзиб, ёдимда ишлайман, қоғозга энг сўнгги тўхтамини кўчириб қўяман", "Мен ўзим "ахир" деган сўзга ўхшайдигандайман. Бу сўзда қаршилик бор. Аммо бир жойда депсиниб тураверади, жумлага кирса, қаттиқлиги юмшайди"; "шеърни фақат кўнгил розини айтувчи деб эмас, миллат кўзини очувчи, давр қиёфасини очувчи деб ҳам биламан"; "менинг баландликларимдаги шоирларнинг ҳаммаси — жар ёқасидаги

кишилар"; "зўрлик ожизлик олдида ҳечдир. Биз тан оламизми-йўқми, ҳар қандай қулликда ихтиёрийлик бор. Қўшиб ёзишларни эслаганимизда шу ҳақиқатни унутмаслигимиз керак"; "ёзганларимни давр ўтиб, шамоллар эсишига қараб, ўзгартиргим келмайди. Бу ёзувлар менинг ўша вақтдаги қиёфам. Одам ўз қиёфасини изига қараб-қараб, тез-тез кўриб тургани яхши. Шунда хатолари юзига тарсаки солиб, ўнглаб туради"; "ҳали мактаб дарсликлари учун мендан кўра ҳуқуқи катта ижодкорларимиз жуда кўп"; "менимча, адабиёт болани миллий қилиб тарбиялаши керак"; "мен энди фалончини дарсликка киритмасак, фалончи хафа бўлади..." қабилдаги гаплар адабиёт дарсликларига мезон бўлмаслигига сал-пал ишонишман"; "Ислом маърифати" деган фан ўқитилса яхши бўларди"; "Цветаявани жуда яхши кўраман. Мен улардан бир-иккита шеър таржима қилдим, таржималар ўзимга ёқмади. Бировни ўз тилингда гапиртириш учун унинг яқинроғига боришинг керак шекилли. Ҳали бу шоирлар билан менинг орамиздаги масофа узоқ. Бу масофа оёқ билан босилмайди, қалб, тафаккур билан босилади, шунинг учун тўхтаб қолдим"; "олдин мен барча оқибатлар боисини ташқаридан излардим. Энди билсам, барча сабаб ўзимизда экан. "Эл нетиб топгай мениким, мен ўзимни топмасам". Ҳазратнинг бу ҳикматларини энди англаётгандайман"...

Узундан-узоқ иқтибослар келтирганим тушунарлидир. Бу фикр, дил розларида Қутлибеканинг "мен"и, ижодий, инсоний қиёфаси, борлиги мана ман деб кўриниб турибди.

Шеърни унинг ижодкорисиз, ижодкор шахсиятисиз тасаввур қилиш қийин. Қутлибеканинг ҳаёти, оғир кечган болалиги ҳақидаги ҳикоялари ғоят таъсирли. Дадаси, ойиси, уйи — мурғак боланинг дил оғриқлари. Дадаси одамларга яхшилик қиламан деб қонунни бузган, турмага тушган. Гуноҳсиз гуноҳкор бўлган. Қизалоқ дадасини маҳбусларнинг кўришиши хонасида, бир аҳволда кўраркан, доим дадасини соғиниб яшаган, қутулиб чиққач, кўп яшамаган — юрак хасталигидан вафот этган, бола ота дийдорига тўймай қолган. Онаизори юмуш, ташвишлардан қўли бўшамаган, болалари билан катталардек гаплашган, эркалатишга фурсати, имкони бўлмаган ("умри заҳматларга совурилган онаизорим. Тангрига шукр, улар ҳаётлар, неварачеваралари қуршовида. Бир тасаллим — шу).

"Яна бир оғригим — уйим. Ёмғир ёғса шовуллаб кетарди. Полсиз уйимизда чуқурчалар қазиб қўярдиқ. Энам чуқурдаги сувни менга олиб берарди. Мен челақча билан кўчага ғиз-ғиз чопардим. Ҳозир гапиряпману оёқларимга нам ўтиб кетгандай".

Шеър дарддан, оғриқдан туғилади. Қутлибекани шоир, дардли шоир қилган мана шу болалик эмасми?

Тош тошга урилса ўт чақнайди. Икки истеъдодли, дардли шоира суҳбати, баҳси кўп, жиддий таассурот, маъсирот пайдо қилди, ҳаёт, ижод ҳақида ёш қаламкашларга сабоқ бўлгули, ибрат олгули фикрлар айтилди.

ТАВБА

Бир гиёҳванд қизнинг ёзганлари

Мабодо икки банги тил топишиб, бирга яшаса уларнинг орасини иблис ҳам бузолмайди. Туппа-тузук одамлар назарида эса бу ҳамхоналикка ақл бовар қилмайди. Улар ҳамма вақт беадаб қилиқлар қилиб истаган пасткашлигини жуфтига раво кўраверади. Ҳақоратлаб, кўкнори қаторида шундан ҳам завқ олади, бунга интилади. Қизиги, бу жанжал ва ур-сурлар ҳам ўз йўлига, бунинг учун ожизи зўравонидан аразлаб ҳам урмайди.

Лекин улар хушхулқ ва покиза одамларга нисбатан хусуматда яшайдилар. Ҳалол ҳаёт тарзи нашаванд дилини ўртайди. Нафратини кўзгайди. Улар бошқалар ҳам ўзларидек бўлишларини истайдилар.

Гиёҳванд хумори тутса арзимас ҳажмли қорадорига ҳар қандай яқин кишиси ва нарсасидан кечишга тайёр. Алмаштираётган одами акаси ёки сингисими, ҳатто хотини бўлса ҳам унинг учун фарқсиз. Бангилар бу бало занжирига илиниб гаров учун, "бурч" дея ўз боласидан кечадилар. Ўша тўдага илашиб қолганимдан кейин... шундай бузуқ аёлларни кўрдимки, бири шу йўлда ўз қизалогини игнага қўйган бўлса, иккинчиси ўз туққан норасидасини сотди, ҳатто яна бир нафс бандаси 12 га ҳам кирмаган қизини қийнайверганидан сўнг охири қизча ўзини ҳалок этди.

Ўзим ҳақимда гапиргим келмаса-да, ҳаммасини тўкиб солмоқчиман. Кейинги икки йилда мен бангилиги устига ашаддий ўғри бўлган биттаси билан ҳамтовоқлик қилдим. Унга учрагунча ҳам игна домига тушганимга уч йил бўлганди. Лекин мен истаганимни ишлаб топганимдан бу шунчаки кўнгилхушлик туюлар, тўпори, масъум хаёллар билан ҳалолликнинг осмонларида юрардим.

Шу боис мен уни ҳам ўғирлик қилмасликка узоқ аврадим. Пул топишни ҳам ўз зиммамга олдим. Кейингина у оху-зоримга кўнгандай бўлди. Мен тўпори уни ёқтириб қолганимдан ҳамма нарсамни унга бахшида қилишга киритдим. Авваламга касалхонадан анчагина дори-дармон йиғилганди. Уларни сотганда мўмай пул тушди. Шунинг ҳисобига нафсимизни қондириб турдик. Бироқ кунлар ўтган сари бу тушум камлик қилгач, маошимдан ҳам харж қилишга ўтдим. Ётиб еганга тоғ чидамас экан. Кўп ўтмай ҳамён пучайиб қолди. Бирма-бир қимматбаҳо нарсаларимни бозорга чиқардим. Ишонсангиз, бўйнимдаги ва бисотимдаги сўнгги мунчоқни ҳам сотдим. Охири шундай кун келдики, қорин тўйғазиш учун ишлатадиган, сотадиган ҳеч вақо қолмади. Бироқ қорадори етарли, қора кун учун анчагина ғамлаб қўйгандик.

Шундай кунларнинг бирида биз тунда унинг икки бетайин таниши билан кўчада бемақсад дайдиб юрардик. Кўча бошидаги сартарошхона ёнидан ўтаётганимизда у тўсатдан таққа тўхтади ва яқингинамиздаги уйларнинг бирига имо қилди. Кимдир унутиб дераза тавақасини очиқ қолдирганди. Мен гап нимадалигини дарров фаҳмлай олмадим. Фақат унинг "югурганники эмас, буюрганники бўлар экан-да" деган шаъмасидан кейин ниятини англаб олдим... У ўғирликка даъват этарди. Дарров унинг ёнига шериклари ҳам қўшилди. Улар мени ҳам ўзларига қўшишга интилишди. Қаердандир дарров бир шиша пиво ҳам топила қолди. Биринчи бўлиб менга тутқазилди. Мен қорадори торганимдан қарийб ўзимда

йўқ эдим. Устига устак пивонинг кайфи қўшилиб, дунёни сув босса тўпигимга чиқмайдиган ҳолга келдим...

Шуни кутиб ўтиришган чоғи, мени қоровулликка қўйиб, ўзлари ичкарига отилишди. Кўз очиб юмгунча уйда нима ноёб нарса қўлларига илинса 7-8 чойшабга жойлаб, менга узатишди. Қўзғалишга ҳолим бўлмагандан мен яна "пост"да қолдим. Улар эса шошилишч такси ушлаб келишга шошилишди.

...Гўё ўша таксиде келардим. Бироқ қўлларим боғланган, икки ёнимда иккита "мент" ўтирарди. Улар тор кўчага бурилгандан миришлар келиб, таппа босишди. Менам қараб ўтирганим йўқ, кучим етганча олишдим, юмма талаб, оғзимдан боди кириб, шоди чиқди. Шубҳасиз бошқа бир қисматдошим бўлганда ҳам шундай қиларди.

Миришлар мени айнан жиноят устида ушлаганларидан бўлинмаларига одам сиёғига қўшмай келтиришди. Аввал шир-яланғоч ечинтиришди. Кейин кўнгиллари хоҳлаганча хўрлашди, таққирлашди. Гўё коптоқдек хонанинг у бошидан бу бошигача иргитишди. Ҳўкиздайин хуморларидан чиққунча, роса калтаклашди.

Банги, нашавандларнинг дўсти-биродари бўлмайди. Бироқ бир-бирини қақишмайди ҳам. Зинҳор бу фазилатлари мард, бир-бирларига меҳрибон бўлганларидан ҳам эмас, аксинча ўз бошларини ўйлаб шундай қилишади. Мен эса ҳаётимни хароб қилган бу малъунларга нисбатан тубсиз нафрат туйганимдан кейингина буларни "гуллаяпман".

Гиёҳванд ҳамма вақт ўзи учун ва ўзича кун кечиради. Одамлар атрофдагиларнинг юриш-туришига қараб бирини олижаноб, бағрикенг деб атасалар, бошқасини меҳрибон, одамхун деб таърифлайдилар. Бизда эса ҳатто бир сўз йўқ, тушунча ёки ҳаракат ҳақида эса гапирмаса ҳам бўлади. Ёмонлар ҳақида ҳам қарийб лом-лим дейилмайди. Масалан бизда "разил" деб бир хунқилиқни аташаётганини эшитмайсиз. Уни "жинни" деб қайтага ўзларига яқин олинади.

Мен қаердандир ўқигандим. 30-йиллар Колима қамоқхоналарида маҳбуслар ичида бир қонун устивор экан: бугун сен ўлди, эртага менга навбат келади. Гиёҳвандлар ичида ҳам шунга яқин.

"Кесиш"дан олдин ҳали мелисахонанинг судгача сақлашадиган зах бир хонасида ётардим. Ўғри ҳамтовогим яқинларимдан биридай бўлиб келди. Ёлғиз қолганимизда эса бир ҳовуч пул бериб мени авради. Суриштириб қолишса ўша кун уни кўрмаганман дейишим учун-да. Пулини олмадим, у ҳақда лом-лим ҳам демадим. Мен буни унга раҳмим келганидан қилмадим, балки оқловчининг маслаҳати билан ўз манфаатимни кўзлаб шу йўлни тутдим. Ўғирликда якка бўлмасамда, айбларнинг барини ўз елкамга олдим. Чунки мен бор ҳақиқатни айтганимда ҳам менинг жазом енгиллашмас, уюшган гуруҳ бўлиб жиноят қилиш ҳисобланарди. Бўйнимдаги жазо ҳам икки қарра ортарди.

...Бу оламга тушиб қолишимни нодонлигим боис ёки ҳаддан ташқари очиқкўнгил бўлганимдан деб биламан.

Балки... Яқиндагина билиб қолдим. Отам ҳам банги ўтган, роса сўрган экан. Демак, қонимда бу аждаҳога мубталолик бор. Тақдир. Гул ва кўнгилчанлигим тақдирнинг истагига баттар қўл келган дейиш мумкин.

Дарвоқе, мен содда, жуда маъсума қиз эдим. Ҳқишим ҳам чакки эмасди. Тиббиёт билим юртининг 1-босқичини аъло баҳоларга битирдим. Муаллимларим ютуғимнинг мукофоти сифатида ёзги таътилда касалхонада санитаркалик қилишни тўғирлаб беришди. Ҳзингиздан қолар гап йўқ. Отам якмаховов яшар, онамининг ойлиги тузук экм ичшимизга ҳам етмасди. Балоғат ёшига яқинлашган ўн беш ёшли қизнинг эса кўнгли нималарни истамайди дейсиз. Атрофдаги бойвучча хонимларнинг зар либослари кўнглини бир қитиқласа, хорижликларнинг антиқа уст-боши ҳавасимни баттар орттиради. Шундай пайтда пул ишлаб топишнинг имкони туғилгани кучимга куч қўшди. Иштиёқ билан ўз вазифамни бажарганимдан, кўп ўтмай ҳамшираликка ҳам қўлим келиб қолди. Ҳамширалар бирон бир ишлари чиқиб қолиб, укол қилишни менга топиришарди.

Мен қарайдиган хонада гапга чечан, 30 ёшлардаги бир одам даволанарди. Гапларидан мен уни яхши одам деб билардим. Бир сафар уколани қилмоқчи бўлиб, унга рўпара бўлсам, "тўхта-чи, ўзим бошлаб ташлайман", деса бўладими? Менинг ҳайратимга бепарво ўз билагига ўзи игна санчди. Кейин эса уколга қўшимча миқдор қўшишни уқтирди. Мен соддадил бу одам оғир касал экан, оғриғини пасайтириш учун карахтлантирувчи ортиқроқ доза олса осмон узилиб ерга тушмайди-ку, деб ўйладим.

Кейингина бунақа дўстларнинг афт-ангорини эслаганимда атрофларидан қандайдир чиркин манзара, ўзларидан эса қўланса бир ҳид келиши билинди. Аввал нега бунга эътибор бермагандим? Ахир улар шундоқ ёнимда туришиб, хонани роса ислатиб, қора дори қайнатишар, ҳар бало қўшиб тайёрлашларини яшириш ўрнига мақтанишардиям-ку?!

Чунки бунга мен — яъни ўн олти ёшли қизча ишнинг оғирлигидан, қон кўриб, доғ-дуғли оқ лахтакларга аралаш-қуралаш бўлиб юрардим. Ва мен улар таъсирига тушиб, қора дорининг таъмини таътиб кўрдим. Бундан ўзим анча тетик тордим, танам енгил, руҳим озод бўлгандек кўринарди. Кўп ўтмай унга суяниб қолдим. Уйга ишдан хориб-толиб қайтардим-да, билагимга игна санчардим. Бироз енгил бўлгач, қоғозга ўраб мириқиб ичга тортардим.

Бу ҳолатимни у сезмасдан қолмади. Қўнғироқ қилиб уйига тақлиф қилди. Борганимда уй тўла одам эди. Дарров улфатлари билан таништирди. Улар ўзларини ниҳоятда хушмуомала, илтифотли тутишар, чекишда ҳам бир-бирига эгилиб-букилиб, гўё ҳурматини ифодаларди. Ҳттиз билан қирқ ёш орасидаги бу катта-катта одамларнинг митти қизчани ўз тенгидек кўришлари, ҳар ишга унинг ҳам ҳиссаси бордек гапиришлари бутунлай мени санкиратиб қўйди. Ҳз-ўзидан ихтиёрим улар қўлига ўтиб, бошим айланиб юравердим. Назаримда бошқалар, айниқса курсдошларимнинг ҳолати кўзи очилмаган кучукваччадек тўла бошлади. Ва уларни назар-писандимга илмайидиган бўдим.

Нодон эканман. Уларга мен керак бўлганман ва соғин сизирга нисбатан қандай муомала қилиш керак бўлган бўлса шундай қилиб мени роса туширишган. Касалхонада ишлаганимда истаганларича гиёҳванд дориларни келтириб берардим. Қанчалик оғир жиноят. Ҳозир ўйлаб қўрқиб кетаман. Ҳолбуки, мен у пайтда холис хизматим учун ўзимни қаҳрамон деб билардим. Улар ҳам мақтаб осмонга чиқариб қўйишарди. Аҳмоқча-я! Мана кўриб турибсан, сендан бирон-бир фойда унса ҳолингга заррача қизиқмайдилар. Бегона учун жимжилоғларини ҳам огритишни истамайдилар. Айтайлик, сен автобусга чиқолмай қийналиб турибсан, уларга кераксиз бўлсанг, одамийлик юзасидан сенга қўл узатиш хаёлларига келмайди.

Ўн беш, йигирма кун бир хонадонда ёнма-ён яшаса-да, бир-биридан ҳол-аҳвол сўрашмас, аммо истаган пайтда бир-бирини сотишлари, йўқотишлари, хоҳлаган ёмонликларини ёнидагига раво кўришлари мумкин.

Бу лаззат мавсумнинг ғаройиб томонлари кўп. Ҳозир ўз бошимдан кечган антиқа воқеа эсимга тушди. Бизнинг йўфу сафомиз ҳам бир ойдан кам бўлмаганди. Бир хонага йиғилган нафс қўллари ғамлаб олишган кўкнори поясини сўриб ётишар, ҳеч биримиз оёққа тикка туролмасдик. Ағанаб яшаш ҳам жонга текканди. Менда кўчани айланиб келиш истаги

туғилди. Бироқ оёқ кўтаришга ҳолим йўқлигидан гўё юришни ўрганишга, "той-той" қилишга тушдим. Қиш қаҳрига олиб, одамлар иссиқ кийимларга ўралиб-чирмалган кунлар денг. Менга эса ҳеч таъсир этмайди, танам ёнади. Охири бўлмади. Оғизда тупук яхлайдиган қорли паллада биргина кичик қўйлак ва халатда кўча айландим.

Гиёҳвандликнинг бунингдек гаштлари билан ўзига яраша азоблари ҳам йўқ эмас. Шаҳар бўйлаб ёки кўчаларни оралаб юрган бангилар ҳаминша юрагини ҳовучлаб қадам босишади. Ҳар дақиқада қўрқув темир панжараларини елкаларига бостириб туради. Айтайлик, кўчада тасодифан бир одам гиёҳванд сари бехосдан келаверса ёки чекишга нимадир сўраса даҳшатдан унинг юраги хоҳасидан чиқиб кетай дейди. Гиёҳвандга бу одам миршабга ўхшаб кўринади. Кўпинча мана шу ваҳима орқасидан гиёҳванд саросимада қолиб, ақлсиз ишлар қилиб қўяди. Ҳаддан ортиқ шафқатсиз, жоҳил бўлиб қолади. Биздан биттаси уйига келган меҳмонни "мент" дея отиб қўйганди.

Ҳаммасидан даҳшатлиси — қорадорининг ширасига тўйиб нафс қондиргандан кейин бошланадиган миянинг чалғиши. Унда хаёлга келган нарса кўз олдида кўринади. Яъни йўқ нарса бордай бўлиб туюлади. Бундай ҳолда ақлдан озмиш ҳеч гап эмас.

Масалан, ўзига укол қилиб олган гиёҳванд қайсидир таниши эсига тушиб унга қўнғироқ қилмоқчи бўлади. Бироқ гўшакини кўтариши билан гойибдан овозни эшитилади. "Бу мен — Азроилман. Жонингни олишга ҳозир етиб бораман". Шундан кейин унинг яширинишини, бунга ҳам сабри чидамай, яна қайтиб гўшака йиғлаб илтижолар қилишини кўрсангиз, ҳар қандай тош юрак ҳам бу ҳолатдан дили сув бўлиб оқади.

Менинг ҳам хаёлим тез-тез қочиб туради. Бир сафаргисидан ўзга сайёралик билан учрашганман. Кўзимни очсам менга қараб биров олдимда ўтирибди. Келишган, оппоққина. Тиззам чойшабдан салгина чиқиб турарди. У эҳтиётсизлик қилибми ёки атайин тиззамга тўқишиб кетди. Мен оғриқдан чинқириб юбордим. Кўз олдим қоронғилашиб, у ҳам йўқолиб қолди. Ҳзимга келиб ҳаммасини эсладим. Тиззамга қарасам у қонгалаш...

Қорадори мени бутунлай енгиб олгач, омад ҳам юз ўғирди. Ишдан ҳайдалдим. Бир тийинга зор кўчада қолдим. Бироқ номинг ўчгур хумор ҳеч қолмасди. Нима қилишимни билмасдан охири уларга эланиб бордим. Қорадориларидан озгина бериб туришларини сўрадим. Улар эса булганчандан-булганч гап қилишди. Шу ерда ўновимиз билан ҳам ҳозир ётсанг қаққингни олсан, дейишди. Мен кескин рад этганимни кўришиб, баттар йиртқишлашди. Ерга ағдардилар-да, бадағимни кесишди. (Қорнимда ҳамон ўшандан қолган чандиқ бор.) Қонни кўришгачгина ўзларига келишди. Билмасангиз, билиб олинг, гиёҳвандлар қоннинг исини дарров сезишади ва ундан хушлари ўзларига қайтади. Ҳатто айримларини тинчитмоқ учун вена томирларини атайин кесадилар.

Бу йўлга кирган эркакларнинг ўғирлик қилиши тушунарли. Кайфу сафо учун етарли пул топиш ишқиди... Аёллар эса... буни удалашлари амри маҳол. Шу боис ўша киссавуру қароқчиларга ёпишиб оладилар. Бизнинг тилимизча уларни "эмиб" кун кўрадилар. Эвазига фаҳш ботқоғига айланишади. Пул берман деганнинг ёки меёрдаги чанқоқ босдилар учун истаган одамнинг "ҳожати"ни чиқариб беришади. Очиғини айтганда кунига неча-неча шаҳватпарастнинг тағида ётишади. Буни ойга, йилга ҳисоблаб, уларнинг қанчалик булганликларини айтишга тил бормайди. Лекин улар одамлик сиёғидан чиқиб, буларнинг барига лоқайд бўлиб боришади. Фақат ўзларининг ҳақларини ундиришса бас.

Эҳ, буларнинг барини мен жуда кеч англадим, жуда кеч...

Катерина,
21 ёш.
Санкт-Петербург.

"Неделя"дан олинди.

Каромат Муллахўжаева

ЁМҒИРНИНГ ТОПГАНИ УЙҒОНИШ БАХТИ

Энг кейинги шоирлар Сўзни синдиришга ишқибоз бўлмоқдалар. Бироқ шеър ақл ва илм билангина қилинадиган меҳнат эмас, тасодиф ҳодиса. Назаримда, шеър на фикр, на сўз. Шеър — кўнгил. Кўнгил бизнинг йўриқларга юрмай, ўзи ўрганган, ўзи хоҳлаган тарафга кетиб қолишлари...

Шеър шахс ва худо, шахс ва олам, шахс ва жамият, фуқаро ва салтанат, кўнгил ва ҳасрат, ҳаёт ва ўлим зиддиятларининг битими ва айни мурасасизлигидир. Каромат Муллахўжаеванинг "Яна беш сония..." бир кайфиятнинг бир зарбдаги ифодаси.

Шоир Маяковский тўғрисидагина эмас, бузилган тузатиб бўлмас, аммо тобора азиз... дунёдан бешиб, ўзини занжирга тутиб берган юртдан эрк ялинишни ор билувчи туйғулар исканжасида ёнади. Худди шундай туйғулар Чўлпону Фитратларнинг ҳам ўз туйғулари эди. Ҳар шеър — шоир кўнглининг бир фожиаси. Мазкур шеър ҳам инсон умрининг бутун мақсади ўлим эканлигини англаётган шоирнинг қалб фожиасидир.

Бу сатрлар онгимизда ўрнашиб қолган қайсидир яхши мисраларга оҳангми, шакли жиҳатдан ўхшаброқ кетса-да, энг муҳими шеърда зўриқиш йўқ. Ўсаётган гул япроқларига монанд тўртликлар бир-бирдан "чиқиб" келадилар.

Ҳар бир сўзнинг ўз оғирлиги таъми, ранги — қиёфаси мавжуд. Назаримда, Каромат шуни ҳис қилишни билиши, ишланган фикрий ва шаклий қолиплардан чиқиши лозим.

Салим АШУР

* * *

Яна беш сония —
Кейин... юракда
Ҳатто йиғлаш учун қолмайди ҳасрат.
Кўнглим, етдингми сен бугун тилакка,
О, мени қайларга олиб келдинг, Вақт?

Яна беш сония —
Кейин... чаккамда
Титратиб жаранглайди ўқ.
Бу шовқин ва бахтга ботган оламда
Шеър деб йиғлайдиган одам энди йўқ.

Яна беш сония —
Кейин... уфқдай
Кўксимга қизариб ботади бир дард...

Яна уч сония —
Ҳозир тугайман...
Дунё кўринади тобора азиз,
Аммо айтганимдан энди қайтмайман...

Яна уч сония —
Юрак йиғламас. Титрамас қўлларим...
Бу ўйлар — видо.
Мен ахир ўзимга шафқат қилмадим,
Энди менга раҳм қилгайми Худо?
Яна бир сония —
Хайр, мен кетдим...
Кўнгилга сиғмайди на ғусса, шодлик.
Тун қувиб, энг сўнгги имконга етдим —
Баҳор — мен излаган тўнғич озодлик.

1987 й.

* * *

Кузнинг сўнгсиз шамолларида
Япроқ каби титраб юрагим,
Ўзин излаб хаёлларидан —
Пайқолмади бахтнинг дарагин.

Айрилиқнинг мунглиг унлари
Чўқар экан тубсиз кўксимга —
Кузакнинг бў сўнгги кунлари
Ўхшаб кетар фақат ўзимга.

Ўзлигини тупроқдан топган
Хазон — кимнинг бечора руҳи,
"Оҳ" демасдан Заминга ботган, —
Англаб етгач, кўкнинг шукуҳин?..

...Ҳасратларга тўлган юрагим
Битта баргга жойлайди ўзин.
Барг... Эй менинг сарғайган дардим,
Наҳот куздан излайсан тўзим?..

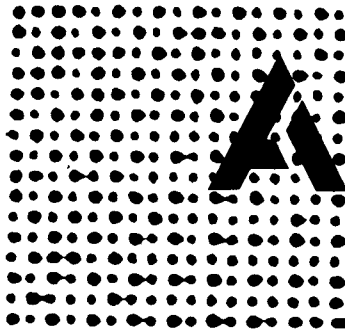
* * *

Қиш бўйи эзилган устихонимда
"Оҳ" деб инграшга-да қолмаган мадор.
Нимани излайди тилакларимга
Жилмайиб, мунғайиб келаётган баҳор...

Ёмғирнинг топгани — ям-яшил майса,
Уйғониш бахтидан — ёниб сўзлайди.
Мен каби йилмас, уч ой яшаса
Бунча шод, уларчун ўзим бўзлайми?

Майсалар ўсишдан, гуллар яшашдан
Эртага... Уч ойда чарчайди.
Баҳор ўлимини англаб, кетишда
Оламни қип-қизил қонга бўяйди.

Каромат Муллахўжаева 1965 йилда Тошкент вилоятининг Красногорск шаҳрида туғилган. ТошДД ўзбек филологияси куллийтини 1988 йилда тугатган. Ҳозир Низомий номидаги Тошкент дорилмуаллими аспиранти. Шеърлари "Ёшлик"да илк бор берилмоқда.

Тилаволди ЖҰРАЕВ

Ирландиялик буюк ёзувчи Жеймс Жойс ХХ аср адабиётида ўзига хос саҳифа очган адиблардан саналади. Айниқса, унинг "Улисс" (1922) номли романи жаҳон адабиётида ўзгача салмоққа эга. Жойс мазкур асари билан адабиёт оламида том маънода инқилоб қилди, десак, муболаға бўлмайди. Орадан шунча вақт ўтганига қарамай, "Улисс" ва, умуман, адиб ижоди теграсида қизгин баҳс-мунозаралар тугамай келаётгани бежиз эмас. Жойс насри мураккаб, мавҳум ва шу билан бирга, ақлни танг қолдирар даражада жозибador, сирли. Жойсни бирдан ўқиб тушуниб бўлмайди, уни фақат такрор-такрор мутолаа орқали ўқиш мумкин. Биргина 700 саҳифадан иборат "Улисс" романига ёзилган изоҳларнинг ўзини жамлайдиган бўлсак, ундан икки-уч баравар катта жилд ҳосил бўлади. Жойснинг "Улисс" романи дунёнинг кўп тилларига таржима қилинган, бироқ ҳали ўзбек тилида ёруғлик кўргани йўқ. Шунга қарамай, адабиётшунос олим Тилаволди Жўраев романни аслиятда — инглиз тилида ўқиб, ўзбекона адабий тафаккур чиғиригидан ўтказишдек машаққатли, бироқ шарафли ишга қўл урибди. Ўзбек мунаққидининг том маънодаги адабий жасорат ила йўғрилмиш бу рисоласидан нарча Жойс ижоди билан яқиндан таниш бўлмаган ўқувчиларда ҳам катта қизиқиш уйғотишига ишончимиз комил.

Ирландиялик буюк ёзувчи Жеймс Жойснинг етти йиллик машаққатли меҳнати шарофати ила дунёда ягона, оламшумул, ҳеч бир бадий асарга ўхшамаган, неча-неча олимлар, аҳли адабиёт устида ҳали ҳозир бош қотираётган фалсафий-психологик асар дунёга келди. "Улисс" деб номланувчи бу асарни не кўзлар ўқиб, не таърифлар берилмади — "модернизм қомуси", сюрреализм, экзистенциализм намунаси, фрейдистик психоанализ услуги, "тафаккур оқими" йўналиши, XX аср субъектив идеалистик дунёқараши ва ҳоказо, ва ҳоказо. Нима бўлганда ҳам, XX-аср романчилигида анъанавий классик йўлни инкор этиб, ўзига хос янгича йўл топган, мактаб яратмаган бўлса-да, кўп мамлакатларда қатор издошлар топа билган адабий ҳодиса юз берган эди.

"Улисс" ўзбек китобхонага ҳали етиб келганича йўқ. Бироқ собиқ Шўролар Иттифоқида (бугунги "яқин хориж"да) унга қизиқиш, уни ўрганиш 1923 йилларданоқ бошланган эди. Айни кунгача Жеймс Жойс ҳаёти, ижодий фаолияти ҳақида яқин хорижда юздан ортиқ илмий мақола ва рисола эълон қилинди. Жойс собиқ Иттифоқда илк бор 1937 йили литов тилига таржима қилинди. Кейинчалик Жойс асарлари латин, эстон, рус, гуржи ва арман тилларида ёруғлик кўрди. Ҳозирда Жойс асарларига ёзилган тақриз, мақола ва изоҳлар кўлам жиҳатидан улардан кўп, десак, муболага бўлмас.

Зеро, "Улисс"ни варақлар эканмиз, кўз ўнгимизда тушунарсиз саҳналар, галати маъноли зууқ-юлуқ сўзлар, матнга алоқасиз номлар, тарихий шахс ва воқеалар, ҳатто қандайдир газета мақола-ларининг сарлавҳалари, антик дунё қаҳрамонлари, Жойс ватани ва дунё воқеалари айқаш-уйқаш намоён бўлаверади. Кўп ҳолларда янгича бирикмалар, сўзқурмалар, ярим-ёрти, пойма-пой сўзлар, инглиз тилига десарли бегона қолиплар, фикрнинг тўсатдан узилиш ҳоллари учрайдики, бу бошқотирмадан ўзга нарса эмас.

Умуман, Жойс ижодининг ўзига хослиги илк ҳикоя-ларидаёқ буй кўрсатади. Таъкидлаганимиз "тушунарсизлик" унинг дастлабки асарларига ҳам хос эди. Ирланд журнади "Дана" учун ёзган "Мусаввирнинг портрети" ҳикоясини (1904 йил, 7 январ) ношир Жон Эглинтон "Тушунмаган нарсамни босолмайман", деб қайтариб беради.

Жойс ижодининг бу қадар мураккаб ва тушунарсизлиги боиси энг аввало унинг оддий-одатий тасвир йўлидан бормаганлигидадир. Унинг асарларида биз ўзимиз кўнликкан сюжет, композиция қурилишлари, хронологик мутаносиблик асосида ҳикоя қилинувчи воқеа-ҳодисалар силсиласи, анъанавий тасвир усулларини учратмаймиз, балки қаҳрамон "тафаккур оқими", персонажлар фикрий жараёни ифодасига дуч келамиз. Уларда барча деталлар — хоҳ улар маиший-натуралистик, хоҳ жуғрофий, иқтисодий, сиёсий, мафқуравий, диний, тарихий, илмий бўлсин, ана шу фикрий оқимга сингдирилгандир.

Жойс ижодининг мураккаб серқирралиги, ўзига хослиги унинг поэтикаси мураккаблигини ҳам белгилайди. Умуман, Жойс тасвирийлиги тизимини унинг ижодий камолати — ижодда у босиб ўтган йўлга қисқача назар солмай изоҳлаб бўлмайди.

Жеймс Жойс ижодининг асосий шаклланиш даври у епифаниялар қоралай бошлаган йилларга (1900—1903) тўғри келади. Епифания сўзи (epiphanies) илоҳиятга тааллуқли бўлиб, "тангрининг юз кўрсатиши, тангрига етишув" деган маънони англатади. Епифания моҳият этиборига кўра Исо Масиҳ дунёга келиши билан боғлиқ, гўё топиниш учун келган сирли малаклар қўй қўрасида оддий болани эмас, худо қаромат қилган Иудея шоҳини учратганлари ҳақидаги илоҳий

тавсифдир. Жойс епифаниянинг асл маъносини ўзгартирмайди, балки унинг мазмун ҳудудини кенгайтиради. Жойс епифаниясини бугунги адабий тилга "тағмаъно" деб ўтириш мумкин.

Жойс епифанияларида кундалик турмуш икир-чикирлари, оддий ҳаёт парчаси қайта тикланади. Муаллиф овози эшитилмайди, уларда муаллиф йўқ. Тайинки, бунда бадий таъсирчанликка фақат драмалаштириш билан эришилади. (Жойснинг дастлабки епифанияларида мазкур ролни диалоглар ўйнагани бежиз эмас.) Бундай насрни характерловчи психологизм эса ўқувчининг юз бераётган воқеа-ҳодисага фавқуллода яқинлигидан келиб чиқади. Жойснинг тугалланмаган автобиографик характердаги биринчи асари "Стивен-қаҳрамон" (Stephen-Hero, 1902-1906) ана шундай бир-бирига сунъий боғланган епифаниялардан ташкил топган эди. Кейинчалик у қайта ишланиб, "Мўйқалам соҳибининг ёшликдаги сурати" (A Portrait of the Artist as a Young Man, 1914) асарига айланди. Анча кейин, "Дублинликлар" устида ишлаётган чоғи Жойс епифания тушунчасини бирмунча ўзгартирди, энди у эстетик категорияга айланди.

Епифания жанрми. Эстетик категориями — нималигидан қатъи назар, масала аслида Жойснинг норвегиялик драманавис Ҳенрик Ибсенга муносабати, Ибсен гоёларини қандай "ҳазм" қилганига келиб тақалади. Жойс Ибсени Ирланд Уйғониш оқими ёзувчилари изланишлари руҳида тушунди Жойс Уйғониш оқими

адибларини беҳуда чалғишда айбласа-да, аслида ўзи улар билан тубдан маслакдош эди: улар каби Жойс ҳам шу кунги ҳаётга миф орқали боқади ва қадимги афсоналарда бугунги кун аксини кўради. Маълумки, Ирланд Уйғониш оқими адиблари ижодида миф XX асрни абадиёт билан боғлайди. Бундай боғланиш айни Ирландияда юз берганига ажабланмаса бўлади. Бу шундай заминки, унда халқ оғзаки ижоди адабиётга ҳам жуғрофий, ҳам муҳит жиҳатидан фавқуллода эшидр. Қолаверса, сўнгги асрлар давомида бу ерда ҳукмрон ўзига хос ижтимоий-сиёсий муҳит миллий интеллигенциянинг "кўзини парда қоплаган" даври саналиб, оламни абстракт-рамзий, этик-ахлоқий аснода идрок этишга интилишни кучайтирган эди.

Жойс ижодида рамзлар катта ўрин тутди. Жойс ижодий услубидаги бу муҳим хислат ҳам Ибсен методига мансуб. Жузъийлик ва умумийлик алоқаси, этик муаммоларга ургу бериш Ибсен пьесаларида реализмнинг нафис рамзийлик билан уйғунлашиб кетишига олиб келади. Бу ўз навбатида Жойс учун ҳам характерли. Рамзлар ясама бўлиб, борлиқнинг реалистик, баъзан натуралистик бадий тасвири натижасида юзага келади. Ибсен драмаларида кўплаб учровчи турмуш икир-чикирлари рамзийликка халал бермайди, аксинча, бунга қулай шароит тугдиради.

Жойс насри мусиқа асарини, хусусан, симфонияни эслатади, пухта ўйланиб тизимлаштирилган лейтмотив асосида бosh мавзу мунтазам айланаверади. Мазкур мунтазам лейтмотив техникасини Жойс Вагнердан ўрганди. Илк насрий асарларидаёқ у бу усулни шу қадар камолга етказдики, унинг воситасида ташқи томондан турфа, зууқ-юлуқ факт ва фавқуллода ҳодисаларни жамулган қилиб, маиший турмуш билан рамзийлик ўртасига осонгина кўприк қуриб қўя қолди. Хусусан, "Дублинликлар"да симфониядаги каби асосий мавзудан ўтилди, деганда, яна ўша бosh мавзу — руҳий ва тан ҳалокати мавзуси янгича буй кўрсатиб тураверади.

Жойс ҳеч бир нарсага пала-партиш, тартибсиз ёндошмайди. "Мен китобимни жуда пухта ўйлаганман, — деб ёзади адиб, — ва уни ўз санъатининг классик анъаналарини

Тилаволди ЖўРАЕВ

ДУНЁНИ ЛОЛ ҚИЛГАН АСАР

Жеймс Жойснинг "Улисс" романи хусусида

қандай тасаввур этсам, шундай мухтасар этдим".

Жойс ижодий тизими учун тўлиқлик уйғунлик, англов (integritas, consonantia, claritas) муҳим ўрин тутади ва бадийй қамолат калити бўлиб хизмат қилади.

Тўлиқлик инсон ва жамият ҳаётини қамровли тасвирлаш, жузъийлик ва умумийликнинг мустақкам бирлиги, ижтимоий ҳамда психологик тафсилотлар мўл-қўлликдир.

Уйғунлик эса ҳикояларнинг қатъий, мукамал кетма-кетлиги, уларнинг мураккаб ички тематик, ғоявий, интонацион-стилистик мутаносиблиги ҳамда абзацлардан тортиб тиниш белгиларигача умумий тўплам мақсадига мувофиқлигидир. Жойс ўзи тартиблаган "Дублинликлар" китобидаги ҳикоялар жойлашуви бежиз бўлмай, уйғунлик принципига яққол далиллик: "Опа-сингиллар", "Учрашув", "Аравия" — болалик ҳақида; "Эвелин", "Пойгадан сўнг", "Икки Рицар" ва "Пансион" — ёшлик мавзуда; "Булуғча", "Ниқоблар", "Ер" ва "Ачинарли воқеа" — етуқлик хусусида; "Печак кунда", "Она", "Тангри шафоати" — жамоа ҳаётдан бахс этади.

Англов тўлқинлик ва уйғунлик қўшилмасидир. Англов-еписания ҳар бир ҳикояга хос. У бир бутун ҳикоядан алоҳида ритмик қурилишига кўра ажралиб турувчи насрий тугам.

"Дублинликлар"даги охириги ҳикоя — "Тангри шафоати"да Жойс ярама ҳаёт қиссасига ижтимоий яқун ясайди. Ҳикоянинг бош қаҳрамони Кернан ўз гуноҳларига тавба

қилиш учун келган черковда бошқа ҳикояларда учровчи кўп қаҳрамонлар — ҳар тоифадаги буржуалар, шаҳарнинг порахўр қалонлари, судхўр корчалонлар, иккиюзламачи муҳаррирлар ҳозир нозир эдилар. Эски персонажларга "қайтиш" Жойсга ҳикоялар силсиласи давомида дунёнинг ягона эканини исботлаш имконини беради. Шуниси муҳимки, Жойс дунёси қотиб қолган жасадлар олами эмас, балки доимий ҳаракатдаги дунёдир.

Ўқувчи кимнингдир ўтираётганини, яна аллакимнинг шляпасини тўғрилайётганини, яна бировнинг ёнгинасидаги қўшнисини билан шивирлашаётганини яққол кўриб туради. Сўзда жонли ҳаёт эффектини ярата билиш имконига Жойс монтаж воситасида эришади ва илк бор бу услубни шу ҳикоясида муваффақиятли қўллайдики, "Улисс"да бу Жойс поэтикасининг асосий мезонига айланган. Ҳаракатдаги камера вазифасини ҳикоя қаҳрамони Кернаннинг нигоҳи ўтади. У умумий манзарани акс эттираркан, тўйқус бир чехрада тўхтади, диққатни тортувчи тафсилотларни эринмай кузатади, сўнг яна аста чўкунаяётган оломон оралаб ҳаракатланади, шу асно жузъийни умумийга боғлайди. Кино тили билан айтганда, Жойс монтажнинг кўп қирраларидан — умумий пландан, катталаштириш, майдалаштириш каби усуллардан кенг фойдаланади.

Бу бежиз эмас, зеро, Жойс кино санъатига ўта ихлосманд эди. У Дублинда кинематография ташкил этиш ишида ташаббус кўрсатади, С.Эйзенштейн асарлари билан жуда қизиқади, дарвоқе, у Жойснинг "Улисс"ини ҳам экранлаштирмоқчи бўлган. Вафотидан бирмунча бурун Жойс, кўзлари дейрли ожиз ҳолда экранга қадалиб, Эйзенштейннинг "Потёмкин" броненосеци"ни томоша қилгани ҳақида маълумот бор. Филм нимаси билан бунчалик қизиқтириб қолди, деган саволга у: "Монтажи билан", деб жавоб беради.

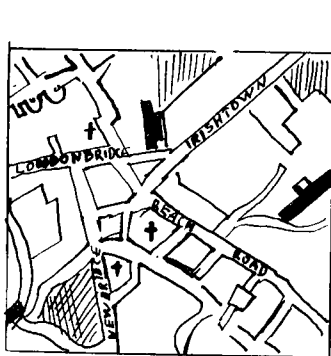
Жойс ижоди яхлит, бир бутундир. Уни қисмларга ажратиб ўрганиш мушкул. Юқорида келтирилган "Дублинликлар" тўпламидаги ҳикоялар тартиби барча асарларига, жумладан, "Стивен-қаҳрамон", "Мўйқалам соҳибининг ёшликдаги сурати", "Улисс" (Ulysses, 1922), "Финнеган таъзияси" (Finnegan's Wake, 1936) асарларига ҳам хос бўлиб, яхлит бир системани ташкил этади.

Шу жиҳатдан "Улисс" маълум маънода "Мўйқалам соҳибининг ёшликдаги сурати" асари давоми, хусусан, "Улисс" қаҳрамони мусаввир Стивеннинг ўзидир. Бироқ "Улисс" "Мўйқалам соҳибини..."ни такрорламайди. "Мўйқалам соҳибини..." тугалланмай туриб Жойс орада "Ўликлар" (The Dead, 1907) новелласини битади. Мазкур новелла "Дублинликлар"

тўпламига сўнгги ҳикоя бўлиб киритилган эса-да, "Дублинликлар"дан анча кейин, ҳатто "Улисс" номли ҳикоя ёзиш фикри тутилгандан ҳам сўнг ёзилган. Диққатга сазовор жойи шундаки, "Ўликлар" новелласида ҳам Жойс санъат кишисининг бугунги жамиятдаги ўрни мавзусига тўхталади, асар қаҳрамони Габриэл Конрой Стивен Дедалус ("Мўйқалам соҳибини...") билан кўп жиҳатдан эгизак.

Ричард Эллманнинг таъкидлашича, Жойс "Улисс"ни яратишга 1907 йилдан бошлаб киришган.

"Улисс" дастлаб Жойс тасаввурида кичкинагина бир ҳикоя тарзида тутилган эди. Асар қаҳрамони Хантер исмли дублинлик буржуа бўлиб, у ҳақда гўсхўр эр деган миш-мишлар юрарди. Бошда Жойс шу ҳақда бир ҳазил-мутойиба руҳидаги ҳикоя режалаштирарди. Бироқ Жойс ҳикоянинг сарлавҳасидан нарига ўта олмайди, чунки адиб онгида аллақачон замонавий Одиссей тарихи шаклланиб, тугаллаётган асарини давом эттирувчи йирикроқ бир нарсга ёзиш нияти тутилган эди. Шундай қилиб, 1906 йилдан Жойсда кун сайин Ҳомернинг "Одисей"га қизиқиш ортиб борди. "Мўйқалам соҳибини..." тугалланиши арафасидаёқ "Улисс"нинг биринчи боби хомаки чизгилари қоғозга тушди. 1914 йил баҳорда "Мўйқалам соҳибини..." тугалланиб, "Эгоист" журналида босила бошлагач, Жойс унинг давоми тарзида янги роман бошлашга азму қарор қилади ва енг шимариб ишга киришади.

Жеймс Жойс. Огастес Жон расми.

"Улисс" замонавий "Одиссей" сифатида ўйланган бўлиб, унинг бош мавзусини жаҳонгашталиқ, дарбадарлик ташкил этади. Улисс ҳақидаги қадимги афсонани Жойс дублинлик тургун буржуа Леополд Блумнинг Дублин бўйлаб бир кун дарбадар кезиши тарихига айлантиради. Бу нисбат шартли, албатта.

Ҳолбуки, Ҳомер қаҳрамони учун жаҳонгашталиқ майдони — кенг дунё, ишон-ихтиёрида кўп вақт, қаҳрамонлик кўрсатиш учун етарли шарт-шароит мавжуд эди. Жойс қаҳрамони эса ҳақиқ Блум, ёзувчининг тадқиқ объекти — унинг тафаккури. Жойс қаҳрамон онги фаолятини бемалол ўқийди, ўқийдигина эмас, уни худди аслидагидек стихияли, асов тарада қоғозга тушира билади.

"Улисс"даги воқеалар аниқ кун — 1904 йил 16 июн кунини рўй беради. Бу кунни Жойс Леополд Блумнинг бир кун тарзида қайта жонлантиради. Леополд Блум "Ивнинг телеграф" газетаси реклама бўлими ходими, "Улисс" романининг бош қаҳрамони. Асарнинг иккинчи қаҳрамони — унинг хотини, қоғоҳона қўшиқчиси Мершон, учинчи асосий қаҳрамон эса тарих муаллими Стивен Дедалус. Мактаб директори Дизи, Стивеннинг отаси Саймон Дедалус, Мерионнинг ўйнаши Бойлен сингари иккинчи даражали қаҳрамонлар кўп бўлишига қарамай, асар марказида уч асосий қаҳрамоннинг бир кунлик ҳаёти, аниқроғи, эрталаб соат 8 дан тунги 3 гача кечган икки қоёқдаги — ташқи ва ички ҳаёти тасвирланади. Уларнинг маълум пайтдаги ҳолати, машғулот, учрашувлари тафсилотлари унчалик аҳамият касб этмай, ёзувчи диққат марказида ҳар бирининг "тафаккур оқими", ички монолог ва диалоглари, ондаги импульслари туради.

"Улисс" қаҳрамонлари аниқ шахслар эса-да, Жойс уларга универсаллик, умумийлик бахш этади. Романда кўзда тутилган мақсад конкрет шахс ҳаёти ҳикояси эмас, умуман инсон ва ҳаёт мадҳиясидир.

Жойснинг умумийликка интилиши асосида романга аниқ кун — 1904 йилнинг 16 июнини асос қилиб олиши ҳам диққатга сазовор. Жойс биографи Ричард Эллманнинг таъкидлашича, бу кун Жойс ҳаётидаги унутилмас кунлардан бири — шу кун у бўлажак қаллиғи Нора Барнаклга кўнгил қўйган. Онасининг ўлими билан боғлиқ хотиротлар, оғир жудодик қайғуси, ёлғизлик изтиробларига маълум маънода шу муҳаббат малҳам бўлган.

Қолаверса, худди шу июн кунларида Жойс оталар ва

болалар муносабати муаммосига катта қизиқиш ҳис этади ва бу мавзу "Улисс"да Блум ҳамда Дедалус ўртасидаги муносабатларда ривож топади. Мазкур ғоя барча эпизодларни қамраб, ягона мақсад томон — Стивен Дедалуснинг Леополд Блум билан узоқ жудоликдан кейинги учрашувига йўналтиради. Ричард Эллманнинг ёзишича: "Шу куни (яъни 1904 йилнинг 16 июнида — Т.Ж.), июн ойи давомида у (Жойс — Т.Ж.), Шекспир шаҳзода Ҳамлет эмас, балки қиролича ҳамда унинг акаси томонидан панд еган Ҳамлетнинг отаси, шунингдек, Шекспирнинг ўзи ҳам Анна Хэтевей ва акаси томонидан панд еган эди, деган назарияни ривожлантира бошлади. У Парнелл, Исо Масих ва ўзи сингари буюк сиймолар орасидан қурбонлар изларди. Шекспирни қасоскор қахрамон тарзида тасвирлаш ўрнига, гўсхўр эр деб фикр юрита бошлайди. Жойс мазкур назарияни ўта завқ-шавқ билан ривожлантира борди ва бу ҳақда Эглинтон Бест ҳамда Гогартига атрофлича баёнот берди".

"Улисс"да Леополд Блум жаҳонгашта Одиссейга ўхшатиlsa, Стивен Дедалус мисолида Одиссейнинг ўғли Телемахга, Мерион мисолида эса Одиссейнинг хотини Пенелопага нисбат берилади. Блумнинг дарбадар кезиши Стивенга йўлиқиш билан хотимланади. Стивен тимсолида Блум ўғлини топади. Бу романинг 14-чи эпизода юз беради ва асарнинг бош ечими ҳисобланади. Худди шу эпизодда Жойс ўз ижодий принциплари — тўлиқлик,

уйғунлик ва англоv (integritas, consonantia, claritas)га тўла эришади. Стивен билан Блумнинг топишиши епифания, ҳар бири учун руҳий англоv, олдин номаълум ҳаётий ҳақиқатдир.

"Улисс" ўн саккиз эпизоддан ташкил топган. Эпизодлар кетма-кетлиги замоннинг олға ҳаракати — эртадан кечга томон қурилган. Роман воқеалари эрта-лаб соат 8 да бошланиб, тунги соат 3 да хотима топади...

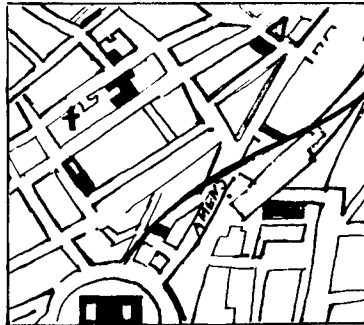
Аслида Жойс романи Хомернинг "Одиссей" асарига қўрган бўлса-да, Хомер "Одиссейи" билан Жойс "Улисси" орасида фақат рамзий ўхшашликкина мавжуд. Қахрамонлар орасида муштараклик бор, бироқ бу фақат юзак қараганда; мазмун, ғоя ва сюжет чизиги жиҳатидан (бу шартли, чунки Жойс "Улисс"ида анъанавий "сюжет" тушунчасининг ўзи йўқ) улар мутлақо бошқа-бошқа асарлардир. Ўн саккиз эпизод номи Хомер "Одиссей"идан олинган эса-да, "Улисс"нинг бу асарга деярли алоқаси йўқ. Эътибор билан ўқиган кишигина айрим ишораларни сезиши мумкин. Иккинчи эпизоддаги Стивен Дедалуснинг мактаб директори Дизи билан сўхбат шартли равишда катта ҳаётий тажрибага эга бўлган Несторнинг Телемахга панд-насихат қилишига қиёсланиши мумкин. Шунингдек, ҳаммом — лотофалгар мамлакати, Деви Бирн қовоқхонаси — одамхўр листригонлар макони, Блумнинг уйи — Итака ороли каби ишоралар ҳам кузатилади.

Жойс тасвирийлигининг ўзига хос хусусиятлари "универсалиялар" ва рамзийликка интилиш билан бирга, сертафсилот деталлардан, ҳаётий бой материаллардан унумли фойдаланишида ҳам акс этади. Образ Жойс учун оддий инсон эмас, схема ҳамдир. Қахрамон, унинг ҳаёти индивидуал ҳодиса эмас, умумий "универсал" ҳодисадир. Блум Блум эмас, балки инсоният рамзи; Стивен жами стивенлар. Мерион барча мерионларни англатади. Дублин — Блумнинг юрти, Дублин — бу Ирландия, Ирландия эса Курраи Замин...Бироқ қахрамонлар ҳаёти, улар яшаётган муҳит ва ўзаро мулоқотлари реалистик тафсилотлар билан, ҳаётий-тарихий воқеалар, реал деталлар билан берилади. Китобхон кўз ўнгига XX аср Ирландияси, сиёсий-маиший воқеалар, Дублин ҳаёти, манзараси худди бугунгидек тикланади. Шу ўринда америкалик олим Р.М.Адамнинг кузатишлари диққатга сазовордир. Адам 1904 йили Дублинда юз берган воқеа-ҳодисаларни "Улисс"да акс этгани ҳақида гапириб, Жойс газета ва журналлар материалларини ҳатто сўзма-сўз, ҳеч бир ўзгаришсиз монтаж қилганини исботлайди.

Дублин "топографияси" "Улисс" саҳифаларида барча тафсилотлари билан акс этган. Биографларнинг далолатича,

Жойс, "Улисс" устида ишларкан, бир нафас ҳам Дублин харитасидан кўз узмаган. Жойс Дублин кўчаларини, ҳар бир бино, хиёбон, боғ — барча-барчасини ипидан-игнасигача билар, қаерга қанча дақиқада етиб бориш мумкинлигини бемалол айтиб бера оларди. Ҳар бир жамоат маркази, қаҳвахона, почта маҳкамаси, қабристон, йўл ва чорраҳа Жойсга беш панжадек аён эди. Бироқ бу маълумотларни тобини келтириб, ҳаётга мослаб қоғозга тушириш фақат Жойс иқтидори, санъати ва маоратидандир.

XX аср "тафаккур оқими" адабий йўналишининг асосчиси Жеймс Жойснинг "Улисс" асари тўла маънода инжиқ ва асов тафаккур ҳаракатини ўзида жо этган, ҳам шакл, ҳам мазмун жиҳатидан ўз давригача бўлган адабий меросдан тубдан фарқли, янги асардир. "Улисс"ни комил ишонч билан инсон заковатини ўрганиши сари қўйилган жиддий қадам дейиш мумкин. Бани инсоннинг кўп жиҳатлари антик замонларданоқ олиму фузалоларнинг диққат марказида бўлди, ўрганилди, турли жумбоқлар ечилди, сирлар, мўъжизалар тағига етилди. Аммо инсониятнинг барча жиҳатлари ичида энг мураккаби тафаккур жараёни, унинг мўъжизакор табиати, сир-асрорлари ҳали ҳозиргача жумбоқ, десак, хато қилмаймиз. Жойс ана шу мўъжиза жараёнини қоғозга туширишга интилган, бу мушкул ишга қўл урган ва жасорат кўрсатган "қалдирғоч"лардан эди. Қоғозга туширилганда ҳам "тафаккур оқими" ҳаракатининг ўз қонунилари, тартиб-бе-

Андреас Жадковски. Жеймс Жойс. 1985

тартибликлари билан, фикр хоссасини сақлаган ҳолда тизимлаштирадики, ташқи жиҳатдан шакл-шамойилсиз, бе-тартибдек туюлувчи мазкур тасвир аслида пухта ўйланган тафаккурномага айланади.

Маълумки, Блум-Одиссей романда Дублин кўчалари бўйлаб кезади. У Хомер Одиссейидек турли юрларда

қахрамонлик кўрсатмайди, том маънодаги қахрамон ҳам эмас. Леополд Блум бир ҳақир буржуа, унда онгли жонзот инстинктларидан ўзга ҳеч нарса йўқ. Жойс Блумни икки томонлама таҳлилдан ўтказди. Бири — Блумнинг замонда эртадан кечгача, маконда эса Дублин кўчаларида кезиши, яъни ташқи жисмоний ҳаракати; иккинчиси — унинг "тафаккур оқими" ҳаракати. Ташқи ҳаракат Жойс учун асосий ўрганиш объекти эмас, бош мақсад Блум тафаккури ҳаракати таҳлили, Блум тафаккури "одиссей"ни ўрганишдир. Бундай ёндошувни "Улисс"нинг барча қахрамонларида кузатиш мумкин.

Муаллиф нутқининг асар матнига сингиб, фақат баъзан юз кўрсатиб, кўп ҳолларда бутунлай йўқолиб кетишининг сабаби ҳам шунда. Муаллиф нутқи "ички нутқ" муаллиф нутқими теғрасида бўй кўрсатади. Юқорида таъкидлаганимиздек, Жойснинг асосий мақсади ички, тафаккур ҳаракати бўлгани учун, ташқи ҳаракат ифодаси романда нисбатан оз.

"Улисс"да нутқнинг уч шаклини: ташқи ҳаракат ифодаси — муаллиф нутқини, "тафаккур оқими" ифодаси — ички нутқини ва персонаж нутқини ажратиш мумкин. Табиийки, Жойс диққат марказида турган "ички нутқ" муаллиф нутқими ёки персонаж нутқими, деган савол туғилади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, "ички нутқ" мутлақо мустақил, қахрамон тафаккур жараёнининг муаллиф томонидан қоғозга туширилган, тил қобигига ўралган кўриниши, холос. Ўз-ўзидан маълумки, матннинг қахрамон "тафаккур оқими" тасвирланган қисми муаллиф иродасига боғлиқ эмас, чунончи, Жойс қахрамонлари унинг измида фикр юритмайдилар. Аслида бу мустақиллик шартли бўлса-да, асар давомида Жойс имкон қадар шунга интилгани, персонажлар ўй-хаёлига эркинлик беришга тиришгани сезилиб туради. Акс ҳолда асар қимматига путур етган бўлурди. Шунинг учун ҳам романдаги борлиқ Жойс қахрамонлари идроки дунёсидир.

Ички нутққа одатдаги персонаж нутқи нутқан назаридан ёндошилса, шу нарса маълум бўладики, қахрамон мутлақо сўзлаётгани йўқ, ўйламоқда ёки кўз олдидан ўтказмоқда. Демак, гап субстанциясиз ҳолат устидадир. Қахрамон

уй-хаёли "субстанцияси"ни доим ҳам тил унсурлари ташкил этиши шарт эмас, у тасаввур ҳолида бўлиши ҳам мумкин. Шу жиҳатдан қаралганда, Жойс субстанциясиз фикрларни ҳам роман матнига айлантирган, улар турли ассоциациялар асосида тикланаётган тушунчалар номлари билан биргаликда бир бутунни ташкил этади. Хуллас, ички нутқ ёки "тафаккур оқими" тасвири ўзининг табиий ҳаракати ҳолатида асар матнига синдирилган. Нисбатан олиб қараганда, унда Жойс йўқ, фақат қаҳрамонгина мавжуд, холос. У қаҳрамон нутқи ҳам эмас, у бировга айтиш эҳтиёжи туфайли вужудга келаётгани ҳам йўқ. Шу боис у муаллиф нутқидан ҳам, персонаж нутқидан ҳам мустақилдир.

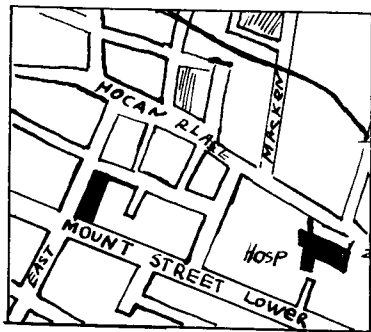
Ички нутққа ўқувчи нуқтаи назаридан ёндошсак, у муаллиф нутқи орқали қаҳрамоннинг замон ва макондаги ўрнини ҳис қилади ва ҳар гал кутилмаганда муаллиф нутқи узилиб, қаҳрамон билан бирга тафаккур қилаверади. Буни фақатгина махсус тайёргарлиги бор китобхонгина ҳис қилиши мумкин, кўп ҳолларда ўқувчи буни сезмайди. Бироқ асарнинг галати, бошқача асарлигини туйиб туради. Қолаверса, муаллиф нутқи, қаҳрамон "тафаккур оқими"ни фарқлаб турувчи белги-ишора, ремаркалар йўқ. "Ўйламоқ", "хаёл юритмоқ", "фараз қилмоқ", "хаёлдан ўтказмоқ", "ўйлаб кетмоқ", "хаёлга берилмоқ", "ёдга туширмоқ", кўз олдига келтирмоқ", "хотирламоқ", "тасаввур қилмоқ" сингари одатий "кўприк" сўз ва иборалар учрамайди. Ўқувчи ҳеч қандай тиниш белги, ишорасиз, "кўприк" сўз ва иборалардан фойдаланмай ички нутққа ўтиб кетаверади.

Ички нутқ "тафаккур оқими"га бўйсундирилгани сабабли матн шакли ҳам ўзига хос тус олади. Маълумки, фикрлаш кетма-кетликкагина асосланади, фикр оқимининг нуқта, вергули бўлмайди. Машҳур 18-эпизод — "Пенелопеа" "Улисс"нинг сўнгги саҳифаларини ташкил этади. "...асарнинг ниҳояси ақлни лол қолдиради, — дейди Е.Гениева шу эпизодни изоҳлаб. — Барча нарсага кўнникан XX аср кишиши нуқтаи назаридан қаралганда ҳам ғаройиб — битта гапга ўхшаб турган қирқ саҳифадан ортиқ, устига устак, бирорта тиниш белгисиз матн, ахир, кимни лол қолдирмайди?..

"Улисс"даги иккинчи асосий қаҳрамон Стивен Дедалуснинг "тафаккур оқими" юқоридаги фикримизга яққол далил бўла олади. Стивеннинг ўқимишили, қизиқиш доираси, дунёқараш юксак ва кенг эканлигини Жойс қаҳрамоннинг мураккаб тафаккур жараёни орқали кўрсатади. "Унинг (Стивеннинг — Т.Ж.) шиддатли фикр оқимини кузатиш, туйқус бурилишларини илиб олиш, барча мураккаб ассоциациялар хилма-хиллигини тушуниб етиш қийин, — дейди Н.П.Михальская. — Унинг тафаккурида туғилаётган образлар қандай қилиб хотирасидаги дунёвий адабиёт ва санъат аналогиялари билан боғланади, илғаб бўлмайди". Стивен Дедалуснинг "тафаккур оқими" Шекспир ва Данте, "Эклезияст" ва эклог, Виргилий, Ҳомер ва Ҳёте, Маларме ҳамда Матерлинк, Арасту ва Аквинскийдан кўчирмаларга тўла. Стивеннинг "тафаккур оқими"дан бемалол ақлий тиниқлигини, фикрлаш тарзини, илмий савиясини, дунёқарашни ҳудудларини, қизиқиш доирасини, ҳаётга муносабати, фалсафий, эстетик қарашлари кўламини аниқлаш мумкин.

Асарда Стивен Дедалус марказий образлардан бири. У ўта билимдон, бироқ ўз идеаллари туфайли ҳаёт, атроф муҳит, ҳатто ватани, оиласи билан келиша олмаган, кўзига дунё тор ёш йигит тимсолидир. Динидан, ватанидан воз кечган Стивен бир йил давомида Парижда санқийди, онасининг оғирлашуви туфайли Дублинга қайтади. Онаси ўлиmidан қаттиқ қайғуга ботган Стивеннинг қўли ишга бормади, фақат кундалик тирикчилик эҳтиёжи уни Дублин мактабларининг бирида ишлашга мажбур қилади. У мистер Дизининг мактабда тарихдан дарс беради. Онаси ўлимидан сўнг қадрдон уйини тарк этади, тиббиёт толиби Бак Маллиган билан Мартелло минорасида ижарага туради. Бак беандиша, сурбет йигит. Ижара ҳақини Стивен тўлайди, Бак эса калитни

тортиб олади. Стивен ўз уйида бегона, айниқса, инглиз Гейнеснинг келиши Стивенни тамоман ҳақ-ҳуқуқсиз қилиб қўяди. Бу саҳна рамзий характерга эгадир: ирланд ўз уйида (Ирландияда), ўз ватандоши (Бак Маллиган), қолаверса, инглиз (Гейнес — босқинчи) томонидан қисилади, унга кун йўқ. Стивен ўз дини — католик динидан юз ўгирган, ҳатто онаси ўлими чоғида унинг сўнгги илтижосини, ўқиши лозим бўлган дуони ўқимайди. У қайсар, барча нарсани ўзига олади, руҳан бетоб: дарс бераётган кезлари кўзига газабнок руҳлар кўринади, уни ўраб олади, тинчлик бермайди, ўтаётган тарих дарси босинқирашга ўхшайди. Буларнинг барчаси сўз билан тасвирланмаган, балки кўрсатиб берилган. Ўқувчи бу маълумотларни Стивеннинг "тафаккур оқими" жараёнида, персонажлар нутқидан илғаб олади. Масалан, Стивеннинг Дублин яқинидаги мактабда ишлаши ҳақида маълумот йўқ, ўқувчи мазкур фактни Стивеннинг тарих дарсларидан, мактаб директори Дизи билан суҳбатидан уқади. Яна бир мисол: Дизи Стивенни тушунишга уринади, унга панд-насиҳат қилади, Ирландия Англиясиз узоққа боролмаслиги, бироқ Англияни ҳам яҳудийлар босиб кетгани, бу унинг таназзули экани ҳақида фикр юритади. Стивен бу гапларга эътибор бермайди, у ўзи билан ўзи овора, бу гаплар унга маъносиздек туолади. Дунёнинг ўзи шундай тузилган, деб ўйлайди у. Кўриниб турибдики, ижтимоий-сиёсий ҳаёт, сиёсат, мафкура, дин, уларга муносабат ортиқча тафсилотларсиз, Дизи-Нестор

Андреас Жадковски. Юлдузли онлар. Ж. Жойс. 1985.

ва Стивен-Телемах ўртасидаги суҳбат асосида англашилади. Жойс ҳеч нарсага бурнини суқмайди, баҳо бермайди, донолик қилишга интилмайди.

С т и в е н
т а р и х
ўқитувчиси, шу
боис унинг
н у т қ и ,
ш у н и н г д е к ,
и ч к и н у т қ и
тарихий ал-
люзияларга бой.
Жойс уларни
манбалардан
келтиради. Дизи

Долқадаги мактаб директори. Турмуш тажрибасига эга, кўпни кўрган донишманд Нестор (Ҳомер қаҳрамони) нутқида тарихий-сиёсий хотиралари, Дизининг сиёсатда инглизлар томонида экани (унинг исми ҳам бунга ишора: фонетик жиҳатдан Deasy ирланд ер эгаларининг ҳуқуқини чеклаб, инглизларнинг ҳуқуқини оширган ер тўғрисидаги қонун — "Deasy act"га тақалади), сиёсий қарашлари, ижтимоий онгини белгилаб туради.

Учинчи эпизод Стивен "тафаккур оқими" — ички монолоғидан иборат. Стивен мактабдан чиқиб, қирғоқ ёқалаб Сендимаунтда Лиффи дарёсининг қуйи томонига кетмоқда. Йўл-йўлакай кўзига илинаётган барча нарсалар — қирғоқ, ит, йўлақлар, тошчалар ва ҳоказолар, Мартелло минорасидаги тонгги машмаша, Маллиган ва Гейнес, мактабдаги бугун ўтказган дарси, Дизи, болалик хотиралари, кўрган-билган нарсалари, Париж, ўқиган китобларидаги образлар, улардан сатрлар Стивен онгда жонланмоқда. Яна ўғил ва ота ҳақидаги гоё, Ҳамлет, Шекспир... Шекспирдан кўчирмалар... Ажнабий сўзлар — лотин, қадимги юнон, француз, немис тарихий иборалари, архаизмлар, ҳозирги тил слэнглари ва ҳоказо, ва ҳоказолар... Буларнинг барчаси шунчаки ишлатилган воситалар бўлмай, балки Жойс поэтикасининг ўзига хос унсурларидир. Масалан, Шекспирдан кўчирмалар ота ва бола муносабати муаммосини ривожлантиради, Стивеннинг маънавий отаси Блумга бўлган интилиши гавдаланади. Қолаверса, бу эпизод рамзий эканига ҳам ишорадир.

"Улисс"даги мукамал образлардан бири реклама агенти Леополд Блум, ҳақир буржуа, ўз қобилига ўралган "гиллоф бандаси", тубанликка шўнгиган, жирканган хиссини йўқотган, ҳаётдан ҳайвоний эҳтиёждан ўзга эҳсон кутмайдиган, бировга зарари ҳам, нафи ҳам йўқ, баъзан хатти-ҳаракатида меҳр-муруват милт этиб қоладиган бир кимса образидир. Унинг маънан қашшоқ, дарди пул, гўсқўр эканини билса-да, бевафо хотинидан кўнгил узолмайди, хиёнатини сезмасликка олади, сокин ҳаётга кўланка тушишини сира-сира истамайди. Унинг биргина қизи бор, ўгли Руди болалиғида ўлиб

кетган, шунинг учун ҳам Блум Стивенга оталик меҳри билан интилади. Блумнинг аждодлари асли Венгриядан, отаси чўкинган яҳудий, бироқ Блум яшаб турган ерини ватани ҳисоблайди, ўзини ирланд деб билади. Лекин унинг яҳудий экани сезилиб туради, унга нафрат билан қарашда, жамоа ичида жигига тегиб масхаралашади. Отаси чўкинганлиги боис, у ўз аждодлари, миллатдошлари орасида ҳам бегона.

Жойс насри вақт ўтиши баробарида ўсиб боради. Масалан, Блумнинг кечга томон, кейинги эпизодлардаги фикр жараёни эрталабки фикрлашдан тубдан фарқ қилади. Қаҳрамоннинг фикрлаш тарзидан унинг чарчагани, эрталабдан то кечгача устма-уст юз берган ҳодисалар, ички кечинма, ўй-хаёллар таъсири унинг ички нутқидан англашилиб туради. Эрталаб у аниқ ва равшан, мантиқий, узвий фикрлайди.

Тушдан кейинги эпизодларда унинг ички нутқида туйқус узилишлар, хотиранинг ўтмаслашуви, узоқ ўйланиш, кишилар исмини анча кейин эслаш ҳоллари дуч келади.

Бундай ривож Жойс поэтикаси учун характерли бўлиб, адабиётда у кашф этган янгиликлардан биридир. Стивен Дедалуснинг "Улисс" саҳифаларидаги мантиқан уйғун фикрлаш тарзи, тарихий аллюзиялар, диний билим, филологик тушунча, турфа манбалардан кўчирмалар, олий ақлий савиядаги ички ва ташқи нутқи унинг гўдаклик, болалик, ўспиринлик чоғидаги нутқидан тубдан фарқ қилади.

Леополд Блумнинг яшаш тарзи, уй шароити, хотинига муносабати, атроф муҳит билан алоқаси, уй тутиши, сиёсий, ижтимоий қарашлари — барча-барчаси романдан ўрин олган бўлиб, асарда сочилиб ётади. Характерли жойи шундаки, Жойс уларни ийғини чиқариб тасвирлаб ўтирмайди, балки ички нутқ — "тафаккур оқими" ва диалоглар орқали ифодалайди. Блумнинг барча иши ҳисоб-китобга асосланган, ҳаёти "олий даражада тартибга" солинган, бир тийин ҳам беҳуда сарфланмайди, рўзгор ҳаражатлари анча илгари режалаштирилади, бундан сира четга чиқилмайди.

Шуни қайд этиш лозимки, "Улисс"да ўқувчи тушуниб етолмайдиган қатлам мавжуд. Мазкур мавҳумлик ҳам Жойс поэтикасининг бир компоненти. Бу мавҳум қатлам Жойс қалами қудратининг чекланганлигидан эмас, балки С.Хоружий айтганидек: "...романда мавҳумлик унсурлари атай, онгли равишда кўзда тутилган, зеро, бу муаллиф фикрига, романга ўқувчи муносабатининг маълум қисмини ташкил этади. Мазкур мавҳумотни худди шу маънода қабул этмоқ лозим".

"Мавҳумлик" "Улисс"нинг рамзий қатламини ташкил этади, бу яширин маънога ўқувчи ўзи етиши кўзда тутилган. Маълумки, асардаги ўн саккиз эпизоднинг барчасида воқеа саҳни, вақти, эпизод санъати, эпизоднинг рамзий ранги мавжуд. Асарда уларга бевоқифа ишора йўқ. Китобхон уни эпизод матнидан чиқариб олади. Уларнинг барчаси рамзий маънога эга ва маълум аҳамият касб этади. Масалан, 1-эпизоднинг воқеа саҳни — Мартелло миносаси. У — ҳам Дублин, ҳам кенг маънода Ирландия. Асарнинг иккинчи даражали қаҳрамонларидан бири Бак Маллиган — Антиной, Одиссей уйига эга чиққан сур ошиқ, унинг дастидан Стивенга Ирландия тор; Гейнес — инглиз, у Англия тимсоли, яъни босқинчи. Эпизоднинг санъати — теология, шунинг учун матнда диний сўзлар, рамзлар кўп: совуи кўпиртирилган идишча — черков жами; миносрадаги нарвон — меҳроб (алтарь) зинапоёси; оқ шарчалар — винонинг сирли тарзда Исо Масиҳ қонига йўғрилишига ишора. Эпизоднинг рамзий ранги — оқ-сарик, тилларанг. Бу фақат роҳиб ридоси рангига ишора бўлмай, денгиз кўпиги ҳамда олам яралиши илк кунининг туси ҳамдир.

Мазкур қурилиш "Улисс"нинг барча эпизодлари хос. Кўриниб турибдики, ўқувчи кўзи ўнгида, аввало, роман дунёси — реал борлиқ. Воқеа саҳни 1904 йил 16 июндаги Дублин, у макон ва замонда кенг Ирландияга туташган, у орқали эса улкан дунёвий организм — Британия империясига, қолаверса, католик черковига уланган. Булардан ташқари, романда асарнинг номи кўрсатиб турган яна бир олам мавжуд, у Ҳомер "Одиссей"и дунёси. У объектив борлиқ билан қадимги юнонларнинг тушунчасидаги осмон дунёси билан ер дунёси қандай боғланган бўлса, ана шундай боғланган, ердаги воқеа-ҳодисалар, одамзот ташвишлари осмондаги дунё ҳаёти билан ўхшаш: "Улисс" қаҳрамонларининг у ерда тимсоллари мавжуд; уларнинг тақдирини ҳам, кечмишлари ҳам уларники каби.

Реал ҳаёт миқёсида асосий қаҳрамонлар — реклама ходими Леополд Блум, тарих ўқитувчиси Стивен Дедал, Блумнинг рафиқаси Мерион ва иккинчи даражали қаҳрамонларнинг бир кунлик ҳаёти қаламга олинган.

Мазкур қаҳрамонларнинг реал ҳаёти Ҳомернинг "Одиссей"и билан турли аснода боғланган. Биринчидан, романинг "Улисс" деб номланиши, Ҳомер достонидаги қўшиқлар сингари бири биридан нисбий мустасно ўн саккиз эпизод ҳамда Ҳомер достонининг ҳам, Жойс асарининг ҳам жанр бирлиги — сафарни тасвирловчи романиги "Улисс"нинг реал сюжети Ҳомер мифи асосига қурилганини кўрсатади. Эпизодлар қаҳрамон йўналишига қараб йўл ёки бирор жойдаги воқеаларни ўз ичига олади ва қаҳрамоннинг у ердан кетиши билан яқунланади. "Улисс" қаҳрамонларининг "Одиссей"даги прототиплари: Блум — Одиссей, Мерион — Пенелопа, Стивен — Телемах, Бак Маллиган — Антиной, Дизи — Нестор, Кроуфорд — Эол, Герти — Навсикая ва ҳоказо.

Шуни таъкидлаш лозимки, Жойс мифдан эркин фойдаланади. "Улисс" қаҳрамонлари билан Ҳомер қаҳрамонлари ўртасидаги нисбат метафорик характерга эга, ҳатто эпизодлар бир-бирига мос ҳам келавермайди, асар мазмуни, сюжетлар "Одиссей"га яқин ҳам бормайди. Ҳомер мифи Жойсга адабий вазифани ҳал этиш — асар схемаси, қурилиши сингари конструктив мақсадларни ҳал этишда восита бўлиб хизмат қилади.

Жойс поэтикасида сўзнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс. Ижодининг илк қадамлариданоқ сўз фақат маъно ташувчигина эмас, балки ундан юз карра юксакроқ восита эканига имони комил бўлган Жойс Сўзда ўзгача дунё туярди. Сўзнинг маъносиз товуш ҳолида жаранглашиёқ Жойс ақлини лол этар, бунда қандайдир сир, афсун бордек туюларди. Инсон ички дунёси ва руҳиятининг калити, Жойс наздида, фақат сўзда мужассамдек эди.

Жойс поэтикасида оддий сўзнинг маъно ҳажми ҳам ўзгарди. Оддий тасвир ўрнини бирданга бир неча маъно юклатилган, ишора ва таъмаънога эга сўз эгаллади. Бора-бора у воқеа-ҳодисалар ўрнига ҳам эга чиқди, ҳатто диалектик юксалиш жараёни ҳам вақт ва ҳодисалар ривожига эмас, сўз воситасида ифодасини топди. Мана, Стивен гўдак — гўдак гуврланади (Жойснинг барча асарларидаги Стивен назарда тутилмоқда); Стивен болакай — узуқ-юлуқ жумла, гаплар, кўрганларини сўраб-суриштириши; Стивен улғайди, мусаввир бўлиб етишди — мантиқий нутқ, метафорик хушатишлар, тарихий-илмий аллюзиялар, мураккаб ташбеҳлар... Стивеннинг ёши ҳақида гап йўқ. Жойс ҳеч ерда Стивеннинг неча ёшда эканини айтмайди. Уни Жойс насрининг ўзи билдиради.

"Улисс" қаҳрамонларининг исмлари ҳам қўшимча рамзий маъно ташийдди. Стивен Дедал — антик давр мусаввири, қолаверса, илк насронийлар жафокаши Стефанга (I аср) ҳамда Крит шоҳи Минос учун қурилган сирли қаср меъморига ишора. Рамзий жиҳатдан Стивен қадимги мусаввир Дедалнинг ўзи эмас, ўғли Икар ҳамдир. У офтоб сари учади ва қаноти куйиб ҳалок бўлади. Кўриниб турибдики, Стивен Дедал ҳам ғалаба, ҳам ҳалокат — ҳаёт ва ўлим рамзидир. Унинг юксакликка интилиши азалий ҳаётий ҳақиқат билан хотима топади. Блум "гул" демакдир. У ирланд тупроғида унган гул, бироқ унинг ватани шу тупроқ, шу юрт эмас, унинг томирлари мўрт, шу сабаб у дарбадарликка маҳкум.

Жеймс Жойс тасвирийлик воситаси сифатида тилдан ҳам эркин фойдаланади. Шу қадар эркин фойдаланадики, ҳатто М.Урнов келтирганидек, Ричард Олдингтон: "Худди Бернард Шоу каби у Англияни шу қадар ёмон кўрардики, инглиз тилини тамоман бузишга, бу билан Шекспир ва бошқа адибларимизни камситишга уринди", дейишга қадар бориб этади. Олдингтоннинг бу фикри, тайинки, бир ёқлама бўлиб, Жойс поэтикасининг асл мақсадига тамомла зиддир. Оқорида таъкидлаганимиздек, тил воситалари билан, тилнинг юқори оҳанглари, мураккаб қолиплари, стилистик жилолари, янги имконий қурилмалари билан қаҳрамонлар ички ва ташқи нутқининг ифодалилигига, персонажлар интеллектуал даражасидан тортиб, то вақт ривожига кўра ақлий ва жисмоний чарчоқ, соғ-носот ҳолатигача кўрсатишга эришувни мақсад қилиб қўйган Жойс сўз ва грамматикани бузишга, мавжуд қонун-қоидаларни атай четлаб ўтишга ўзида эҳтиёж сезди. Сўз ва тил устидаги бундай "тажриба" баъзан муваффақиятли, баъзан муваффақиятсиз чиққан эса-да, Жойс новаторлигининг, Жойс поэтикасининг бетакорлиги, бе-назирилигини кўрсатади.

Мундарижа

Эҳ, сенинг ёшлигинг менда бўлсайди

МИРМУҲСИН. "Яхши кун ва яхшилик абадийдир". 1

Назм

ЧОРШАМЪ. Қалбингда ишқ гули 3
Қамбар ОТА. Юрак измида бўларман 15
Озод МУЪМИН. Кўнгилнинг бир хоҳиши 19

Жажжи дарслик

ЖАМОЛ КАМОЛ. Умрим ҳайрат билан қайларга етдинг 5

Мозийдан садо

Ғулом КАРИМ. Турон элчиси 13

Тўқ мағиз

Фридрих НИТШЕ. Муҳаббат итоаткорлик меваси . 16

Боқий қадриятлар

Асомиддин ҲАҚНАЗАР ЎҒЛИ. Аҳмад Яссавий маърифати . . 17

Акс садо

Сайди УМИРОВ. Суҳбатдан сачраган фикрлар . . . 21

Йўл бошида адашганлар

ТАВБА. Бир гиёҳванд қизнинг ёзганлари 23

Биринчи учрашув

Каромат МУЛЛАХЎЖАЕВА. Ёмғирнинг топгани уйғониш бахти 25

Адабий сабоқ

Тилаволди ЖЎРАЕВ. Дунёни лол қилган асар . . . 27

Тўртинчи муқовада ёш санъаткор Достон УБАЙДУЛЛАЕВ.
М.Нуриноев сурати.

Ёшларнинг адабий-ижтимоий жўрнали

© "Ёшлик" №12, (137) 1993й.

1982 йилдан чиқа бошлаган

Муассислар:

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси

Ёшлар Иттифоқи
Марказий Қўмитаси,

Бош муҳаррир вазифасини
бажарувчи:

Собир ўНАР

Таҳрир ҳайъати:

Одил ЁҚУБОВ
ШУКРУЛЛО
Ғаффор ҲОТАМ
Муқимжон ҚИРҒИЗБОЕВ
Абдул Ғани ЖУМА
Алишер ТЕШАБОЕВ
Абдусайд КЎЧИМОВ
Абулқосим МАМАРАСУЛОВ
Низомиддин МАҲМУДОВ
Тўра МИРЗО
Аҳмад ОТАБОЕВ
Тўхтамурод РУСТАМ --- масъул котиб
Вафо ФАЙЗУЛЛО
Йўлдош ЭШБЕК
Дилшод НУРУЛЛОҲ
Шодиқул ҲАМРОЕВ

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Жамол КАМОЛ
Бегижон РАҲМОНОВ
Қулмирза ҚАМБАРОВ
Аҳад УСМОНОВ
Темур ХИДИРОВ
Эргаш РИЗАЕВ
Ҳамроқул АСҚАР
Аблишукур АШИРБОЕВ
Келдиёр ИСРОИЛОВ
Шаҳодат ИСАХОНОВА
Эркин ЙЎЛДОШЕВ
Убайдулло ОМОНОВ
Йўлдош СУЛАЙМОН
Рустам ХУДОЙҚУЛ
Усмон ҚЎЧҚОР
Тоҳир ҚАҲҲОР
Ҳабибулло САИД ҒАНИ

Мусаввир: А.Калонов
Манзилмиз: 700017, Тошкент,
Жавоҳарлаъл Неру кўчаси, 1-уй

Босишга 17.01.94 да рухсат этилди. Қоғоз
формати 60x84 1/8. Шартли босма табақ
— 4,2. Нашриёт ҳисоб босма табағи — 4,0.
10050 нусхада чоп этилди. Буюртма N2464.

Оригинал макет "Ёшлик" жўрналининг ком-
пютер марказида тайёрланди.

Тошкент, Ўзбекистон Республикаси "Шарқ"
нашриёт-матбаачилик концернининг босмахо-
наси., Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.